

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İSTANBUL YAHUDİLERİ: TARİHÇE, İNANÇ,
İBADET VE UYGULAMALAR**

Halime NİYAZ

Danışman
Prof. Dr. Hakkı Şah YASDIMAN

İZMİR - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İstanbul Yahudileri: Tarihçe, İnanç, İbadet ve Uygulamalar” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım tüm yapıtların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Halime NİYAZ

....../....../2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İstanbul Yahudileri: Tarihçe, İnanç, İbadet ve Uygulamalar

Halime NİYAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışmada İstanbul Yahudilerinin tarihleri, cemaatleri, tanınmış simaları, inanç, ibadet ve uygulamaları ile sosyal ve kültürel yaşamları, incelenmiştir. Çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçdan oluşmaktadır.

Girişte çalışmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, İstanbul Yahudilerinin Anadolu'daki tarihi geçmişi incelenmiştir. Bu çerçevede Bizans öncesi, Bizans dönemi ve Osmanlı dönemindeki Yahudiler ele alınmıştır. Arkasından da Cumhuriyet dönemi ve sonrasındaki İstanbul Yahudileri gözden geçirilmiştir. Bu meyanda İstanbul'da yaşayan Yahudi cemaatleri üzerinde durulmuş, tanınmış bazı İstanbul Yahudileri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, İstanbul Yahudilerinde inanç, ibadet ve uygulamalar ele alınmış, bu çerçevede Tanrı, kutsal kitap, melek, ahiret, peygamberlik, mesih, vadedilmiş topraklar gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Yine ibadet, bayram ve özel günler hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, İstanbul Yahudilerindeki sosyal ve kültürel yaşam bağlamında, doğumdan ölüme kadar, insan yaşamının önemli dönemlerindeki uygulamalar incelenmiştir. Ayrıca İstanbul Yahudilerindeki yemek kültürü, atasözleri ve sosyal hareketlilik/yaşanan göçler de bu bölümde ele alınmıştır.

Sonuçta araştırmalarımız sürecinde ulaştığımız bilgiler ışığında tespitler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Yahudi Cemaati, Yahudi ritüelleri, Yahudi tarihi

ABSTRACT

Master's Thesis

Jews of Istanbul: Short History, Belief, Worship and Practices

Halime NİYAZ

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Programme of Philosophy and Religious Sciences

In this study, the short history, congregations, well-known faces, belief, worship and practices, social and cultural lives of the Jews of Istanbul have been analyzed. The study consists of introduction, three parts and conclusion.

In the introduction part, information about the topic, importance, aim, extent, method and resources of the study has been given.

In the first part, the historical background of the Jews of Istanbul in Anatolia has been analyzed. In this context, the Jews in pre-byzantine period, Constantinople period and the Ottoman period have been discussed. After that, the Jews of Istanbul during the republic period and post-republic period have been reviewed. In this respect, the Jewish congregants living in Istanbul were dwelled on, information about some well-known Jews of Istanbul has been given.

In the second part the belief, worship and practices of the Jews of Istanbul have been discussed, in this frame, such topics as God, holy writ, angel, afterlife, prophecy, messiah, the promised land have been dwelled on. Information about worship, the feast and special occasions has been given.

In the third part, in the context of the social and cultural life of the Jews of Istanbul, the important practices of the human life from the birth to the death have been analyzed. Moreover, the food culture, proverbs and social mobility/immigrations have been analyzed in this part.

In the conclusion part, in the light of information we gained during the research, the evaluation has been carried out.

Keywords: Community of the Jews of Istanbul, Seferad, Aşkenaz, Karay, Messiah, The Promised Land.

İSTANBULYAHUDİLERİ: TARİHÇE, İNANÇ, İBADET VE UYGULAMALAR

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
EKLER	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL YAHUDİLERİNİN TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAMI

1.1. BİZANS ÖNCESİ ANADOLU YAHUDİLERİ	4
1.2. BİZANS DÖNEMİ ANADOLU YAHUDİLERİ	6
1.3. OSMANLI DÖNEMİ ANADOLU YAHUDİLERİ	13
1.3.1. Osmanlı Dönemi'nde İstanbul Yahudileri	13
1.3.1.1. Yükseliş Dönemi	14
1.3.1.2. Duraklama Dönemi	18
1.3.1.3. Gerileme Dönemi	21
1.3.1.4. Dağılma Dönemi	23
1.4. CUMHURİYET DÖNEMİ VE SONRASI İSTANBUL YAHUDİLERİ	27
1.4.1. Yaşanan Göçler ve Sebepleri	28
1.4.2. Antisemitizm İddiaları	30
1.5. İSTANBUL'DA YAŞAYAN YAHUDİ CEMAATLERİ	34
1.5.1. Sefaradlar	34

1.5.2. Aşkenazlar	37
1.5.3. İtalyan Yahudileri	38
1.5.4. Karay Yahudileri	39
1.6. TANINMIŞ BAZI İSTANBUL YAHUDİLERİ	42
1.6.1. Abraham Galante (Avram Galanti)	42
1.6.2. Munis Tekinalp	43
1.6.3. Hayim Nahum	44
1.6.4. Emanuel Karasu	46
1.6.5. Üzeyir Garih	49
1.6.6. Habib Gerez	50

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL YAHUDİLERİ'NDE İNANÇ, İBADET VE UYGULAMALAR

2.1. İSTANBUL YAHUDİLERİNDE İNANÇ	53
2.1.1. Tanrı	53
2.1.2. Kutsal Kitap	56
2.1.2.1. Yahudilik'te Yazılı Kutsal Metinler	56
2.1.2.2. Yahudilik'te Sözlü Kutsal Metinler	58
2.1.3. Melek	59
2.1.4 Ahiret	61
2.1.5 Peygamberlik	63
2.1.6 Mesih	64
2.1.7 Vadedilmiş Toprak	66
2.2 İSTANBUL YAHUDİLERİNDE İBADET, BAYRAM VE ÖZEL GÜNLER	67
2.2.1. Şabat	68
2.2.2. Pesah	71
2.2.3. Hanuka	73
2.2.4. Roş Aşana	74
2.2.5. Yom Kipur	76
2.2.6. Sukot	77
2.2.7. Tu Bişvat	79

2.2.8. Purim	81
2.2.9. Şavuot	83
2.2.10. Simha Tora	84
2.2.11. Tişa be Av	84
2.2.12. Omer/Lag Ba-Omer	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL YAHUDİLERİ'NDE SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAM

3.1. YAŞAM EVRELERİ İLE İLGİLİ UYGULAMALAR	86
3.1.1. Doğum Öncesi	86
3.1.2. Doğum	87
3.1.3. Doğum Sonrası	87
3.1.3.1. Pidyon Aben	88
3.1.3.2. Vijola	89
3.1.3.3. Brit-Mila	89
3.1.3.4. İsim Koyma	92
3.1.4. Bar Mitzva	93
3.1.5. Bat Mitzva	96
3.1.6. Evlilik	98
3.1.6.1. Evlilik Hazırlıkları	98
3.1.6.2. Nişan-Nikah	99
3.1.6.3. Düğün	100
3.1.6.3.1. Düğünün Yasak Olduğu Zamanlar	102
3.1.6.4. Karışık Evlilikler	103
3.1.7. Boşanma	104
3.1.8. Ölüm	105
3.1.8.1. Cenaze	105
3.1.8.2. Yas	106
3.2. İSTANBUL YAHUDİLERİNDE YEMEK KÜLTÜRÜ	109
3.2.1. Aşkanaz ve Seferad Yemekleri	109
3.2.2. Kaşerut Kuralları	111

3.3. İSTANBUL YAHUDİLERİNE AİT ATASÖZLER VE DEYİMLER	112
3.3.1. Judeo-Espanyol Dilinde Bazı Atasözler ve Deyimler	113
3.3.2. Türkçe Dilinde Bazı Atasözler ve Deyimler	114
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	118
EKLER	

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
Der.	Derleme
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
m. ö.	Milattan önce
m. s.	Milattan sonra
m.	Miladi
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
v.b.	Ve benzeri

EKLER

EK 1: Görüşme Tutanakları

ek s.1

EK 2: Resimler

ek s.25

GİRİŞ

İstanbul -Osmanlı Devleti'nin fethinden önceki adıyla Konstantinopolis- tarih boyunca pek çok devlete ev sahipliği yapmış bir kenttir. Bu topluluklardan bir tanesi de Yahudilerdir. Yahudilerin Anadolu'daki varlığının milattan önceki dönemlere dayandığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethinde bir Yahudi cemaati ile karşılaşır ve daha sonra bu kente, pek çok ulus gibi, Yahudileri de davet eder. Daha öce olduğu gibi, bu tarihlerden sonra da Yahudiler dünyanın değişik bölgelerinden İstanbul'a gelmeye devam ederler.

Günümüzde Türkiye Devleti içerisinde bulunan Yahudi din mensuplarının büyük çoğunluğu İstanbul'da ikamet etmektedir. İstanbul'da Sefarad, Aşkenaz, İtalyan Yahudisi ve Karay olarak adlandırılan dört farklı Yahudi Cemaati bulunmaktadır. Bu cemaatler, arasından Karaylar diğer cemaatlerden belli başlı özelliklerle ayrılmaktadır. Diğer üç cemaat ibadet, ritüel ve uygulamalar anlamında bazı geleneksel farklılıkları olmakla birlikte genelde benzer özellikler içermektedir.

Yahudilik, içerisinde Yahudi Kutsal Kitabı'nın emrettiği ve geleneksel olarak gelen pek çok uygulamayı barındırmaktadır. Bu uygulamalar, Yahudilerin yaşadıkları yerlerin kültürleriyle de şekillenmektedir. İstanbul'da yaşayan Yahudiler de aslında Anadolu geleneğinden gelen kültürle beslenmektedir. Bu temas sonucu, İstanbul'da yaşayan Yahudi dini mensuplarının belli başlı dini ve geleneksel uygulamalarına, Anadolu kültürü de şekil vermiş bulunmaktadır.

İstanbul Yahudi Cemaati, Türkiye'deki diğer Yahudi toplulukları gibi git gide sayısı azalmakta olan bir cemaattir. Bunun pek çok sebebi vardır. Bu cemaat, köklü bir tarihi geçmişe ve geleneksel Anadolu uygulamalarına sahiptir. Hal böyle iken, İstanbul Yahudi Cemaati'ni, geniş bir çerçeveye ele alan kapsamlı bir çalışma henüz yapılmamıştır.

Çalışmanın Konusu, Önemi ve Amacı: Bu çalışmanın konusu, İstanbul'da yaşayan Yahudilerin tarihlerini, günümüzde devam eden ritüellerini, uygulamalarını, inançlarını ve sosyal durumlarını incelemektir.

İstanbul Yahudi Cemaati üzerine yapılacak bir çalışmanın, bu cemaatin daha yakından tanınmasına ve anlaşılmasına katkısı olacaktır. Bu alanda yapılan ilk çalışma hüviyetindeki araştırmamızın, sahasındaki boşluğu doldurmaya katkı

sağlayacağını düşünüyoruz. Araştırmamız bir yönüyle fazla bilinmeyen bir cemaati gün ışığına çıkarırken, diğer yönüyle de bu cemaat üzerine yapılacak başka çalışmalara kaynaklık edecektir. Bu durum araştırmamızın önemini artırmaktadır.

Bu çalışma ile amaçladığımız; Anadolu kültüründen beslenen İstanbul Yahudi Cemaati'ni, tarihlerinden başlayarak, farklı yönleriyle ele almak ve araştırma süresince ulaştığımız bilgileri paylaşmaktır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi: Bu çalışmayı yaparken öncelikle günümüzde İstanbul sınırları içerisinde yaşayan Yahudi cemaatlerini tespit ettik. Arkasından bunların arasında en kalabalık cemaat olan Sefarad Yahudi Cemaati'ni merkeze alarak çalışmalarımızı sürdürdük. Bununla birlikte diğer cemaatler hakkında da bilgiler verdik.

Bu çalışma bir alan çalışmasıdır. Kitabî bilgilerin yanısıra doğrudan gözleme ve birebir ilişkilere dayanmaktadır. Çalışmamız süresince Yahudilerle görüşmeler ve röportajlar yapılmıştır. Bu meyanda örneğin Cemaat Vakıfları Temsilcisi Moris Levi, Yahudilik konusunda eserleriyle maruf Yusuf Besalel, Aşkenaz Yahudi cemaatine mensup din adamı Rav Mandy Chitrik, İtalyan Yahudi cemaati mensubu David Franco, 500. Yıl Vakfı Müze müdürü Nisya İşman Allovi gibi isimlerle görüşmeler yapılmıştır. Yaptığımız röportajların bazılarını "Ekler" kısmında yer verilmiştir. Ayrıca çalışmalarımız sırasında Yahudi mabetleri ziyaret edilmiş, buradaki görevlilerden bilgi alınmış, ibadetlere iştirak edilmiştir. Bu çerçevede örneğin nikah töreni gibi bazı törenler izlenmiş, fotoğraflar çekilmiştir.

Araştırmamız süresince nesnel davranarak, edindiğimiz bilgileri objektif bir şekilde, tanımlayıcı metodun ışığında kaleme aldık. Tarihsel ve fenomenolojik metotları esas alarak, akademik bir bakış açısı ile yorumlayıcı metot çerçevesinde analiz ve değerlendirmelerde bulunduk.

Çalışmanın Temel Kaynakları: İstanbul Yahudilerini inanç, ibadet, ritüeller ve uygulamalar çerçevesinde incelediğimiz bu çalışmanın ana yapısını yaptığımız kişisel görüşmeler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda İstanbul Yahudi cemaatine mensup bir çok Yahudi ile görüşmeler yaptık. Çalışmamızın çerçevesini oluştururken ise Yahudiliğin ana kaynakları olan Tanah ve Talmud başucu kaynaklarımız arasında yer almıştır. Özellikle inanç ve ibadet ile ilgili araştırmalarımızı yaparken ana kaynaklardan yararlanmış bulunmaktayız. Yahudilik ile ilgili kavramları açıklarken

Encyclopaedia of Judaism, The Jewish Encyclopedia, Encyclopaedia of Religion and Ethics, Encyclopedia of Religion gibi ansiklopedilerden yararlandık. Yusuf Besalel tarafından yazılan temel Yahudi kavramlarını açıklayan ve İstanbul Yahudileri ile ilgili araştırmaları içeren Yahudi Ansiklopedisi bu doğrultuda en fazla yararlandığımız çalışmalar arasında yer almaktadır. Çalışmamızı sürdürürken İslam Araştırmaları Enstitüsünden bolca yararlanmakla birlikte, en fazla çalışmayı günümüzde Yahudilerin tek yayınevi olan Gözlem Kitapevinde gerçekleştirdik. Gözlem Yayınevine ait olan kitaplar ile İstanbul Yahudilerinin tarihleri, inançları ve ibadetleriyle ilgili bilgiler veren pek çok eserden yararlandık. Burada özellikle Suzan Alalu tarafından yazılan Yahudilik'te Kavram ve Değerler ile Nisim Behar tarafından oluşturulan Dini Uygulama Rehberini örnek olarak zikredebiliriz. Çalışmamızda ayrıca pek çok güncel makale ve köşe yazısından da faydalandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL YAHUDİLERİNİN TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAMI

İstanbul Yahudileri kavramını, “Türkiye Yahudileri” kavramından bağımsız olarak ele almak imkansızdır. Bu sebeple, Türkiye Yahudileri kavramı üzerinden yapacağımız tanımlama, İstanbul Yahudileri kavramına da ışık tutacaktır. Genel olarak Türkiye Yahudileri, Osmanlı İmparatorluğu’nun erişmiş olduğu sınırlar çerçevesinde, Türk-Osmanlı kültürü içinde yaşamış olan Yahudi cemaatleri olarak tanımlanabilir. Ayrıca bu kavram içerisine, Yahudi cemaatlerin yaşadığı yerlerde Bizans etkisinde kalmış ve sonradan İberyalı göçmenlerle bir potada erimiş topluluklar da dahil edilebilir.¹

Ön Asya, ya da yeni tabirle Anadolu içerisinde yaşamış ve yaşamaya devam eden Yahudilerin tarihi, çok eskilere dayanmaktadır. Bu köklü tarihin M.Ö. VI. yüzyıla kadar uzadığına dair deliller mevcuttur. Bu boyutta uzun bir geçmişe sahip Yahudilerin tarihini doğru bir şekilde ele almak için bir tasnif yapmak gerekmektedir. Biz günümüz Türkiye sınırları içerisinde yaşamış olan Yahudilerin tarihini üç önemli döneme ayırarak inceleyeceğiz. Bu incelememiz İstanbul Yahudilerinin tarihsel sürecini de ortaya çıkaracaktır.

1.1. BİZANS ÖNCESİ ANADOLU YAHUDİLERİ

Yahudilerin Anadolu’ya ne zaman yerleştikleri tam olarak bilinmemekle birlikte, bu yerleşimin çok eskilere dayandığına dair kanıtlar bulunmaktadır.

Sharon M.S. I. yüzyıl tarihçisi ve aynı zamanda bir Roma vatandaşı olan Josephus Flavius’un, bir eserinde Aristo’nun bizzat kendi ağzından anlattığı bir olayı, öğrencisi Klarkhos aracılığıyla naklettiğini ve Anadolu’da M.Ö. IV. yüzyılda Yahudiler’in yaşamış olduğunu belirttiğini söylemektedir.² Nitekim özellikle Ege bölgesinde yapılan kent kazıları sonucu elde edilen kalıntılarda da, M.Ö. IV.

¹ Moshe Sevilla Sharon, **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.10.

² Sharon, s.11

yüzyıl'da yaşayan Yahudilere ait bilgi ve belgelere rastlanmıştır.³ Tevrat'ın Yoel kitabında, Sur ve Sayda ahalisine (Fenikeliler) hitaben şöyle bir ifade geçmektedir: "... Yehuda ve Yerusalim halkını topraklarından uzaklaştırmak için Greklere sattınız."⁴ Bu ifade Greklerin hakim olduğu bölgelerde Yahudilerin de bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Dünyanın ilk büyük fatihi olarak bilinen Büyük İskender'in vefatından sonra devlet, generalleri arasında paylaşılmıştır. Böylece Yahudi varlığı, tarihi belgelere daha net bir şekilde yansımaya başlamıştır. M.Ö.305-281 yılları arasında hüküm sürmüş İskender'in başarılı generallerinden olan Selevkos Nikator, babası adına kurduğu Anthia (Antakya) şehrinde yaşayan Yahudiler başta olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerinde yaşayan Yahudilere çeşitli haklar tanımıştır.⁵ Hatta Josephus'a göre burada yaşayan Yahudilere vatandaşlık hakkı da verilmiştir.⁶ Nikator'un torunu 2.Anthious(M.Ö. 260-246) ise; Efes'i fethettiği zaman orada yaşayan Yahudiler'e çeşitli haklar sunmuştur.⁷ M.Ö. III. yüzyılın ortasında Selevkos kralı III. Antiokhos; Anadolu valisi Kseoksis'e bir mektup göndermiş ve 2000 Yahudi ailesinin Babil'den (bugünkü Irak) Frigya ve Lidya'ya yollanmasını emretmiştir.⁸ Ege bölgesindeki Yahudi varlığına dair bir başka delil, Romalı devlet adamı Cicero'nun ünlü söylevinde yer almaktadır. Zimmetine para geçirmek ve yetkilerini kötüye kullanmak suçlarıyla yargılanan Roma'nın Asya valisi Lucius Valerius Flaccus'un, avukatlığını yapmış olan Cicero, bahsedilen söylevinde; Dinar, Edremit ve Bergama Yahudi cemaatlerini zikretmiştir.⁹ Bununla birlikte Roma İmparatorluğu döneminde Aydın (Tralles)'de bir Yahudi cemaatinin bulunduğu söylenmektedir. Bu cemaat, İmparatorluğun açık yasalarına rağmen Yahudilerin din özgürlüğüne getirilen kısıtlamalardan yakınmış ve bunun üzerine Roma Senatosu

³ Naim Güleriyüz, **Türk Yahudileri Tarihi**, Gözlem Gazetecilik ve Yayın A.ř., İstanbul, 1993, s.17. (Türk).

⁴ Yoel, 3:6.

⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, **Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Türk Tarihi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 89.

⁶ Sharon, s.10.

⁷ Güleriyüz, Türk, s.17.

⁸ Sharon, s.12. Kral Antiokhos' un Frigya ve Lidya valisine yazdığı mektup için bkz. Sharon, ss.115,116.

⁹ Marcus Tullius Cicero, **Pro L. Flacco Oratio**, Mondadori, Fransa, 1963, s.28'den aktaran Sharon, s.13.

yöre valisine bir emir göndererek yasalara aynen uyulması gerektiğini hatırlatmıştır.¹⁰

Karadeniz Bölgesine gelindiğinde; buradaki Yahudi varlığının ne kadar eski olduğu bilinmemekle birlikte tarihçi Josephus, Amasyalı coğrafyacı Strabon'dan, Pontus'ta yaşayan bir grup Yahudi ile kral Mitridates (M.Ö.132-63) arasında geçen olayı nakleder. Bu rivayete göre Kral, Yahudilerin Büyük Tapınak'a yollamak üzere topladığı "800 talent altın"a el koymuştur.¹¹ Pontus Yahudileri ise; M.Ö. 107'de, Azak Denizi kıyılarındaki Bosphorus krallığına sürülmüşlerdir.¹²

Yahudilerin Anadolu'daki varlığı hakkında Filozof Philon bir eserinde, Bitinya'nın bir kenti olan Bursa'da M.Ö. 79'da bir Yahudi cemaati bulunduğunu zikretmektedir.¹³ Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun Adramittus (Edremit) ve Laodise (Denizli) gibi kentlerinden Büyük Tapınağa katkı parası yollandığı bazı belgelerde yer almaktadır.¹⁴ Tüm bu verilere göre Anadolu'nun, Yahudiler'e sadece II. Tapınak sonrası dönemde değil, Milat öncesi dönemlerde de ev sahipliği yaptığı söylenebilir. II. Tapınak'ın yıkılması sonrasında ise Anadolu'ya göç eden Yahudi sayısında daha fazla artış olmuştur. Öyle ki, M.S. I. yüzyılda Anadolu'nun hemen her şehrinde Yahudilere rastlandığı, gezginlerce dile getirilmiştir.¹⁵

1.2. BİZANS DÖNEMİ ANADOLU YAHUDİLERİ

M.S. 400-500 yılları arası, Roma imparatorluğunun çöküş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu tarihlerde Roma imparatorluğu, kuzey ve güneyden gelen barbar istilaları sonucunda Batı ve Doğu Roma şeklinde ikiye ayrılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun Batı kısmı, VI. yüzyılda barbar egemenliğine girmiş ve çeşitli devletlere ayrılarak yok olmuştur. İmparatorluğun Doğu kanadı ise, Doğu Roma

¹⁰ Jean Juster, **Les Juifs de l'Empire Romain I**, Nabu Press, ABD, 2010, s.238'den aktaran Güleriyüz, Türk, s.19.

¹¹ Sharon, s.12.

¹² Güleriyüz, Türk, s.18.

¹³ Güleriyüz, Türk, s.18.

¹⁴ Güleriyüz, Türk, s.19.

¹⁵ Güleriyüz, Türk, s.19. Bizans öncesi Anadolu'da yaşayan Yahudiler ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, 2.baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2004, s.19. (Osmanlı)

imparatorluğu yahut XIX. Yüzyıl tarihçilerince verilmiş adıyla “Bizans İmparatorluğu” olarak tarihteki yerini almıştır. Konstantinopolis’i; bugün ki adıyla İstanbul’u merkez edinen Bizans imparatorluğu, Osmanlı Devleti’nin 1453 yılında İstanbul’u fethetmesine kadar bu bölgede büyük bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Bu zaman zarfında Doğu Roma, kendisini daima büyük Roma İmparatorluğu’nun bir devamı ve tek varisi olarak kabul etmiştir. Ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu’nun resmi kuruluş tarihi M.S. 395 olarak kabul edilse de bu tarihi Konstantinopolis’in ikinci kez başkent ilan edildiği M.S. 330 yılına kadar geriye götüren tarihçiler de olmuştur.

Bilindiği üzere, yüzyıllarca çeşitli devlet ve toplulukları bir arada yöneten Büyük Roma İmparatorluğu, tarih boyunca içeriden ve dışarıdan pek çok tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehlikelerden en önemlisi ise, halk arasında kurtarıcı sıfatıyla yayılan Hristiyanlık dinidir. İmparatorluk, bu dinin devlet içerisindeki yayılımını (kanlı engelleme metodlarıyla da olsa) engelleyememiş ve 306 yılında tahta çıkan Konstantin’in yayınladığı “Milano Fermanı” ile Hristiyanlığı, devletin resmi dini olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Konstantin; devletin başkentini doğuya, o zamanlar küçük bir Roma kenti olan Byzantion (Konstantinopolis)’a taşımış ve burada Hristiyanlık için önemli mabedler inşa ettirmiştir. Hristiyanlık’ın devlet içerisindeki bu hızlı ilerleyişi, tek Tanrı inancına mensup olan Yahudiler için istikrarsız ve sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuştur ve bu durum Konstantinopolis’in 1453 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği sürece kadar devam etmiştir.¹⁶

Bizans devleti kendi sınırları içerisinde yaşayan Yahudileri tanımlarken “Roma genel kanununa bağlı veya Roma Kanunu altında yaşayan Yahudiler” ünvanı vererek onlara birer “Roma vatandaşı” statüsü vermiştir. Bu tanım ilk olarak 398 yılında Arcadius tarafından kullanılmış, daha sonra II. Theodosius döneminde ise “Romalı olarak tanınmış bütün Yahudiler” (Iudaei omnes, qui Romani esse

¹⁶ Dr.Ulaş Sivrioğlu, Yahudilerin Bizans döneminde yaşadığı sıkıntılar ve baskılarla ilgili olarak Orta Çağdaki diğer Hristiyan krallıklara oranla Yahudilerin daha rahat bir ortamda yaşadıklarını ve herşeye rağmen onlara bir “Roma Vatandaşı” olma statüsünün verildiğini ve çeşitli ayrıcalıklarının olduğunu yazmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Ulaş Töre Sivrioğlu, “Bizans İmparatorluğu’nda Yahudiler (M.S.330-1453)”, **History Studies International Journal of History**, Cilt:7, Sayı:2, 2015,s.100.

noscentur) şeklinde ufak bir değişime uğrayarak belli bir standarda ulaşmıştır.¹⁷ Bu sebeple, Bizans içerisinde yaşayan bu Yahudilerin kültürel gelişimleri incelendiğinde üç temel ile karşılaşılmaktadır. Bunlar; Yahudi geleneği (Musa Yasaları ve kutsal metinler), Helenistik kültür ve Roma hukuku tarafından belirlenen kamusal kimliktir.¹⁸ Buradan da anlaşıldığı kadarıyla Bizans Yahudileri; kendi özel yaşantılarında Musa yasalarına, genel kamusal hayatta ise Roma hukukuna bağlı idiler. Yunancayı güncel yaşamda sıklıkla, ibadet dili olarak da ara sıra kullanmaktaydılar. Bizans, ayrı bir devlet kurma iddiasından çok, kendini Roma İmparatorluğunun mirasçısı olarak görmesi sebebiyle, büyük oranda devam ettirdiği Roma geleneklerini Yahudi statüsü bazında da korumuş ve verilmiş olan “religio licita” ünvanını devam ettirmiştir. Bunula birlikte uygulamadaki tutumlar, kilisenin uyguladığı yöntemler, resmi belgeler vs. bu dönemin karışık bir dönem olduğunu göstermektedir.¹⁹

Bizans Yahudilerinin Konstantiniyye başta olmak üzere Anadolu’daki durumuna baktığımızda gördüğümüz; İmparator Konstantin’in özellikle Konstantin’i devletin ikinci başkenti ilan ettiği dönemin başlarında standart bir seyir izlediğidir. Bunun sebebi; Konstantin’in sinagoglara, yenilerini inşa etmeme koşulu ve belirlenen bir vergi tahsilatı şartı ile de olsa izin vermesiydi.²⁰ Fakat daha sonra tavır değişikliğine giden Konstantin Yahudilere, Şabat (Cumartesi) ve Pesah (Hamursuz Bayramı) günleri Yehuda topraklarında görevli Roma ordusu askerlerine ekmek sağlama mecburiyeti getiren bir yasa çıkardı.²¹ Bu süreçte Yahudilere karşı artan

¹⁷ Ammon Linder, “The Legal Status Jews in the Byzantine Empire”, **Jews in Byzantium, Dialectics of Minority and Majority Cultures**, (Ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam), Brill, Leiden, Boston, 2012 s.159’dan aktaran Sivrioğlu, ss. 99-132.

¹⁸ Sivrioğlu, s.100.

¹⁹ Andrew Sharf, “Byzantine Empire”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.325.

²⁰ Abraham Galante, **Les Juifs de Constantinople sous Byzance(Byzance)**, Imprimerie Babok, İstanbul, 1940, s.90’dan aktaran Naim Güleriyüz, **Bizans’tan 20.yüzyıla Türk Yahudileri**, 2.baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2011, s.6. (Bizans)

²¹ Galante, s.8’den aktaran Güleriyüz s.6. Yahudilik’te Şabat ve Pesahın belirli günlerinde çalışmak ve zaruri durumlar dışındaki meşguliyetler yasaktır. Bu yasaklamalara dair Tora’dan örnek ifadeler için bkz. Çıkış, 16:24; Çıkış:20:8-10; Vayikra, 23:7-8.

baskının sebebi, Pavlus'un da Kutsal Kitap'ta dile getirdiği gibi, Yahudiler'in, İsa'nın katilleri olarak görülmeye başlanmasıydı.²²

Konstantin'in vefatı sonrası yerine geçen oğlu Konstantin II, babasının yasaklarına ek yasaklar getirdi. M.S.339 ve 357 yıllarında yayınlanan yeni yasalarla Yahudilerin Yahudi olmayan esirler edinmesi, edinilen esirlerin sünneti, Hristiyanlarla evlenme, Musevi dinine geçme vb. durumların çoğu sonu ölümle biten cezalara konu olmuştur. Bu cezalara ek olarak yeni özel vergiler de getirilmiştir.²³ 361 yılında tahta çıkan İmparator Julian'ın paganizmi savunması sebebiyle Yahudiler kısa bir süreliğine de olsa rahatlamışlardır. Hristiyanlığın hakimiyetini ortadan kaldırmaya yönelik kararları doğrultusunda Yahudilere karşı daha toleranslı bir tutumda bulunan İmparator Julian'ın iki yıl sonra ani ölümüyle artık Yahudiler ve Yahudilik için 1453 yılına kadar sürecek sıkı bir dönem başlamıştır.

378 yılında tahta çıkan Theodosius I döneminde, misyonerlik faaliyetleri canlanmış ve Yahudi ailelerin, Hristiyanlığa geçen çocuklarının esir edilmesi yasaklanmıştır.²⁴ Ayrıca Hristiyanların; paganlarla ve Yahudilerle evlenmeleri de yasaklanmış, bu şekilde evlilik yoluyla Yahudiliğe geçişin önü kapatılmaya çalışılmıştır.²⁵ 395 yılında Roma'nın Doğu ve Batı Roma olarak ikiye bölünmesiyle birlikte ise Bizans olarak adlandırdığımız Doğu Roma Devletinin ilk kralı Arcadius başa geçmiştir. Bu dönemin en kayda değer denilebilecek olayı; Kutsal Kitabın bir kısmını oluşturan Samuel'in Kitabı'nın yazarı Kahin Samuel'in kemiklerinin Kudüs'teki mezarından Konstantinopolis'e getirilerek gömülmesidir.²⁶

408 yılında Theodosius II'nin tahta çıkmasıyla Yahudiler için daha da istikrarsız bir dönemin başladığını belirtebiliriz. Theodosius II, o dönemde Yahudi dinine yönelik mevcut yasakları korumanın yanısıra yenilerini de eklemiştir. Yeni sinagog yapımının engellenmesi ve Purim bayramının kutlanması yasağı, bu yasakların en önemlileridir. Önceleri mevcut sinagoglar yıkılmamış, ama gerekli

²² Pavlus'un bu söylemi Selanikliler'e Mektup, 2:15-16'da geçmektedir: "Rab İsa'yı ve Peygamberi öldürenler Yahudilerdir."

²³ Güleriyüz, Türk, s.7.

²⁴ Andrew Sharf, "Byzantine Empire", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.326.

²⁵ Linder, s.170'den aktaran Sivrioğlu, s.107.

²⁶ Galante, Byzance, s.10'dan aktaran Güleriyüz, Bizans, s.8

durumlarda yapısal onarımlara da izin verilmiştir.²⁷ Daha sonraları ise sakıncalı görülenlerin yıkılması emredilmiştir.²⁸ Ayrıca bu dönemde, Yahudilerin Hristiyan köle edinmeleri tamamen yasaklanarak, onların köle ticaretindeki nüfusuna da son verilmiştir.²⁹ Theodosius II dönemiyle beraber Bizans İmparatorluğundaki atmosfer netleşmiş ve kilise tarafından Yahudi karşıtı bir edebiyat geliştirilmiş, bu da karışıklıkların artmasına sebep olmuştur.³⁰ Konstantinopolis'te yaşayan Yahudilerin, şehir içinde oturması yasaklanarak, o dönem için kent dışı olarak geçen sur dışına, yani Haliç'in güney kıyısındaki bölgeye (yaklaşık olarak bugünkü Galata dolayları) yerleştirilmişlerdir. Konstantinopolis Yahudileri, bu süreçten sonra, 11.yüzyıla kadar Haliç'in güney kıyılarındaki bu bölgede, Bahçekapı ile Ayasofya arasında Sirkeci'yi de kapsayan civarda yaşamışlardır.³¹ Ayrıca Yahudi "Patrikliği" (Nasi), Tüm Yahudileri temsil eden bir yönetim olarak işlevselliğini sürdürürken 415 yılında son Nasi Gamaliel'in de görevden uzaklaştırılmasıyla bu kurum tamamen ortadan kaldırılmıştır.³²

527 yılında kimi tarihçilere göre "Bizans'ın altın çağı"nın imparatoru Justinyen I'in tahta çıkmasıyla, Theodosius'un çıkardığı Codex Theodosianus'un Yahudilerle ilgili tüm maddeleri korunmuş³³; ilaveten Yahudi dinine yönelik imparatorun kendi Hristiyan bakış açısıyla da bazı düzenlemeler yapılmıştır. 553 yılında Justinyen'in tüm Roma hukukunu topladığı meşhur "Corpus Juris Civilis" külliyyatının 146 numaralı "Novella" bölümünde Yahudilerin artık Mişna ve Talmud kullanımı yasaklanmıştır. Ayrıca Yahudi dini metinlerinin başka dillere tercümelerini yaptırmış ve bu tercümelerle okunmasını istemiştir.³⁴ Hamursuz Bayramı'nın yalnızca "Hristiyanların Paskalya Bayramının bitmesinden sonra kutlanabileceği" kararı da bu yıllarda alınmıştır.³⁵ Bu dönemin, Yahudilere verilen "Religio Licita" statüsünün ortadan kaldırılmaya çalışıldığı girişimlerle dolu bir dönem olduğunu

²⁷ Daniel Sperber, "Theodosius II", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.19, s.693.

²⁸ Galante, Byzance, s.12'dan aktaran Güleryüz, Bizans, s.9.

²⁹ Linder, s.171'den aktaran Sivrioğlu, s.108.

³⁰ Andrew Sharf, "Byzantine Empire", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.326.

³¹ Okşan Svastics, **Yahudiler'in İstanbul'u**, Boyut Yayıncılık, İstanbul,2011, s.17.

³² Cecil Roth, "Rabban Gamaliel", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.7, s.366.

³³ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1996, s.64.

³⁴ Andrew Sharf, "Byzantine Empire", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.326.

³⁵ Galante, Byzance, s.14'den aktaran Güleryüz, s.10.

söyleyebilmekle beraber, yine de bu dönemin tamamen karanlık bir dönem olduğunu iddia edemeyiz. Bu dönemde Yahudi kültürü, Akdeniz havzasının tamamında olmasa bile, Filistin ve çevresinde gelişimine devam etmiş ve parlak bir dönem yaşamıştır.³⁶

Justinyen I döneminden, 634 yılında Bizans topraklarına yönelik başlayan Arap fetihlerine kadarki süreçte; bazı sinagogların kiliseye çevrilmesi, zorla vaftiz olayları gibi uygulamalarla özellikle Anadolu’da yaşayan Yahudilerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya oldukları bilinmektedir. İmparator Fokas döneminde şiddetini arttıran bu yaptırımlardan sonra bazı Yahudi isyanları çıkmıştır. Fokas’ı tahttan indirip başa geçen İmparator Herakliyas döneminde ise; Yahudiler’in, Kudüs’ü ele geçiren Perslerle ittifak yapıp oraya pek çok asker gönderdiğini öğrenen imparator, 629’da Kudüs’ü tekrar ele geçirince seri bir nüfus katliamıyla bu durumun intikamını almıştır.³⁷ 692 yılında ise İmparator II. Justinyen döneminde bir konsey toplanmış ve “Yahudilerin ile Hristiyanların umumi hamamlarda beraber yıkanmamaları” ve “Hristiyanların Yahudi doktorlarda tedavi görmemeleri” gibi ek yasaklar getirilmiştir.³⁸

718-843 yıllarına gelindiğinde bu dönem Bizans tarihinde “İkonoklast Dönem” olarak geçmektedir. Bu hareketin yayılmasının sebepleri arasına Yahudilerin de dahil edilmesiyle karışıklıklar tekrar başlamıştır. 873-874 yıllarında I. Basil, Yahudiler’ in zorla din değiştirmelerine yönelik bir kararname yayınlamıştır. Bu kararname, 886 da tahta geçen IV. Leo tarafından iptal edilip, kendi dinlerine geri dönmeleri sağlanmışsa da 943’te I. Romanus bir başka zorla dönüştürme girişiminde bulunmuştur.³⁹ Mesudi, I. Romanus’un ülkesinde bulunan Yahudileri, Hristiyanlığa geçmeye zorladığını ve bu konuda da bir takibat yaptığı için Yahudilerin Hazar yurduna kaçtığını yazmıştır.⁴⁰ Fakat hemen sonrasında başlayan Endülüs- Bizans arası iyi ilişkiler, Haçlı Seferleri vb. sebeplerden dolayı Arap topraklarından Bizans topraklarına doğru Yahudi göçü başlamış, daha sonra Selçuklular’ın Malazgirt Savaşı’nı kazanmasının ardından Anadolu’da oluşan otorite boşluğu sebebiyle bir çok Yahudi aile Anadolu topraklarını bırakıp Konstantiniyye, Selanik ve Ege

³⁶ Sivrioğlu, s.110.

³⁷ Andrew Sharf, “Byzantine Empire”, *Encyclopaedia Judaica*, Vol.4, s.326.

³⁸ Andrew Sharf, “Byzantine Empire”, *Encyclopaedia Judaica*, Vol.4, s.326.

³⁹ Andrew Sharf, “Byzantine Empire”, *Encyclopaedia Judaica*, Vol.4, s.327.

⁴⁰ Mesudi, *Muruc Ez-Zeheb*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004, s.69.

Adalarına göç etmişlerdir. Tüm bu göçler sonucu; Bizans içerisindeki Yahudi grubun çoğunluğunu oluşturan Rabbani Yahudiler dışında, 1020 tarihinden sonra Karay Yahudileri de Bizans'a göç etmeye başlamıştır.⁴¹ Tudelalı Benjamin 11. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karay topluluklarının Konstantinopolis merkezi etrafında zengin ve çeşitli bir kültürel yaşamlarının olduğunu söylemekte⁴² ve şehirde Rabbani Yahudilerle aralarında bir duvar bulunur vaziyette yaşamlarına devam ettiklerini anlatmaktadır.⁴³

1203 yılında Mısır'a gitme maksadıyla Konstantinopolis'te toplanan Haçlı Ordusu'nun şehri istila etmesi ve yağma etmesi sonucunda Bizans, Latin yönetimin eline geçti. Bu yağma sırasında Pera'da yaşayan Yahudi mahallesini ateşe veren Haçlılar, halkını da kılıçtan geçirmişlerdir. Bizans tamamen karışıklığa iten Haçlı Seferi'nin sonucunda kurulan Latin İmparatorluğu'nun 1261'de yıkılmasının ve Haçlıların kovulmasının ardından yeniden Bizans hakimiyeti sağlanmış ve Yahudilerin dinlerini daha serbestçe yaşayabildikleri bir dönem başlamıştır. Yahudilerin Pera dışında Kasımpaşa'ya da yerleşmelerine izin verilmiştir.⁴⁴ Fakat bu serbest dönem ancak 1347'de ülkeyi saran veba salgınına kadar devam edebilmiştir. Salgın karşısında çaresiz kalan İmparatorlar Yannis Palaiologos ve Yannis Kantakuzenos'un, bu belayı Tanrı'nın bir gazabı olarak nitelendirip sorumlu olarak Yahudileri göstermişlerdir. Böylece Yahudiler'e karşı büyük bir katliama girişilmiş ve Yahudi nüfus büyük oranda azalmıştır.⁴⁵

Sonuçta Bizans döneminin Yahudi toplumu için çoğunlukla sıkıntılı ve istikrarsız bir dönem olduğu söylenebilir. Yahudiler bu dönemde Bizans toplumunda iki grup şeklinde yaşamışlardır. Bunlar; Romanyotlar ve Karaylar'dır. Daha çok tabakçılıkla uğraşan Yahudiler, çoğunlukla zengin bir yaşantıya sahip olmuşlar ve statülerinde ne yerli hanedan ne de Latin hükümdarları köklü bir değişiklik yapamamışlardır.⁴⁶ Fakat 1453 tarihinde Bizans'ın çöküşü ve Osmanlı'nın Bizans

⁴¹ Sivrioğlu, s.119.

⁴² Andrew Sharf, "Byzantine Empire", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.327.

⁴³ Svastics, s.17.

⁴⁴ Svastics, s.17.

⁴⁵ Galante, Byzance, s.22'den aktaran Güleriyüz, Bizans, s.15.

⁴⁶ Andrew Sharf, "Byzantine Empire", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.327.

topraklarında hakimiyet kurmasından sonra Yahudiler için daha refah dolu bir dönem başlamıştır.

1.3. OSMANLI DÖNEMİ ANADOLU YAHUDİLERİ

Osmanlı, kuruluşundan itibaren içerisinde pek çok farklı kültürü barındıran kozmopolit bir imparatorluk olmuştur. Farklı din ve ırkların bir arada yaşadığı Osmanlı toplumu içerisinde özellikle Yahudiler dikkat çekmektedir. Türkler, Anadolu'yu fethettiğinde hemen hemen her yerde Yahudilerle karşılaşmışlardır.⁴⁷ Aslında, Türkler ile Yahudilerin ilk karşılaşmasının Mezopotamya'daki Irak Türkleri ile olduğu ihtimali düşünülse de, ilk belirgin temasın Selçuklular döneminde gerçekleştiği bilinmektedir.⁴⁸ Selçuklu Devleti, Bizans zulmünden kaçan Yahudilere din ve vicdan özgürlüğü tanımış; onların huzur içerisinde yaşamalarına imkan sağlamıştır.⁴⁹ Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin himayesinde daha önce hiçbir devlette görmedikleri özgürlük ve saygı ortamını deneyimlemiş ve uzun süre refah içerisinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Biz bundan sonraki başlıklar altında, 1453'te Konstantinopolis'in (İstanbul'un) fethiyle Osmanlı Devleti'nde başlayan Yükseliş dönemi ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen süreçte İstanbul'da varlığını sürdüren Yahudiler'in durumunu ele alacağız.

1.3.1. Osmanlı Dönemi'nde İstanbul Yahudileri

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren, savaşın yarattığı endişeyle kaçan halkı özellikle de Yahudileri, geri iskan etmek niyetiyle çeşitli tedbirler almıştır.⁵⁰ Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren devlete sırayla başkentlik yapmış olan Bursa ve Edirne şehirlerinde pek çok Yahudi yaşamış hatta Edirne'deki Yahudi din akademisi (yeşiva) ülkenin çeşitli yerlerinden öğrenci çeken bir merkez haline

⁴⁷ Ziya Şakir, **Türkiye Yahudileri**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011, s.69.

⁴⁸ Güleriyüz, Bizans, s.21.

⁴⁹ Güleriyüz, Bizans, s.22.

⁵⁰ Sharon, s.31

gelmiştir.⁵¹ Sultan II. Murat döneminde Orta Avrupa'dan göç eden pek çok Aşkenaz Yahudisi, Osmanlı topraklarında himaye edilmiştir.⁵² Osmanlı devletinin Yahudilere sağladığı bu güven ortamı, Fatih Sultan Mehmet'in Konstantinopolis'i kuşatması sırasında kentte yaşayan ve Bizans yönetiminden memnun olmayan Yahudi halkını, bu fetih karşısında tarafsız kalmaya ve Türk ordusuna karşı koymamaya yöneltmiştir.⁵³

1.3.1.1. Yükseliş Dönemi

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 tarihinde İstanbul'u ele geçirip devletin başkenti yapması ile gerek Osmanlı Devleti gerek Yahudi halkı için bambaşka bir dönem başlamıştır. Osmanlı'nın İstanbul'u fethettiği sırada Yahudiler, genellikle Haliç'in her iki yakasında, özellikle de Galata'da oturmaktaydı.⁵⁴ Bu dönemde kentte, Romaniote (Romanyot) ve Karayim denilen iki Yahudi cemaati vardı. İstanbul'un fethi sırasında Yahudilerin Bizans'ın yanında olmayıp tarafsız bir tutum sergilemesi, Padişahın dikkatinden kaçmamış, onları ödüllendirmiştir. Bununla birlikte Yahudiler, yayınlanan bir fermanla din ve inanç özgürlüğü elde ederek imtiyaz kazanmıştır.⁵⁵ Bu fermanla, mevcut sinagogların tamir edilebileceği, yeni sinagog yapımı yasak olmakla birlikte belli şartlar çerçevesinde evlerin sinagoga dönüştürülebileceği kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Minna Rozen, bahsi geçen bu fermanın belgesine hala ulaşamadığını belirtmekte ve fermanın doğruluğu hakkında şüpheli bir yaklaşım sergilemektedir.⁵⁷ Ancak, fermanın değişik Osmanlı padişahları tarafından üç kere teyit edildiği de bilinmektedir.⁵⁸

İstanbul'un fethinden sonra savaş sonucu harap olmuş kentte derhal imar faaliyetlerine başlayan Fatih Sultan Mehmet, azalan yerli nüfusu arttırma politikası

⁵¹ Sharon, s.33.

⁵² Sharon, s.35.

⁵³ Şakir, s.83.

⁵⁴ Güleriyüz, Bizans, s.28.

⁵⁵ Sharon, s.35.

⁵⁶ Güleriyüz, Bizans, s.29.

⁵⁷ Minna Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.11.

⁵⁸ Sharon, s.35.

çerçevesinde, Anadolu Yahudilerini de yeni kurulan kente yerleşmeye davet etti. İlk yıldan itibaren pek çok Anadolu Yahudisi bu davete iştirak etmiş ve İstanbul'daki Yahudi nüfusu hızla artmıştır.⁵⁹ Sharon; Fatih'in Yahudilere karşı hoşgörülü tavrının ve kentte Yahudi sayısını arttırmaya yönelik faaliyetlerinin sebebini; yeni kentte oluşan kalifiye eleman ihtiyacına ve Yahudilerin bu ihtiyacı karşılayacak en kaliteli eleman olacaklarına bağlamaktadır.⁶⁰ Bu iskan politikası dışında Anadolu'nun farklı yerlerinden İstanbul'a sürgünle gelen Yahudi aileler de olmuştur.⁶¹ Bu göçler, fetihler süresince devam etmiştir.⁶² Fatih döneminde İstanbul'da yaşayan Yahudilerin tüccarlık başta olmak üzere, kasaplık, esnafılık, hekimlik, vb. meslekleri icra ettikleri bilinmektedir.⁶³ Hatta bu dönemde Levi ve Yaakov adlı Yahudilerin, sarayda görev yapan tek Yahudiler oldukları bilinmektedir. Öyle ki Levi, II. Murad devrinde Divan-ı Hümayün'da tercümanlık yapmış ve bu görevine Fatih döneminde de devam etmiş; Yaakov da Fatih'in özel tabipleri arasında yer almıştır.⁶⁴

XIV. ve XV. Yüzyıllarda Avrupa'dan gelen Yahudilerle beraber Osmanlı toprakları ve dolayısıyla İstanbul, çok fazla göç almaya başlamıştır.⁶⁵ Ancak asıl Yahudi göçü, 1492 yılında -II. Bayezit' in tahta çıkmasından 11 yıl sonra- Güney İtalya, İspanya ve Portekiz ülkelerinden olmuştur. İspanya'dan gelen Yahudi göçlerinin sebebi geçmişe dayanmaktadır. Şöyle ki İspanya'da 1391'de Hristiyanlar, Yahudilerin aleyhine isyan başlatmış ve bunlar, halk arasında gerginliği arttırmıştır.⁶⁶ Bu olaylar; zorla din değiştirme teşebbüsleri, mallara haciz koyma, ateşte yakma, vb. şekillerde zirveye taşınmıştır.⁶⁷ Böylece, 1492 yılında çıkarılan Kovma Fermanı ile en az yüz bin kadar İspanya Yahudisinin, iki Ağustos'a kadar ülkeyi terk etmeleri

⁵⁹ Güleriyüz, Bizans, s.28.

⁶⁰ Sharon, s.36.

⁶¹ Doukas, **Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks**, Wayne University Press, Detroit, 1975, s.313'den aktaran Dilek Akyalçın, **The Jewish Communities In the Making of Istanbul Intra Muros**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s.8.

⁶² Akyalçın, s.10.

⁶³ Şakir, s.88.

⁶⁴ Şakir, s.89.

⁶⁵ Pek çok örnek arasından bir tanesini iletmek gerekirse; 1394'te Fransa Kralı VI. Şarl'ın, ülkesinden kovduğu Yahudileri, Osmanlı'nın kabul ettiğini aktarmalıyız. Bu konuda bkz. Abdurrahman Küçük, **Dönmeler Tarihi**, Rehber Yayınları, 2.baskı, Ankara, 1990, s.77.

⁶⁶ Sharon, s.27.

⁶⁷ Şakir, s.96.

istenmiştir.⁶⁸ Din değiştirmeyi kabul eden (konverso) Yahudiler, ülkede kalmaya devam etmiş ancak bunların dışında kalanlar, başta Osmanlı toprakları olmak üzere çeşitli ülkelere sığınmışlardır. Osmanlı'ya sığınanlar, “Siz, Ferdinand’a akıllı bir hükümdar derdiniz. Halbuki o, Yahudileri uzaklaştırmak suretiyle mühim bir unsur ve servet kaybetti.” diyen Sultan Bayezid tarafından kabul edilmiş; canları ve malları güvence altına alınmıştır.⁶⁹ Osmanlı'ya sığınan İspanya Yahudilerini; 1493'te Sicilya, 1496-1497 yıllarında da İspanya'dan kovulup Portekiz'e sığınan, daha sonra oradan da kovulan Yahudiler izlemiştir. Gelen Yahudilerin büyük bir kısmı, başta İstanbul ve Selanik olmak üzere pek çok Osmanlı kentine yerleştirilmiştir.⁷⁰ Bu Yahudiler, İstanbul Yahudi Cemaatini oluşturarak 30.000 kişiyi aşan bir nüfusla kenti, Avrupa'nın Yahudi merkezi yapmıştır.⁷¹ Yeni gelen bu Yahudiler; önce Balat'a daha sonra verilen izinle Boğaziçi'nin her iki tarafındaki semtlere yerleştirilmiştir.⁷² Yerli dindaşlarının yardımıyla kısa sürede toparlanan bu Yahudiler, getirmiş oldukları uzmanlık düzeyinde bilgi ve becerileriyle Saray'da aldıkları dış ilişkiler ve maliye gibi önemli görevler⁷³ de dahil olmak üzere hekimlik, silah dökmeçiliği gibi farklı mesleki branşlarda aktif rol oynamışlardır.⁷⁴ Hatta Seferad Yahudileri⁷⁵, 1489'da İstanbul'da, İbranice harflerle kitap basmaya başlayan Osmanlı'nın ilk matbaasını açmışlardır.⁷⁶

Osmanlı'nın en parlak dönemi olarak görülen XVI. Yüzyıla gelindiğinde; Yavuz Sultan Selim döneminden başlayarak Yahudilere karşı bir güven oluşmuş ve bunun sonucu kendilerine; para basımı, sarraflık, padişah hekimliği gibi önemli bazı görevler verilmiştir.⁷⁷ Osmanlı devletinin bu yükselişi, padişah Kanuni Sultan Süleyman ile zirveye ulaşmış; bu gelişmeler Yahudileri de yakından etkilemiştir.

⁶⁸ Lütfi Şeyban, **Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.226.

⁶⁹ Şakir, s.102.

⁷⁰ Küçük, s.114.

⁷¹ Gülerüz, Bizans, s.40.

⁷² Gülerüz, Bizans, s.41.

⁷³ Gülerüz, Bizans, s.41.

⁷⁴ Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1995, ss.113-114 (Türkler).

⁷⁵ 1492 ile başlayıp devam eden süreçte İspanya ve Portekiz'den Osmanlı topraklarına gelen Yahudilere Sefarad denilmektedir.

⁷⁶ Galanti,Türkler, s.112.

⁷⁷ Gülerüz, Bizans, s.46.

Kanuni Sultan Süleyman'nın yaptığı fetihler sonucunda Anadolu'ya yerleştirilen Yahudi sayısı artmış; özellikle Budin'in fethinden sonra pek çok Macar Yahudisi İstanbul ve Balkan topraklarına yerleştirilmiştir.⁷⁸ Yerleştirilen bu Yahudilere vatandaşlık hakkı verilmiş⁷⁹, huzur içerisinde yaşamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Yahudi cemaatinin bu dönemde yaşadığı refahı Moshe Sevilla Sharon, kitabında şu ifadelerle anlatmaktadır: “Türkiye Yahudileri, zamanın en rahat yaşayan cemaatidiler. O zamanlar, İstanbul ve Selanik Yahudilerinin evleri ihtişam abideleriydi; bu evler Sadrazam ve nazırların evleriyle yarışlırdı.”⁸⁰ Saraydaki ilk Yahudi nüfuzunun da yine Kanuni döneminde başladığı bilinmektedir.⁸¹ Bu duruma örnek olarak Musevi Yasef Nasi verilebilir. Nasi'nin, Şehzade II. Selim'in padişah olmasıyla, aralarındaki arkadaşlığa da dayanarak Osmanlı ticareti başta olmak üzere pek çok alanda saygınlığı ve nüfuzunun olduğunu bilmekteyiz.⁸²

II. Selim döneminde, Yahudilere ilk defa İbranice eserler basma şartıyla matbaa kurma izni verilmiştir.⁸³ Ayrıca Yahudi kılık kıyafetleriyle ilgili düzenlemeleri içeren ilk ferman da yine bu döneme rastlamaktadır. Diğer Yahudi cemaatlerini de kapsayan bu ferman; Yahudilerin Müslümanlardan ayırt edilmesi amacıyla giymeleri gereken kıyafetleri tüm detaylarıyla ele almaktaydı.⁸⁴ Fakat bu kuralların zamanla ihlali üzerine⁸⁵ 1577'de -Sultan III. Murat zamanında- çıkarılan bir fermanla yeni bir düzenleme yapılmıştır. Sharon, bu son düzenlemenin sebebini; gittikçe servetini arttıran Yahudi cemaatinin lüks yaşantısının, mali bir zorluk içerisinde olan İmparatorluk karşısında göze batmasına ve Sultan III. Murat'ın da durum karşısında bu şekilde çözüm üretmesine bağlamaktadır.⁸⁶

XVI. yüzyılda İmparatorluğun genelinde ve özelde İstanbul'da olmak üzere; Yahudilerin devlete pek çok katkısı olmuştur. Osmanlı'daki ilk matbaanın İspanyol

⁷⁸ Gülerüz, Bizans, s.49.

⁷⁹ Şakir, s.65.

⁸⁰ Sharon, s.49.

⁸¹ Şakir, s.66; Adem Özen, **Cumhuriyetten Günümüze İstanbul Yahudileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, s.15.

⁸² Cecil Roth, “Joseph Nasi”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.14, s.786.

⁸³ Sharon, s.16.

⁸⁴ Şakir, s.123.

⁸⁵ Şakir, s.124.

⁸⁶ Sharon, s.52.

göçmeni Musevi David ve Samuel İbn Nahmlas tarafından kurulması⁸⁷ ve böylece İstanbul'un XVIII. yüzyılın sonuna kadar İbranice matbaanın merkezi olması⁸⁸; sarraflık, terzilik, eczacılık, doktorluk, ipekçilik, vs. alanlarda aktif rol almaları⁸⁹ gibi örnekler, Yahudi halkının Osmanlı içerisindeki faaliyetleri ve yaşam standartları hakkında bilgi vermektedir. Her ne kadar zaman zaman, Yahudilerin ellerine geçen paraları kırdıkları ve bu şekilde ekonomiye büyük zararlar verdikleri yönündeki iddialarla halk nezdinde isyanlar çıksa ve önlem amaçlı fermanlar yayınlansa da⁹⁰ bu istisnai durumlar genel kaideyi bozmamaktadır. Bu yüzyılda Yahudiler, ibadetlerini icra edebilecekleri ve dini yaşamlarını sürdürebilecekleri daha rahat imkanlara da sahip olmuşlardır. Öyle ki, İstanbul'da bulunan sinagog sayısı kırk iki civarına ulaşmış ve her Yahudi cemaati kendi sinagogunda ibadet eder hale gelmiştir.⁹¹ İstanbul'da yaşayan Yahudiler, yoğunluklu olarak Eminönü-Sirkeci-Tahtakale civarı ve Balat'ta yaşamaktaydılar. Ayrıca Unkapanı civarında da Yahudi yerleşimi vardı.⁹²

1.3.1.2 Duraklama Dönemi

1579 yılında meşhur Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın öldürülmesiyle, Osmanlı Devleti duraklama devrine girmiştir. Yeniçeri ve sipahi birliklerinde yaşanan bozulmalar ve Osmanlı topraklarının doğal sınırlara ulaşması, bu süreci hızlandırmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu durum, Osmanlı toplumunda yaşayan Yahudi halkında da görülmüş ve Yahudi yaşamı hızlıca duraklamaya girmiştir. XVI. yüzyıldaki Yahudi yükselişi, bu dönemde devam edememiş; hatta gerilemeye doğru gitmiştir. Saraydaki nüfuzlarını neredeyse tamamen kaybeden Yahudi halkının durumunu değerlendiren Sharon, bu durumun sebeplerini ele alırken, o yüzyılda görülen liderlik sorununa değinmiş ve XVI. yüzyılda yaşayan Yasef Nasi gibi önemli liderlerin XVII. yüzyılda görülemediğine

⁸⁷ Güleriyüz, Bizans, s.90.

⁸⁸ Güleriyüz, Bizans, s.91.

⁸⁹ Sharon, s.10.

⁹⁰ Şakir, s.132.

⁹¹ Sharon, s.153.

⁹² Akyalçın, s.21.

vurgu yapmıştır.⁹³ Liderlik alanındaki bu boşluk ise, Sabetay Sevi hareketini başlatan temel sebeplerden biri olmuştur.⁹⁴ XVII. Yüzyıl ortalarında bir Mesihlik iddiasıyla ortaya çıkan Sabetay Sevi, o dönemde mesih beklentisi içerisinde olan tüm Yahudiler için umut ışığı olmuştur. Hatta İstanbul başta olmak üzere çeşitli yerlerde yaşayan Yahudiler, varlarını yoklarını satıp Kutsal Topraklara gitmeye hazırlanmıştır.⁹⁵ Sabetay Sevi, hakkında çıkarılan idam kararı sonrası din değiştirerek Müslüman olsa da şüphesiz ki bu yüzyıla damgasını vurmuştur. Sabetay, din değiştirme kararıyla tüm Yahudi camiasını hayal kırıklığına uğratmış, bu olay sonrasında Aziz Mehmet Efendi ismini alarak sarayda “Saray Kapısı Muhafızı” olarak görev almıştır.⁹⁶

Osmanlı, Duraklama Döneminde de Yahudi göçleri almaya devam etmiştir. 1610 yılında İspanya ve Portekiz’den kovulan 900 bin kadar Yahudi, Osmanlı’ya sığınmış ve büyük çoğunluğu İstanbul’a yerleştirilmiştir.⁹⁷ Aynı şekilde 1674 yılında IV. Mehmet zamanında Lehistan’daki fetih sonrası, orada sefalet içerisinde yaşayan Yahudiler Osmanlı’ya getirilerek İstanbul ve Edirne’ye yerleştirilmişlerdir.⁹⁸ Yeni gelen Yahudiler de dahil olmak üzere İmparatorluk’ta bulunan tüm Yahudiler, diğer azınlıklar gibi vergi ödemekle sorumlu tutulmuş; bu vergi karşılığında da padişahın himayesinde olarak bazı yasal haklardan faydalanmışlardır.⁹⁹ Yahudiler Osmanlı devletinde, bazı haklar elde ettikleri gibi çeşitli kısıtlamalarla da karşılaşmışlardır. Padişah III. Mehmet tarafından 1603’de çıkartılan bir fermanla Yahudilerin sinagogları yandığı takdirde yenisini inşa edebileceklerine yönelik eski hakları tekrar verilmiş ve buna kimsenin müdahale edemeyeceği vurgulanmıştır.¹⁰⁰ Ancak 1605’te I. Ahmet tarafından çıkarılan bir fermanla, Yahudilerin esir satış ve alışına kısıtlamalar getirilmiştir.¹⁰¹ Kızılbaşları ve yabancı elçileri de kapsayan bu fermanın

⁹³ Sharon, s.67.

⁹⁴ Sharon, s.67.

⁹⁵ Sharon, s.75.

⁹⁶ Paul Johnson, **Yahudi Tarihi**, çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2000, s.339.

⁹⁷ Özen, s.17.

⁹⁸ Galanti, Türkler, s.18.

⁹⁹ Sharon, s.13.

¹⁰⁰ Abraham Galante, **Documents Officiels Turcs Concernant les Juifs de Turquie Recueil de 114 lois, reglements, firmans, berats, ordres et decisions de tribunaux**, Rozio&Co., İstanbul, 1931’den aktaran Güleriyüz, Bizans, s.114.

¹⁰¹ Sharon, s.82.

bir benzeri, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de çıkartılmıştır. Sharon, bu kısıtlama ve yasaklamanın Yahudilerin evlerindeki köleleri din değiştirmeleri konusunda zorlamalarına bağlamaktadır.¹⁰² Ayrıca Kömürçiyan, Yahudilerin aldıkları esirleri rask etme, çalgı çalma ve şarkı söyleme konusunda özenle eğiterek yüksek fiyatlara sattıklarını iletmektedir.¹⁰³ Bu durumda esir satışını bir nevi mesleki sektör olarak değerlendiren bazı Yahudilerin, ilgili fermanla ekonomik anlamda olumsuz durum yaşadıklarını söyleyebiliriz.

Yahudiler, bu yüzyılda da saray hizmetlerini ve geleneksel olarak icra ettikleri mesleklerini sürdürmeye devam ettiler.¹⁰⁴ Saray tarafından “özel temsilci” sıfatı ile İspanya’ya gönderilen Gabriel Buenaventura ve aynı şekilde Karlofça anlaşması görüşmelerine katılan hekim İsrail Konegliano,¹⁰⁵ bu yüzyılda diplomatik görevler alan Yahudi şahsiyetlerden bazılarıdır.¹⁰⁶ Ayrıca Sharon, Yahudilerin mesleki alanlarda, özellikle de bankacılık ve ticarete oldukça aktif olduklarına da dikkat çeker.¹⁰⁷ Yerleşim yeri olarak eskiden beri kıyı bölgelerini tercih eden Yahudiler, bu dönemde de büyük çoğunlukla Balat, Hasköy, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Kuzguncuk, Üsküdar ve Çengelköy semtlerinde oturmuşlardır.¹⁰⁸ Özellikle Kuzguncuk, kutsal bir toprak gibi telakki edilmekte ve çok önemsenmekteydi.¹⁰⁹ Kömürçiyan, Evliya Çelebi’den aktararak, o zamanlar sadece Hasköy’de 11 bin kadar Yahudi’nin yaşadığını söylemektedir.¹¹⁰ Padişah IV. Murat’ın yaptığı nüfus sayımında Eyüp, Galata ve Üsküdar semtlerinde 957 Yahudi ailesinin varlığı saptanmıştır.¹¹¹ 1688 yılında İstanbul’da yapılan bir sayımda ise

¹⁰² Sharon, s.82.

¹⁰³ Eremya Çelebi Kömürçiyan, **İstanbul Tarihi (XVII.Asırda İstanbul)**, çev. H.D. Andreasyan, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1952, s.214.

¹⁰⁴ Güleriyüz, Bizans, s.109.

¹⁰⁵ İtalyan doktor ve devlet adamıdır. On yedinci yüzyılın ortalarında doğmuştur. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Konstantinopolis’te vefat etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Edgar Mels , “Israel Conegliano”, **The Jewish Encyclopedia**, Vol.4, s.209.

¹⁰⁶ Güleriyüz, Bizans, s.108.

¹⁰⁷ Sharon, s.18.

¹⁰⁸ Kömürçiyan, s.19.

¹⁰⁹ Kömürçiyan, s.30.

¹¹⁰ Kömürçiyan, s.202.

¹¹¹ Haluk Şehsuvaroğlu, **Asırlar Boyunca İstanbul Sarayları-Camileri-Abideleri-Çeşmeleri**, Cumhuriyet Tarih ilavesi, İstanbul, 1953, s.217.

İberya'dan göç etme zorunluluğuyla gelen Yahudilerin, toplam Yahudi nüfusunun %60'ını oluşturduğu görülmüştür.¹¹²

XVII. yüzyıl İstanbul'unda çetin kışlar ve yangınlar sebebiyle halk, büyük mağduriyetler yaşamış ve Yahudi halkı da bu durumdan çok kötü etkilenmiştir. Özellikle yangınlar sebebiyle çoğu sinagog ve mahalle tamamen yok olmuş ve mahalle sakinleri başka bölgelere yerleştirilmiştir.¹¹³ Yahudilerin yangınlar sonucu yerleştirildikleri yerlerin başında Hasköy, Balat ve Ortaköy gelmekteydi.¹¹⁴ Minna Rozen, bu yangınların, Yahudileri Hasköy'e yerleştirmek için bir bahane olduğunu iddia etse de¹¹⁵ bu düşüncüyü temellendirecek herhangi bir veri henüz bulunamamıştır.¹¹⁶ 1618 yılında Galata'da başlayan veba salgını sırasında da bazı Yahudiler Üsküdar'a yerleşmişlerdir.¹¹⁷

1.3.1.3 Gerileme Dönemi

1699 yılında Avusturya İmparatorluğu ile imzalanan Karlofça Anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne giden süreci başlatan en önemli etkenlerdendir. İmparatorluk, bu süreçle beraber hızlı bir gerileme dönemine girmiş, alınmaya çalışılan tedbirlerle dahi bu durumun önüne geçilememiştir. Bu dönemde Osmanlı Yahudilerinin durumu da İmparatorluk genelinden farklı olmamıştır. Önceki yüzyılda yaşanan sahte Mesih Sabetay Sevi olayının hayal kırıklığı, Osmanlı içerisinde yaşayan Yahudilerin kabuklarına çekilmesine ve gerilemesine neden olmuştur. Özellikle Seferad Yahudileri'nin, İspanya ve Portekiz'den getirdikleri kültür birikiminin yavaş yavaş unutulması, Yahudiler'in Avrupa'daki gelişmeleri takip edemez hale gelmesi, Yahudi ibadet dili olan İbranice'nin yerini Judeo-Espanyolca (Ladino)'ya bırakması gibi olumsuzluklar¹¹⁸; VII. yüzyıl Yahudilerinin,

¹¹² Rozen, s.56.

¹¹³ Güleriyüz, Bizans, s.112.

¹¹⁴ Galante, 1942, s.137'den aktaran Güleriyüz, Bizans, s.112.

¹¹⁵ Rozen, s.10.

¹¹⁶ Kenan Yıldız, "Doğruluğu Tartışmalı Bir Tartışma: 1660 Yangını İstanbul'un İslamlaşmasına Etki Etti Mi?", **Osmanlı İstanbul'u I Sempozyumu Kitabı**, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, 29.05-01.06.2013, s.200.

¹¹⁷ Güleriyüz, Bizans, s.113.

¹¹⁸ Güleriyüz, Bizans, s.121.

sosyal ve dini alanlarda bir kriz yaşadıklarının önemli bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde Yahudi cemaatinin sarayla olan ilişkisi de olabildiğince azalmıştır.¹¹⁹ Bu yüzyılda Yahudi yaşamını derinden etkileyen en önemli olay, din/ibadet dili olan İbranice'nin yok olmaya başlamasıdır. Bu süreç dinsel yozlaşmayı ve eğitim krizini de beraberinde getirmiştir. İbranice'nin yerini alan Judeo-Espanyolca dilinin yeni kullanılmaya başlanması ve oluşumunu tamamlayamaması sebebiyle eğitimde gereken ihtiyaçlara cevap verilememiştir.¹²⁰ Tüm bu gerilemeye karşı matbaacılık gelişmeye devam etmiştir. Hatta İstanbul, bu yüzyılda da İbranice matbaanın merkezi olma vasfını devam ettirmiştir.¹²¹ Bu matbaalar, özellikle İbranice'yi unutmuş halka Judeo-Espanyolca çeviriler sunuyordu. Burada, XVIII. yüzyılda oluşturulup İstanbul'da basılan Meam Loez edebiyatını zikretmemiz gerekir.¹²² Bu eser, Sahte Mesih Sevi'nin sebep olduğu boşluk ve hayal kırıklığı sonrası için bir nevi atak ve canlanma etkisi yapmıştır. XVIII. Yüzyıl sonrasında Yahudiler, matbaacılığı yavaş yavaş Ermeni yayıncılara devretmiş ve eserlerini Ermeni matbaalarında bastırmaya başlamışlardır.¹²³

Osmanlı toplumunda yaşayan gayrimüslimlere yönelik giyim-kuşam düzenlemeleri bu yüzyılda da devam etmiştir. 1702 yılında Sadrazam Daltaban Paşa, azınlıkların siyah giymelerini istemiş, 1730'da ise III. Ahmet kavukçulara verdiği bir emirle Yahudi ve Müslüman kavuklarının birbirlerine benzememesi gerektiğini bildirmiştir.¹²⁴ III. Selim döneminde ise her gayrimüslimin giyeceği ayakkabı rengi düzenlenmiş ve Yahudilerin mavi ayakkabı giymesi kararlaştırılmıştır.¹²⁵ Ayrıca Yahudi milletine, gayrimüslimlere yönelik bir diğer düzenleme ise; III. Osman zamanında, daha önce çıkarılmış bir fermanın yeniden yürürlüğe konulması şeklinde olmuştur. Bu fermana göre Yahudiler, 6 metreden daha yüksek bina inşa

¹¹⁹ Svastics, s.26.

¹²⁰ Sharon, s.82.

¹²¹ Güleriyüz, Bizans, s.122.

¹²² Sharon, s.87.

¹²³ Güleriyüz, Bizans, s.125.

¹²⁴ Sharon, s.83.

¹²⁵ Svastics, s. 27.

edemeyeceklerdir.¹²⁶ Sharon, bu durumu Osmanlı idaresinde, Yahudilere yönelik sert bir politika başlangıcı olarak değerlendirmektedir.¹²⁷

İstanbul’da uzun zamandır yaşanan büyük yangınlar XVIII. yüzyılda da devam etmiş ve Yahudiler başta olmak üzere İstanbul halkı göç etme zorunluluğuyla semt değiştirmiştir. Pek çok konut, sinagog, el yazması vb. eseri yok eden bu yangınların, 60’a yakın olduğu bilinmektedir.¹²⁸ 1715 yılında çıkan bir yangının ardından pek çok Yahudi, Hasköy’deki Piri Paşa semtine taşınmıştır. 1756 yılında Cibali’de çıkan yangın sonrası ise burada yaşayan Yahudi halkı, Galata, Ortaköy ve Kuzguncuk semtlerine taşınmışlardır. 1751’de çıkan bir yangın sonrası ise bir Yahudi’ye ait bir matbaa tamamen yok olmuştur.¹²⁹

XVIII. yüzyılda Yahudilerin ekonomik durumları hakkında Naim Güleriyüz; o dönem Yahudilerin ekonomik açıdan kötü olmadıklarını, Osmanlı topraklarına gelmiş İngiltere Büyükelçisinin eşi Lady Montegu’nun mektuplarına dayanarak anlatmaktadır.¹³⁰ Yahudilerin ekonomik durumlarının iyi olmasında Yahudi cemaatinin kendi aralarındaki dayanışma oldukça önemlidir. Burada bu dayanışma gruplarından sadece birinin örneğini vermekle yetineceğiz. 1715 yıllarında Yahudi kayıkçılar tarafından “Kayıklar Loneası Hayır Kurumu” kurulmuştur. Bu kurum fakir kayıkçıların, denizde boğularak ölen Yahudilerin, hatta denizde hastalanarak ölen veya deniz kazası sonrası karada ölenlerin cenaze törenlerini üstenen bir Yahudi yardım kuruluşuydu.¹³¹

1.3.1.4 Dağılma Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1729’da imzaladığı Yaş Antlaşmasıyla başlayan ve 1920’de TBMM’nin kuruluşuna kadar devam eden dönem; Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecini ifade etmektedir. Devlet otoritesindeki zayıflama, ordu yapısındaki bozulma dağılmanın iç sebepleri arasındayken; savaşlarda alınan mağlubiyetler ve

¹²⁶ Sharon, s.83.

¹²⁷ Sharon, s.83.

¹²⁸ Svastics, s.25.

¹²⁹ Svastics, s.25.

¹³⁰ Güleriyüz, Bizans, s.122.

¹³¹ Güleriyüz, Bizans, s.131.

dış devletlere verilen kapitülasyonların artması ise dağılma sürecini hızlandıran dış sebeplerdendir. Diğer taraftan Türk Yahudileri de, bu yüzyılın başlarında koyu bir taassup ve bağnazlık içerisindeydi. Yahudi basınının o dönemde yazdığı 1840 tarihli raporda, Osmanlı'da yaşayan Yahudiler'in sosyal hayattan kopuk bir şekilde dini geleneklerini sürdürmeye çalışan ve boş inançların peşinde koşan, hoşgörüsüz tutum benimseyen bir topluluk olduğu anlatılıyordu. Ayrıca çocuklarını okutmamakta ve çoğunlukla bozuk bir İspanyolca dışında hiçbir Batı dili bilmemekteydiler.¹³² Osmanlı Devleti'ne paralel bir çöküş dönemine giren Yahudiler; tıpkı Osmanlı'nın, çöküşü engellemeye yönelik aldığı tedbirler gibi bir silkelenme süreci yaşayacaktır. Fakat kendilerini toparlamaları, bir anda ve kolayca olamayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme süreçlerini yaşamasında Yeniçeri Ocağı ve onların son zamanlarda had safhaya ulaşan isyanları önemli bir etkiye sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bu isyanlardan kurtuluşu, II. Mahmut'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla olmuştur. Bu olay tarihe, "Vakay-ı Hayriye" (Hayırlı Olay) şeklinde geçmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Osmanlı Devleti'ni rahatlatmış gibi bazı kaynaklarda yeniçerilerin Yahudilere sürekli baskı ve zulüm yapması sebebiyle İstanbul'daki Yahudileri de rahatlatan bir husus olduğu ifade edilmiştir.¹³³ Ancak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, yeniçerilerin iase işi sayesinde zenginleşen ve onların finansmanı ile yakından ilgilenen bazı Yahudi aileleri de mali/ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir.¹³⁴ Bu süreçte özellikle Yeniçeri Ocağı'nın para işleri ile ilgilenen Yahudi cemaat lideri Behor Karmana'nın idamını engelleyecek sarayla irtibatlı hiç bir Yahudi'nin olmayışı¹³⁵, gerileme sürecine giren Yahudilerin durumunu gözler önüne sermektedir. Karmana'nın ölümü, Yahudi cemaatinin 1826'dan Avraham de Kamondo'nun başa geldiği 1830 yılına kadarki süreçte lidersiz kalmasına sebep olmuştur.¹³⁶

Yahudi cemaatini, içinde bulunduğu durumdan kurtarabilmek için Kamondo gibi Batılılaşmayı ve Modernleşmeyi savunan reformcu kişiler bu yüzyılda faaliyet

¹³² Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması**, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s.16.

¹³³ Svastics , s.27; Güleriyüz, s.140; Sharon, s.89.

¹³⁴ Rodrigue, s.43.

¹³⁵ Svastics, s.27.

¹³⁶ Güleriyüz, Bizans, s.93.

göstermeye başlamış fakat modernleşmeye karşı olanlar ile ciddi ihtilaflar yaşamışlardır. Buna rağmen bazı yenilikler de yapılmıştır. Bu yeniliklerden biri, yabancı dil öğretimi alanında olmuştur. 1854 yılında tutucu kesimin tüm karşı çıkışlarına rağmen, Kamondo'nun desteğiyle Hasköy'de İbranice'nin yanında Türkçe ve Fransızca dillerinde de eğitim veren ilk Yahudi okulu olan Piri Paşa İlkokulu açılmıştır.¹³⁷ Diğer taraftan XIX. Yüzyılda Batı'daki modern uyanışı örnek alan ve Batılı dindaşlarının desteğini toplayan yenilikçi Yahudiler faaliyetlerini daha da arttırmışlardır. Bu Yahudiler İbranice okuma-yazma eğitimi veren, kutsal metinlerin Ladino diline çevrilmesi dışında başka bir işlevi olmayan Talmud Tora adlı geleneksel okullara¹³⁸ karşı çıkıyor ve Protestan-Katolik misyoner okulların faaliyetlerinin yaygınlaşmasından da korkuyorlardı. Bu dönem yeniliklerinin bir diğeri de Fransa merkezli kurulan Alliance Israelite Universelle adlı Yahudi Birliği'nin Osmanlı'da açmış olduğu okullardır. 1875-1882 yılları arasında İstanbul'da toplam on bir tane Alliance Israelite Universelle okulu kurulmuştur.¹³⁹

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabaları sonucu çıkarmış olduğu fermanlar; genelde gayrimüslimler, özelde Yahudiler için olumlu değişiklikler getirmiştir. 1865 yılında, dağılmış Yahudi cemaatlerinin örgütlenmesini sağlayan "Hahambaşı Nizamnamesi"¹⁴⁰ ve I. Abdülmecit zamanında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen "Tanzimat Fermanı", bu yeniliklerin ilk aşamaları olarak ele alınabilir. 1839 yılında çıkarılan Tanzimat Fermanına göre; azınlıklara da Müslümanlarla eşit haklar tanınmıştır. Gayrimüslimlerin mal ve can güvenliğinin sağlanması; mahkeme önünde şahitlik yapabilme; keyfi tutuklama, idam ve mala el koymalara son verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴¹ Ayrıca I. Abdülmecit, azınlıkların ödediği ve II. Mahmut döneminde yükseltilen¹⁴² Harac vergisini de indirerek bu verginin cemaat liderleri tarafından toplanması ve Hahambaşı tarafından hazineye aktarılmasını kararlaştırmıştır.¹⁴³ Azınlıklara geniş haklar tanıyan Tanzimat Fermanı'nın kararları, 1956 yılında Islahat Fermanı adıyla yeniden teyit edilmiştir.

¹³⁷ Svastics, s.29.

¹³⁸ Rodrigue , s.59.

¹³⁹ Rodrigue, s.90.

¹⁴⁰ Svastics, s.30.

¹⁴¹ Güleriyüz, Bizans, s.92.

¹⁴² Sharon, s.92.

¹⁴³ Svastics, s.28.

Bu fermanla azınlıklar haraç vergisinden tamamen muaf tutulmuş, gayrimüslimlerin hem orduya hem devlet kademelerine alınmaları, dinsel törenlerini icra etmede tamamıyla serbest olmaları¹⁴⁴ gibi yeni haklar getirilmiştir.¹⁴⁵ Hatta Sultan Abdülmecit, 1847 yılında Kuleli Askeri Tıp Okulu'nu ziyaret ettiğinde oradaki Yahudiler için haham gözetiminde koşerut kurallarına göre yemek hazırlanmasını istemiş ve öğrencilere Şabat günlerinde okula gelmeme hakkı tanımıştır.¹⁴⁶ Ayrıca Islahat Fermanına göre gayrimüslimler; aile, miras ve boşanma gibi konularda kendi mahkemelerinde kararlar alabilecekler, fakat cezai, hukuki ve ticari davalarda Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan bir mahkeme heyetinin karşısına çıkacaklardı. İlan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasında devlet kademelerindeki Yahudilerin sayısı artmıştır. Bu fermanları 1869 yılında çıkarılan Tabiiyet Kanunu izlemiştir. Bu kanunla birlikte genelde gayrimüslimlerin, özelde ise Yahudilerin özgürlükleri yasal güvence altına alınmıştır.¹⁴⁷ Bu kanun, İslam dünyasındaki ilk seküler vatandaşlık kanunu olmuştur ve Osmanlı vatandaşı olabilmek için artık “dini sınıflandırma” yerine “reşit olma” ve “5 yıl ikamet etme” şartları devreye sokulmuştur.¹⁴⁸ 1876 tarihinde II. Abdülhamit tarafından ilan edilen Osmanlı'nın ilk anayasası Kanun-i Esasi'yle birlikte ise din ve mezhebi ne olursa olsun herkes, kanunlar önünde eşit sayılmıştır. Ayrıca I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet sonrası kurulan parlamentolarda bazı Yahudiler de görev almıştır.¹⁴⁹ Bu yüzyıl Siyonizm'in doğduğu ve Kutsal Topraklar'a yerleşme fikrinin yaygınlaşmaya başladığı bir yüzyıl olması sebebiyle de ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle XX. Yüzyılın başlarında İstanbul, Siyonistlerin en önemli çalışma alanları içerisindeydi.¹⁵⁰

1914 yılına geldiğimizde Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girme kararı almış ve bunun sonucu halka seferberlik ilan edilmiştir. Bu seferberlik çağrısına

¹⁴⁴ Çetin Yetkin, **Türkiye'nin Devlet Yaşamı'nda Yahudiler**, 2. Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. , İstanbul, 1996, s.107.

¹⁴⁵ Sharon,s.92.

¹⁴⁶ Svastics, s.28.

¹⁴⁷ Rodrigue, ss.52-53.

¹⁴⁸ İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:29, 2011, s.205.

¹⁴⁹ Güleriyüz, Bizans, s.161; Svastics, s.31.

¹⁵⁰ Svastics, s.31.

Yahudi halkı da uyarak askerlik görevlerini icra etmişler, Yahudi bankerler ise savaş giderlerini karşılayabilmek için mali destekte bulunmuşlardır.¹⁵¹ Yahudi desteğini Milli Mücadele yıllarında da görebiliriz. Pek çok kahramanlık öyküsü yazılarıyla tanınan ve İstiklal Madalyası alan Bursalı Salamon Baruh'u ve hükümete silah ve cephane sevkiyatı konusunda yardımcı olan İstanbullu Nesim Danon'u burada zikretmek mümkündür.¹⁵² İstanbul Yahudileri; bu mücadele yıllarında İstanbul'un Amerikan mandası altına girmesi söz konusu olunca, buna karşı çıkmışlar ve Türk yönetiminin devam etmesi gerektiğini bildirmişlerdir.¹⁵³

Gerek Osmanlı Devleti gerekse Yahudi cemaati için reformların yapıldığı bir dönem olan XIX. Yüzyılda, Osmanlı'da yaşanan bazı doğal afetler sebebiyle pek çok Yahudi zarar görmüştür. 1500 Yahudi'nin evlerini yok eden 1865 Balat ve Ortaköy; pek çok yeşiva¹⁵⁴, okul, ev ve dükkânı yok eden 1874 Kuzguncuk; yine sinagog¹⁵⁵, yeşiva, okul ve pek çok evi yok eden 1874 Balat Havra Sokağı yangınları gibi örnekler¹⁵⁶ bu tabloyu gözler önüne sermektedir. Ayrıca veba, kolera gibi salgın hastalıkların da yayıldığını ve özellikle İstanbul'da Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu Hasköy'de bu sebeple çok fazla insanın zarar gördüğü de bilinmektedir.¹⁵⁷

1.4. CUMHURİYET DÖNEMİ VE SONRASI İSTANBUL YAHUDİLERİ

Osmanlı Devleti XVII. Yüzyıldan itibaren kendi içerisinde yaşamış olduğu pek çok olumsuzluk ve Coğrafi keşiflerle başlayan, onu takip eden Rönesans, Reform son olarak da Fransız İhtilali gibi tüm dünyayı derinden etkileyen dış etkenler sebebiyle iki yüzyıla yakın bir süre ayakta kalmaya çalışmış ancak XX. yüzyılın başlarında tamamen yıkılmıştır. Osmanlı Devleti'nin mirasını devralan

¹⁵¹ Yetkin, s.169.

¹⁵² Baselel, s.59.

¹⁵³ Sharon, s.101.

¹⁵⁴ İçerisinde Yahudi Kutsal metinlerinin incelendiği akademilere “yeşiva” denilmektedir. Yeşiva ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Baselel, “Yeşiva”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2001, s.783.

¹⁵⁵ Yahudilerin ibadet ettikleri ibadethanelere “sinagog” denilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Baselel, “Sinagog”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2001, ss.596-608.

¹⁵⁶ Güleriyüz, Bizans, s.172.

¹⁵⁷ Güleriyüz, Bizans, s.173.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla da Türkiye sınırları içerisinde yaşayan farklı ırk ve dinlerden insanlar için yeni bir süreç başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin fillen yıkılması sürecinde ülkeyi içerisinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarmak isteyen pek çok akım ortaya çıkmıştır. Bu süreçte ülkeyi ayağa kaldırabilecek olan akımın “Türkçülük” olduğu kabul edilmiş ve resmîyetle, Yahudiler de dahil olmak üzere, “gayrimüslim” sayılan tebaayı, Müslüman tebaadan ayırt etmek imkansız hale gelmiştir.¹⁵⁸ Yeni Türkiye’de gayrimüslimler devlet işlerinden uzaklaştırılmış, Osmanlı döneminde sarayda dahi önemli mevkilere gelebilen Yahudi cemaati, diğer azınlıklarla beraber geri plana itilmiştir.¹⁵⁹ Buna rağmen Sharon, Siyon faaliyetleri içerisinde olan bazı Yahudilerin dahi, XX. Yüzyılda bu faaliyetlerini durdurup devlete destek olduklarını yazmıştır.¹⁶⁰ Türk olabilmek için Türk kültürünü benimsemenin yeterli olmasının ilanıyla Avram Galanti¹⁶¹ gibi bazı Yahudi önde gelen kişiler, bu kültürü benimsemenin ilk şartının Türkçe’yi gereği gibi öğrenmek ve konuşmak olduğunu söylemiş ve bu konuda pek çok çalışmalar¹⁶² yapmışlardır.

1.4.1. Yaşanan Göçler ve Sebepleri

Tarihi süreç içerisinde Osmanlı’ya ve daha sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’ne, Avrupa başta olmak üzere çeşitli bölgelerden pek çok Yahudi göçü olduğunu bilinmektedir. Buna karşılık Anadolu topraklarından farklı ülkelere yapılan Yahudi göçleri de bulunmaktadır. Bunun nedenleri üzerinde farklı görüş ve iddialar ileri sürülmektedir. Yahudilerin Osmanlı ve daha sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nden uzaklaşmaları sonucunu doğuran bu göçler incelendiğinde Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda sıkıntılar yaşadığı süreçlerde göçlerin arttığı anlaşılmaktadır.¹⁶³

¹⁵⁸ Yetkin, s.241.

¹⁵⁹ Sharon, s.102.

¹⁶⁰ Sharon, s.101.

¹⁶¹ Avram Galanti, Osmanlı ve Türkiye Yahudileri üzerine çalışmalarıyla tanınan tarihçi ve yazardır. Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Besalel, **Ünlü Yahudiler**, 3. Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2005, s.25. (Ünlü)

¹⁶² Yetkin, s.243.

¹⁶³ Ergün Hiçyılmaz ve Meral Altındal, **Büyük Sığınak (Türk Yahudilerinin 500 Yıllık Serüveninden Sayfalar)**, Cep Yayınları, İstanbul, 1992, s.135.

Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı Yahudi unsurlara azınlık statüsü vererek can ve mal güvenliklerini sağlamış; Yahudi halk ise iktisat başta olmak üzere pek çok alanda devlete katkıda bulunmuştur. Fakat İmparatorluğun XIX. Yüzyılda çöküş sürecine girmesiyle Yahudi halk da sıkıntılı bir sürece girmiş; I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan ekonomik zorluklar pek çok Yahudinin ülkeyi terk etmek zorunda kalmasına neden olmuştur.¹⁶⁴ Öyle ki savaş sonrası Türkiye'nin nüfusu artarken Yahudilerin nüfusu azalmıştır.¹⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte ise Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan pek çok Yahudi, yeni devletin sınırları dışındaki, eski topraklarda kalmıştır. Buna karşılık yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devletindeki Yahudiler, bu süreçte çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. 1934 yılında meydana gelen Trakya Olayları, Yahudi yerleşim merkezlerine saldırı şeklinde ortaya çıkarak bölgedeki Yahudilerin zarar görmesine neden olmuş ve bu ayaklanma sonucu birçok Yahudi genç ve aile, Filistin'e göç etmeye başlamıştır.¹⁶⁶ 1942 yılında uygulamaya konan Varlık Vergisi sonucu yaşanan mali zorluklar sebebiyle Türkiye'den dış ülkelere doğru Yahudi göçü devam etmiş fakat asıl büyük göç İsrail Devleti'nin kurulduğu 1948 yılında görülmüştür. Yapılan bir çalışmaya göre 1948 yılında Türkiye'den 4.362 Yahudi İsrail'e göç etmiş daha sonraki yıllarda bu sayı gitgide azalmış olsa da göçler devam etmiştir.¹⁶⁷ 1950'li yıllara kadar devam eden bu kitlesel göçlerle yaklaşık 30.000 Yahudi, Türkiye'den İsrail'e taşınmıştır.¹⁶⁸

1950'li yıllarla beraber Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, Türkiye'de oluşan sol ve sağ grupların tepkisine neden olmuş ve Rıfat Bali'ye göre Türkiye'de yaşayan Yahudiler, bu olaylardan dolayı günah keçisi haline gelmiştir.¹⁶⁹ Bu durumun yarattığı gergin ortam devam ederken, 6-7 Eylül olayları olarak bilinen ayaklanmalar meydana gelmiştir. 1955 yılında gerçekleşen bu olaylar, öncelikle Rum azınlığı hedef almakla birlikte iddialara göre zamanla Yahudileri de kapsamış ve Türk Yahudi toplumu büyük bir sıkıntıya girmiştir. Bu olaylar, Türkiye'den 3.621

¹⁶⁴ Bali, Cumhuriyet, s.173.

¹⁶⁵ Bali, Cumhuriyet, s.180.

¹⁶⁶ Bali, Cumhuriyet, s.160.

¹⁶⁷ Hiçyılmaz ve Altındal, Büyük Sığınak, s. 135.

¹⁶⁸ Yetkin, ss. 55-56.

¹⁶⁹ Bali, Devlet, s.3.

Yahudinin İsrail'e göç etmesine neden olmuştur.¹⁷⁰ Türkiye Yahudilerinde derin etki bırakan bu süreç sonrasında, 1960 ihtilalinde 1829, 1969 ekonomik krizinin yaşandığı yılda ise 2196 Yahudi göç yolunu tercih etmiştir.¹⁷¹ 1979-1980 yıllarında ise askeri darbeye sonuçlanan kaos ortamında 1673 Yahudi göç ederek ülkeyi terk etmiştir.¹⁷² Bu göçler, sayı olarak azalmakla birlikte kişisel olarak da olsa hala devam etmektedir. İsrail ile Türkiye arasında yaşanan bazı gerginlikler sonucu daha yakın bir tarih olan 2009'da, İsrail Türk Yahudi Toplumu Başkanı Eyal Peretz'in belirttiğine göre Türkiye'den İsrail'e yapılan Yahudi göçü 10 kat artmıştır.¹⁷³ Daha çok genç nüfusun gitmesine neden olan bu göçler, Türkiye'de yaşanan politik ve ekonomik olaylara göre başta İsrail ve Amerika olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerine doğru her geçen gün devam etmektedir.¹⁷⁴

1.4.2. Antisemitizm İddiaları

Antisemitizm, tarih boyunca Yahudilere karşı ortaya çıkan her türlü düşmanlığı ifade eden bir terimdir.¹⁷⁵ Bu olgu, terim olarak ilk defa XIX. Yüzyılda Wilhelm Marr tarafından ortaya atılsa da, aslında kadim dönemlere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir.¹⁷⁶ Yahudi ulusunun tarihi antisemitizmi gösteren pek çok olayla doludur.

Osmanlı İmparatorluğu himayesindeki Yahudiler, tıpkı İmparatorluk bünyesindeki diğer azınlıklar gibi dini ritüellerini rahatça yerine getirebildikleri bir hoşgörü ortamında yaşamışlardır. Zaman zaman olumsuz durumlar olsa da (kan iftiralari, zımmi statüsünde sayılanların ata binmelerinin yasak olması vb.) bu dönemde bir antisemit politikayla karşı karşıya gelinmemiştir.¹⁷⁷ İddialara göre, XIX.

¹⁷⁰ Yetkin, ss.55-56.

¹⁷¹ Hiçyılmaz ve Altındal, Büyük Sığınak, s. 135.

¹⁷² Yetkin, ss.55-56.

¹⁷³ Simla YERLİKAYA, "Türkiye'den İsrail'e Göç 10 Kat Arttı", **NTV**, 14.01.2010, https://www.ntv.com.tr/dunya/turkiyeden-israile-goc-10-kat-artti,_TIFUg4xJ0aj8bBudhK8Xw, (20.08.2018).

¹⁷⁴ Yetkin, s.57.

¹⁷⁵ Joseph Heinemann and Joshua Gutman, "Antisemitism", **Encyclopedia Judaica**, Vol2, s.206.

¹⁷⁶ Mustafa Selim Yılmaz, "Bir Terimin Arkeolojisi: Antisemitizmin Teolojik ve Politik Tarihi", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Cilt:21, Sayı:2, 2017, s.1207.

¹⁷⁷ Besalel, Osmanlı, s. 229.

yüzyılın ikinci yarısıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa endeksli bir antisemitizm görülmüş, fakat Devlet Yahudileri bu durumun etkilerinden koruyabilmek için elinden gelen tüm önlemi almıştır.¹⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile birlikte ise Yahudiler açısından önceki döneme oranla daha farklı bir süreç başlamıştır. Bu süreçle birlikte Yahudi karşıtlığının arttığı ileri sürülmektedir. İddiayı ele alan Yusuf Besalel, bu durumun Rum ve Ermeni unsurların ülkeye ihanetlerine ve sonuç olarak Türklerin, tüm azınlıkları aynı gözle görmesine bağlamaktadır.¹⁷⁹ Ayrıca II. Abdülhamit'i tahttan indiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yahudi-Siyonist localarıyla ilişkili olduğuna inanılması ve Padişah Abdülhamit'in tahttan indirilme tebliğini veren heyette Yahudi Emanuel Karasu'nun da bulunması Yahudi karşıtlığını besleyen bir unsur olmuştur denilmektedir.¹⁸⁰

II. Dünya savaşı öncesi oluşan politik iklimle birlikte Alman entelektüellerinin etkilerine açık tutumlar görüldüğü,¹⁸¹ II. Dünya savaşı yıllarında, Türkçülük akımının etkilerinin hissedildiği¹⁸² ve ulusal bir ekonomi oluşturma fikri ile birlikte artan bir Yahudi karşıtlığının söz konusu olduğu ileri sürülmektedir.¹⁸³ 1948 yılında İsrail Devleti'nin resmen kurulması ile birlikte Yahudi karşıtı yayın ve dergilerin arttığı,¹⁸⁴ hatta bu yayınların da etkisiyle 1934 yılında Trakya Yahudilerini hedef alan ve Trakya Olayları olarak adlandırılan şiddet olaylarının yaşandığı ve pek çok Yahudinin bu olaylardan dolayı zarar gördüğü dillendirilmektedir. Bu dönemde Varlık Vergisi, Struma Faciası gibi olaylar da Türk Yahudi halkının düşmüş olduğu zor durumun örnekleri arasında zikredilmektedir. Demokrat Parti iktidarı dönemiyle beraber (1950-1960) Yahudi karşıtı yayınlar durdurulmaya çalışılsa da pürüzler çıkmaya devam ettiği,¹⁸⁵ bu durumun etkilerinin, 6-7 Eylül 1955 olaylarında görüldüğü söylenmektedir. Kıbrıs'taki Rumlarla Türkler arasındaki çatışma

¹⁷⁸ Besalel, Osmanlı, s. 228.

¹⁷⁹ Besalel, Osmanlı, s. 230.

¹⁸⁰ Bali, Cumhuriyet, s.311.

¹⁸¹ Emre Erdoğan, "Anti-semitic Genetics of Turkish Politics", 27.03.2015, <https://medium.com/@urbanhobbit/anti-semitic-genetics-of-turkish-politics-8ccc0de6a53>, (27.08.2018).

¹⁸² Bali, Cumhuriyet, s. 322.

¹⁸³ Erdoğan, "Anti-semitic Genetics of Turkish Politics"

¹⁸⁴ 1933 tarihinde kurulmuş olan İnkılap Dergisi ve 1908 yılında yayınlanan fakat daha sonra yayına ara vererek 1948 yılında tekrar kurulan Sebilürreşad Dergisinin antisemit söylemler içeren dergiler oldukları iddia edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Bali, Cumhuriyet, ss. 237- 301.

¹⁸⁵ Bali, Devlet, s.35.

ortamının Türkiye’deki etkilerinden biri olan bu olaylar, İstanbul’da ve İzmir’de meydana gelen ayaklanmalardır. Bu olaylarda örneğin İstanbul’un Yeniköy semtinde bazı Yahudi evlerinin kapısına Nazi Partisinin simgesi gamalı haçın çizildiği ifade edilmektedir.¹⁸⁶ Bu olaylar pek çok Yahudi’nin İsrail’e göç etmesine neden olmuştur. 1960 darbesi ile birlikte ise darbe ortamının yarattığı endişe ve huzursuzluk ile bir görüşe göre üç bin Yahudi göç etme kararı almıştır.¹⁸⁷

1960’lı yıllarda, ekonomide ağırlıklı yer işgal etmeleri nedeniyle, Yahudilerin ekonomiyi sömürdüğü anlayışı ve sonrasında 1967 yılında “6 Gün Savaşları” olarak bilinen Arap-İsrail Savaşlarında yine iddialara göre, Türkiye’deki Yahudi karşıtı gösterilerin ve yayınların sayısında artış görülmesine neden olmuştur. 1970’li yıllarda Ortadoğu’daki gelişmelere paralel olarak tepkilerin arttığı yada azaldığı söylenmektedir.¹⁸⁸ Türk Yahudilerin büyük yara almasına neden olan asıl olay, 1986 yılında meydana gelen Neva Şalom Sinagogu Saldırısıdır. Direkt olarak ibadet eden Yahudileri hedef alan bu saldırılarda toplam 22 kişi vefat etmiştir.¹⁸⁹ Neva Şalom Sinagogu’na 2003 yılında yeni bir intihar saldırısı düzenlenmiş ve bu saldırıda 24 kişi vefat etmiş ve 303 kişi yaralanmıştır.¹⁹⁰ 11 Eylül İkiz Kuleler Saldırısı ve II. Irak Savaşı da sıkıntıların bir başka nedeni olmuştur.¹⁹¹

Arap-İsrail Savaşı dolayısıyla İsrail’e ve Yahudiler’e karşı antipatik duyguların geliştiği¹⁹² özellikle medya tarafından yayılan bu tutumu, İsrail Devleti’nin politikalarının da günden güne artırdığı ifade edilmektedir. Yahudi toplumu hakkında kamuoyunun yanlış bilgilendirilmesinin de bu karşıtlığı beslediği,¹⁹³ ayrıca git gide küreselleşen dünyada yaşam şartlarının kötüleşmesi sonucu bunun sorumlusunun kapitalist ve emperyalist olarak görülen ABD ve O’nun Doğu kıyısını oluşturan İsrail olarak değerlendirilmesinin de buna sebep olduğu söylenmektedir.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Bali, Devlet, s. 62.

¹⁸⁷ Bali, Devlet, s. 80.

¹⁸⁸ Bali, Devlet, s. 189.

¹⁸⁹ Ayşe Hür, “Küreselleşen Anti-Semitizm ve Türkiye”, **Birikim Dergisi**, 18.10.2005, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/865/kuresellesen-anti-semitizm-ve-turkiye#.W4R3nyQzbIU>, (28.08.2018).

¹⁹⁰ Bu konudaki yorumlar için bkz. Bali, Devlet, s. 479.

¹⁹¹ Bali, Devlet, s.498.

¹⁹² Yetkin, s.262.

¹⁹³ Besalel, Osmanlı, s. 251.

¹⁹⁴ Hür, “Küreselleşen Anti-Semitizm ve Türkiye”.

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye yansımaları farklı boyutlar da olmuştur. Varlık Vergisi adıyla bilinen uygulama bunlardandır. Çetin Yetkin'e göre, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde tek partili yönetimin bulunması ve 1942 itibarıyla de partide Almanya'yı destekleyenlerin ağırlıklı olması bu verginin çıkarılmasına neden gösterilen olaylar arasındadır.¹⁹⁵ Varlık vergisi mükelleflerden Müslüman, Gayrimüslim, Yabancı, Dönme şeklinde sınıflara ayrılarak alınmıştır. Buradaki vergi oranları eşit olmamakla birlikte Sharon, gayrimüslimlerden ve özellikle Yahudilerden alınan vergilerin kendi mali varlıklarının çok üstünde olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁶ Yine iddialara göre, vergilerini ödeyemeyenlerin çalışma kamplarında çalışarak borçlarını ödemekle yükümlü tutuldukları ifade edilmektedir.¹⁹⁷ Bu bağlamda Okşan Svastics, bir kitabında kamplara gönderilen 2057 kişinin 1867'sinin İstanbullu olduğunu söylemektedir.¹⁹⁸ Varlık Vergisi 1944 yılında kaldırılmış ve vergiyi ödeyemeyenlerin borçları iptal edilmiştir. Demokrat Parti döneminde ise bu vergiden dolayı zarar görenlere tazminat alabilme sözü verilmiştir.¹⁹⁹

Bütün bu iddialara karşın, II. Dünya Savaşı'nda, Türkiye bu savaşa fillen katılmamış olmasına rağmen Nazi Almanya'sının zulmünden kaçan pek çok Yahudiye ev sahipliği yapmıştır.²⁰⁰ Bu süreçte pek çok Alman ve Avusturyalı Yahudi öğretim üyesi, İstanbul ve Ankara'daki üniversitelere yerleştirilmişlerdir.²⁰¹

İddialar bir tarafa, sonuçta Türkiye Yahudilerinin büyük bir kısmı, 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla oraya göç etmişlerdir. Öyle ki XX. yüzyıl başında Türkiye'de yaşayan Yahudi sayısı 200.000 iken 1950'lerde bu sayı 45.000 civarına düşmüştür.²⁰² Göçü tercih etmeyip İstanbul'da yaşayanlar, zamanla Balat ve Hasköy gibi geleneksel yerleşim yerlerinden Nişantaşı, Şişli, Osmanbey gibi semtlere yerleşmişlerdir. Bugün Türkiye'de yaşayan yaklaşık 24.000 Yahudiden

¹⁹⁵ Yetkin, s.253.

¹⁹⁶ Sharon, s.103.

¹⁹⁷ Yetkin, s.252.

¹⁹⁸ Svastics, s. 38.

¹⁹⁹ Sharon, s.104.

²⁰⁰ Yetkin, s.251.

²⁰¹ Svastics, s.37.

²⁰² Svastics, s.40.

21.000 kadarı İstanbul'da yaşamını sürdürmektedir.²⁰³ Bu sayının, doğum sayısının ve genç nüfusun az olması, gençlerin büyük bir çoğunluğunun farklı dinden bir insanla evlenmesi, vb. sebeplerle git gide azaldığı bilinmektedir.

1.5. İSTANBUL'DA YAŞAYAN YAHUDİ CEMAATLERİ

Anadolu ve başkent Konstantinopolis, Bizans yönetimi altında iken Romanyot ve Karay olarak adlandırılan Yahudileri bünyesinde barınmıştır. Günümüzde ise, Anadolu toprakları içerisinde ve özellikle İstanbul'da pek çok Yahudi cemaati yaşamaktadır. Bu cemaatler, kendi aralarında farklı isimler altında sınıflara ayrılmıştır. Bu sınıflandırma her bir Yahudi topluluğunun menşei ile ilişkilendirilmekte ve göç ettikleri bölgelere göre gruplara ayrılmaktadırlar. İstanbul Yahudi cemaati içerisinde genel olarak 4 ayrı Yahudi cemaatinin olduğunu belirtebiliriz. Bunlar; Seferadlar, Aşkenazlar, İtalyan Yahudileri ve Karay Yahudileri'dir.

1.5.1. Sefaradlar

Dünya üzerinde farklı bölgelere yayılmış Yahudi cemaatlerinin olduğu bilinmektedir. Anadolu topraklarında da Yahudi varlığının çok eskilere dayandığı bilinmekle birlikte, buraya yapılan Yahudi göçünün durmadığı, aksine çeşitli dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. Bu göçlerden bir kısmı "Sefarad" adı verilen Yahudilerin Anadolu topraklarına gelmesi ve yerleşmesiyle sonuçlanmıştır.

İbranice'de "İspanya" kelimesinin karşılığı olan Sefarad terimi, Real Academia Espanola sözlüğünde tanım olarak; İspanyalı olan ya da İspanyol Yahudilerinin uygulamalarını kabul edip uygulayan olarak geçmektedir.²⁰⁴ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı ise Sefarad terimini; İspanya, Portekiz, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşayan Yahudiler ve onların soyundan

²⁰³ Svastics, s.41.

²⁰⁴ Real Academia Espanola, "Sefardi", <http://dle.rae.es/?id=XRkzkb8> (26.07.2018).

gelenler olarak açıklamaktadır.²⁰⁵ Genel olarak Sefarad sözcüğü, XV. Yüzyılda öncelikle İspanya’da, daha sonra da Portekiz’de zulümlere ve din değiştirmeye zorlanıp daha sonra kovulan ve dünyanın çeşitli yerlerine dağılan Yahudileri ifade etmektedir.²⁰⁶

İspanya’da 1478 yılında Hristiyan bütünlüğünü sağlamaya çalışma hedefi ile Müslümanlara ve Yahudilere yönelik engizisyon mahkemeleri kurulmuş²⁰⁷ ve bu mahkemeler Hristiyan olmayanlardan ya Hristiyan olmalarını ya da ülkeyi terk etmelerini istemiştir. 1492 yılında resmi olarak Krallığı terk etmek zorunda bırakılan İspanya Yahudilerinin bir kısmı Portekiz’e sığınmış, 1496 yılında Portekiz’den de sürülme kararının çıkmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere, dünya üzerindeki pek çok krallığa göç etmişlerdir. Osmanlı’ya kitleler halinde sığınan binlerce Yahudi, Sultan II. Bayezid’in emriyle İmparatorluğun çeşitli yerlerine yerleştirilmiş ve burada kendi cemaatleriyle karşılaşmışlardır. Özellikle İstanbul’a gelen Yahudiler burada Bizans döneminden beri yaşamlarını sürdüren güçlü bir Romanyot Yahudi cemaatiyle²⁰⁸ karşılaşmış ve iç içe yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır.²⁰⁹ Osmanlı’da Sefarad sürgününün meydana geldiği yıllarda, diğer Yahudi cemaatleri arasında daha çok Romanyot Yahudi Cemaatinin otoritesi hissedilirken; bir yüzyıldan fazla bir süre içerisinde İspanya ve Portekiz’den güçlü bir kültürel birikime sahip olarak gelen Sefarad Yahudilerinin, bu topluluğa hakimiyet sağladığı görülmüştür.²¹⁰

Sürgünden sadece iki yıl sonra 1494’te İstanbul’da Osmanlı’nın ilk matbaasını açan Sefarad Yahudileri²¹¹, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun gelişme

²⁰⁵ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, “Aşkenaz ve Sefarad Yahudileri Kimlerdir?”, <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/bunlari-biliyormuydunuz>, (23.07.2018).

²⁰⁶ Şarika Gedikli Berber, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Uyum Süreci: Moiz Kohen Örneği”, **Turkish Studies**, Cilt:7, Sayı:4, 2012, s. 1782.

²⁰⁷ John Edwards, **The Inquisitors**, Tempus Publishing Limited, Great Britain, 2007, s.241.

²⁰⁸ Romanyot Yahudileri, Bizans döneminden beri Osmanlı topraklarında yaşayan ve Rumca konuşan Yahudilerdir. Günümüz Türkiye’sinde Bizans mirasını taşıyan Romanyot topluluğu yoktur. Melike Karaosmanoğlu, “Bizans Yahudileri ve Yevanika”, **Avlaremoz**, 08.04.2016, <http://www.avlaremoz.com/2016/04/08/bizans-yahudileri-ve-yevanika-melike-karaosmanoglu/>, (31.07.2018).

²⁰⁹ Jacob Barnai, “On the History of the Jews in the Ottoman Empire”, **Sephardi Jews in The Ottoman Empire**, (Ed. Esther Juhazs), The Jerusalem Publishing House, Jerusalem, 1990, s. 19.

²¹⁰ Barnai, s.20.

²¹¹ Barnai, s. 32.

çağında siyaset, finans, iktisat gibi alanlarda devlette önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.²¹² Özellikle ilk geldikleri dönemlerde, giyimleri ile bile diğer Yahudilerden farklı olan Sefarad Yahudileri²¹³, İspanyol mirasını yanlarında getirmişler; bu mirasın en önemli ögesi olan ve kökleri İspanyolca ile İbraniceye dayanan Ladino ya da diğer adıyla Judeo-Espanyol dilini uzun süre kullanmışlardır.²¹⁴ Bu dil Türkiye başta olmak üzere; Yunanistan ve diğer komşu ülkelerdeki Yahudiler arasında kısmen de olsa kullanılmakta fakat git gide yok olmaktadır.²¹⁵ Ancak Türkiye hala basımı devam eden Şalom Gazetesi, yaptığı Ladino yayınları ve faaliyetleri ile bu dili yaşatmak için azami derecede çaba göstermektedir.²¹⁶

Sefaradlar, inanç ve pratikte Talmud'u kabul ederek genel olarak Ortodoks Yahudilikle, dolayısıyla Aşkenazlarla paralel bir inanış sergilemekte fakat dini yorumları içeren bazı unsurlarda ayrılmaktadırlar.²¹⁷ Örneğin Hamursuz ya da Pesah adı verilen Yahudi dini bayramında Sefaradlar pirinç, mısır, bakliyat tüketebilirken; Aşkenazlara bayram boyunca bu yiyecekleri yemeleri yasaktır. Ayrıca ibadetlerdeki dua melodilerinin ve bayramlardaki geleneklerin bu iki cemaat arasında farklı olduğunu da söyleyebiliriz.²¹⁸ Günümüz Türkiye'sinde; özellikle Yahudilerin en yoğun bulunduğu şehir olan İstanbul'da; en kalabalık Yahudi cemaati, Sefarad Yahudi cemaatidir.²¹⁹ Bir tahmine göre ise Türkiye'de yaşayan Yahudi nüfusunun yaklaşık %96'sı Sefarad Yahudilerinden oluşmaktadır.²²⁰

²¹² Rıfat Bali, **Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları**, 5.baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 173. (Cumhuriyet).

²¹³ Barnai, s. 121.

²¹⁴ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, "Aşkenaz ve Sefarad Yahudieri Kimlerdir?", <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/bunlari-biliyormuydunuz>, (23.07.2018).

²¹⁵ Moshe Lazar , "Ladino", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.12, s.427.

²¹⁶ Şalom Gazetesinin internet yayını için bkz. <http://www.salom.com.tr/default.asp> .

²¹⁷ Alan D. Corre, "Sephardim", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.18, s.295.

²¹⁸ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, "Aşkenaz ve Sefarad Yahudieri Kimlerdir?".

²¹⁹ Moşe Grosman ve Tülay Gürler Kurtuluş, "İstanbul Yahudi Toplulukları", **Musevi Lisesi 100 Yaşında**, (Ed. Moşe Grosman), Akşit Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 23. (Musevi)

²²⁰ Nisya İşman Allovi, İstanbul, 7 Haziran 2018, Kişisel Görüşme.

1.5.2. Aşkenazlar

Almanya ya da Alman Yahudiliği olarak karşılık bulan “Aşkenaz” terimi,²²¹ dünyaya yayılmış Yahudilerden Almanya, Rusya, Polonya, Romanya gibi ülkelerde yaşayanları tanımlamaktadır.²²² Zamanla çeşitli ülkelere dağılan Aşkenaz Yahudilerinin Anadolu topraklarına ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethi öncesinde şehirde bir Aşkenaz cemaatinin varlığından bahsedilmektedir.²²³ 1376 yılında Macaristan’dan, 1394’te Fransa’dan kovulan Aşkenaz Yahudileri, II. Mahmut’un saltanat döneminde Osmanlı’ya kabul edilmişler²²⁴ ve bu tarihten sonra da Anadolu toprakları; Almanya, Lehistan, Kırım, Rusya gibi bölgelerden Aşkenaz göçünü karşılamaya devam etmiştir.²²⁵

Anadolu’daki Aşkenaz Yahudi Cemaati, Sefaradlarla uzun süre aynı çatı altında yaşamını sürdürmüş, ancak 1890 yılından itibaren ayrı bir cemaat olma özgürlüğünü elde etmiştir. Böylece Aşkenaz Yahudileri kendilerine has bir yönetim kuruluna, topluluk başkanına ve hahamlara sahip olmuşlardır. 1912 yılında ise Dr. Marcus’un gayretleriyle yeni bir anlaşma imzalanmış ve Aşkenaz Yahudi cemaati artık Sefaradlardan ayrı bir Hahambaşılığa bağlı olarak “haşgaha” denilen tek bir yönetim kurulu çatısı altında birleşmiştir.²²⁶ Sefarad Yahudilerine oranla daha köktendinci ve katı tutuma sahip olan²²⁷ Aşkenaz cemaati, 1492 tarihinde Sefarad göçünün artmasıyla beraber İstanbul’da sayıca üstünlüğü kaybetmiş; o tarihten sonra da bu oran genel olarak %3 civarlarında devam etmiştir.²²⁸ XX. Yüzyılın başlarında ise Türkiye topraklarındaki genel Aşkenaz nüfusunun, toplam Yahudi nüfusunun %10’unu oluşturduğu söylenmektedir.²²⁹

²²¹ Encyclopaedia Hebraica, “Ashkenaz”, Encyclopaedia Judaica, Vol.2, s.569.

²²² Moşe Grosman, Dr. Markus (Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Türk Yahudilerinden Görünümler) (1870-1944), As Matbaacılık, İstanbul, 1992, s.35.(Markus)

²²³ Grosman, Markus, s.35.

²²⁴ Güleriyüz, Türk, s. 45.

²²⁵ Besalel, Osmanlı, s. 305.

²²⁶ Naim Avigdor Güleriyüz, **The Turkish Jews**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2009, s.45. (Turkish),

²²⁷ Encyclopaedia Hebraica, “Ashkenaz”, Encyclopaedia Judaica, Vol.2, s.569.

²²⁸ Grosman, s. 35.

²²⁹ Besalel, Osmanlı, s.305.

Kökeni İbranice ve Almanya'ya dayanan “Yidiş” adlı dili²³⁰ geleneksel dil olarak benimseyen Aşkenaz Yahudilerinin İstanbul'da bulunan üç sinagogundan şu anda sadece bir tanesi faal olarak kullanılmaktadır. Galata'da bulunan Yüksek Kaldırım Sinagogu, hala ibadet ve geleneksel törenler için cemaati ağırlamaya devam etmektedir. Aynı zamanda Aşkenazlar, 1949 yılında verilen resmi izinle Arnavutköy tepelerinde bir de mezarlığa sahip olmuşlardır.²³¹

1.5.3. İtalyan Yahudileri

İtalya'dan Anadolu'ya gelmiş Yahudileri tanımlayan İtalyan Yahudileri, İstanbul'un fethi esnasında kentte bulunan Yahudi cemaatlerinden bir tanesidir.²³² Bu Yahudilerden büyük bir çoğunluğu XII. Yüzyıl civarlarında İtalya'nın çeşitli bölgelerinden gelerek başta İstanbul olmak üzere belli başlı önemli merkezlere yerleşmiş tüccarlardan oluşmaktaydı.²³³ İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra ise İspanya'daki zulüm ve baskıdan kaçıp İtalya'ya yerleşen Yahudiler de buraya göç etmiştir.²³⁴

İtalyan Yahudileri uzun süre, tıpkı Aşkenazlar gibi Sefarad Yahudi Cemaati ile aynı yönetim altında yaşamış fakat zaman zaman cemaatler arası anlaşmazlıklar olmuştur. Çoğunlukla ekonomik sebepli olan bu anlaşmazlıklar, 1862 yılında, İtalyan Yahudi Cemaatinin Sefarad Cemaatinden koparak ayrı bir cemaat hüviyeti kazanmasıyla son bulmuştur.²³⁵ Bu cemaate, Sultan II. Abdülaziz'in saltanatı döneminde bir mezarlık tahsis edilmiş ve yine yayınlanan bir fermanla sinagog kurmalarına izin verilmiştir. Beyoğlu- Karaköy'deki Şakir Ziya Paşa yokuşunda, bugün hala faal olarak kullanılan bu sinagog, İtalyan Yahudilerine ait tek sinagog olma özelliğini devam ettirmektedir. Ve yine cemaatin hala faal olan mezarlığı ise Şişli, Abide-i Hürriyet Caddesi üzerinde bulunmaktadır.²³⁶

²³⁰ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, “Aşkenaz ve Sefarad Yahudieri Kimlerdir?”.

²³¹ Güleriyüz, Turkish, s. 46.

²³² Mehmet Aydın, “İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:14, 2002, s.20.

²³³ Yetkin, s.24.

²³⁴ Besalel, Osmanlı, s.302.

²³⁵ Grosman, s.35.

²³⁶ Güleriyüz, s.304

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte Hahambaşılığa bağlanan İtalyan Yahudileri, günümüzde iç işlerinde serbest olarak ibadetlerine devam etmektedirler. Usul ve uygulamalarda Sefarad Yahudileriyle belirgin farklar içermeyen İtalyan Yahudileri, Sefaradlara oranla daha liberal bir dini yaşantı sürdürmektedirler.²³⁷ İtalyan hükümeti, Türkiye’de yaşayan İtalyan Yahudi cemaatine gözcülük etmekte; cemaatin sinagog dualarında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’na yapılan duanın yanı sıra İtalya Cumhurbaşkanı’na da dua edilmektedir. Türkiye’de yaşayan İtalyan Yahudi cemaati nüfusunun 1990’ların başında 500 kişi civarında olduğu bilinmekte²³⁸; günümüzde ise gençlerin yurt dışına göçü, evliliklerde çocukların diğer cemaatlerin üyeliklerine geçmesi vs. gibi sebeplerle tahmini 300 İtalyan Yahudisinin olduğu söylenmektedir.²³⁹

1.5.4. Karay Yahudileri

İbranice “okumak” anlamına gelen “kara” kelimesinden türeyen ve “Tevrat okuyanlar” anlamına gelen Karay terimi²⁴⁰; Yahudi kutsal kitabına bağlı olan, onun dışında Sözlü Yasa olarak geçen Talmud ve Mişna’yı reddeden bir Yahudi mezhebini tanımlamaktadır.²⁴¹ Kurucusu olan Anan ben David’e ithafen “Ananiye” olarak adlandırılan bu mezhep zamanla “Karaim” olarak tanınmış ve bu şekilde anılmaya da devam etmektedir.²⁴²

Karay mezhebinin doğuşu, VIII. Yüzyılda, Abbasi Halifesi Cafer el Mansur zamanındaki eksilark²⁴³ seçimlerine dayandırılmaktadır. Solomo Hannasi’nin vefatından sonra yerine kendi oğulları olmadığı için usulen kardeşinin büyük oğlu olan Anan Ben David’in geçmesi gerekmekteydi. Fakat Anan, Talmudist olmadığı

²³⁷ David Franco, İstanbul, 4 Haziran 2018, Kişisel Görüşme.

²³⁸ Besalel, s.304.

²³⁹ David Franco, İstanbul, 4 Haziran 2018, Kişisel Görüşme.

²⁴⁰ Güleriyüz, Turkish, s. 47. Karay terimi; Karaim, Karaun, Karaite, Karaymen şekillerinde de kullanılmaktadır. Bkz. Abdulkadir Öztürk, “Karay Dili”, **Journal of Turkish Language and Literature**, Cilt:1, Sayı:1, 2015, s.62.

²⁴¹ Kaufmann Kohler ve Abraham de Harkavy, “Karaites and Karaism”, **The Jewish Encyclopedia**, , Vol.7, s.438.

²⁴² Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri**, 1.baskı, Se-da Yayınları, Ankara, 1985, s.153.

²⁴³ Eksilark veya Roşagula, Yahudilik’te sürgünde olan Yahudilerin dini cemaat başkanı anlamına gelmektedir.

için; Talmudist olan kardeşi Hananya, eksilark olarak tayin edilmiş ve bu da büyük bir tepkiye yol açmıştır. Bu olay, zamanla İsrailoğullarının dini ve siyasi açıdan Talmudist ve Antitalmudist olarak ikiye bölünmesine neden olmuş; Anan Ben David'in taraftarlarına Ananim denilmiştir. Bu grup, Kutsal Kitap Tora'nın Musa'ya Tur-i Sina'da verilen öz haliyle korunması gerektiğini düşünerek, Tora'nın çizdiği yoldan herhangi bir ekleme veya yorum yapmaksızın yürünmesi zorunluluğunu savunmuştur. Din bilginlerin ürünü olan Talmud'un ise, Museviliğin safiyetini bozduğunu söylemişlerdir. Zamanla "Karaim" adı verilen bu grup, misyonerlerin de desteğiyle görüşlerini dünyanın çeşitli yerlerindeki Musevilere yaymıştır.²⁴⁴

Karaizmin İstanbul'daki geçmişi ise Bizanslılara kadar dayandırılmakta, Irak, Suriye, Hazar ve Filistin bölgelerinden göç ederek Konstantinopolis'i de içine alan Marmara bölgesine ve Balkanlara yerleşen Antitalmudist Yahudilerin, bu şehre Karailiği getirdiği bilinmektedir.²⁴⁵ Daha sonra Fatih Sultan Mehmet'in, kenti fethetmesiyle birlikte çoğu Kırım ve Balkanlar'dan olmak üzere pek çok Karay Yahudisi İstanbul'a yerleştirilmiş ve bu şekilde imparatorluk topraklarındaki tüm Karaylar buraya toplanmıştır. Hatta Karayların yoğun bir şekilde yerleşmeleri sebebiyle bir semte "Karaiköy" (daha sonra Karaköy olmuştur) adı verilmiştir. İstanbul'da Karaköy'ün yanı sıra Balıkpazarı, Tahtakale, Unkapanı, Balat, Edirnekapi, Hasköy gibi semtlerde Karayların yerleşim alanlarından olmuştur.²⁴⁶ Bu cemaat, Bizans döneminde Rabbanî Yahudilerden ayrı bir cemaat olarak kabul edilmiştir. Yine bu cemaat Osmanlı'da Rabbanî hahambaşılığından ayrı olarak kendilerine özgü bir yönetim kuruluna ve cemaat başkanına sahip olmuşlardır.²⁴⁷ Özerk bir yönetime ise ancak 1895'te resmen kavuşabilmişlerdir.²⁴⁸

Ünlü seyyah Tudelalı Benjamin'in 1172'deki İstanbul ziyaretinde, Karay Yahudilerinin nüfusu ile ilgili verdiği rakam 500 iken²⁴⁹; 1979 yılında yapılan bir araştırma bu sayının 150 kişi civarına düştüğünü göstermektedir.²⁵⁰ 1992 yılında

²⁴⁴ Bünyamin Levi, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Karaileri**, 2.baskı, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016, s.24.

²⁴⁵ Levi, s. 32.

²⁴⁶ Kuzgun, s.234.

²⁴⁷ Levi, s. 156.

²⁴⁸ Besalel, Osmanlı, s. 332.

²⁴⁹ Besalel, Osmanlı, s. 331.

²⁵⁰ Kuzgun, s. 232.

yapılan diğerk bir araştırmada, sayının 100 kişi civarına indiğini tespit edilmiştir.²⁵¹ Günümüzde ise İstanbul’da 100’ün altında Karay Yahudisinin yaşadığı tahmin edilmektedir.²⁵² Karay Yahudi nüfusunun git gide azalmasının sebepleri incelendiğinde, en önemli faktör olarak cemaat içi evlenme kurallarının katı olması ve Karay gençlerinin büyük çoğunluğunun yabancı evliliklere yönelmesi öne çıkmaktadır. Cemaat kurallarınca doğan çocuğun Karay olarak kabul edilebilmesi için babanın Karay olması gerekmektedir. Ama görüldüğü kadarıyla, çoğu zaman Karay erkekleri, evlendiği eşinin dinine geçiş yapmaktadır. Ayrıca kendileri Karay olarak kalsalar bile; doğan çocuğu, annenin dinine kaydettirmeyi tercih ettikleri için Karay nüfusu git gide azalmaktadır.²⁵³ Nüfusun azalmasına sebep olan diğerk bir faktör ise yabancı ülkelere yapılan göçtür.²⁵⁴

Yapılan bir araştırma sonucunda tamamına yakınının Türk kökenli olduğu ve Kırım’dan göç ettikleri bildirilen İstanbul Karay Cemaati²⁵⁵, bugün İstanbul’un çeşitli semtlerinde dağınık olarak yaşamaktadır.²⁵⁶ Hasköy’de Bizans’tan kalma bir kenasaları²⁵⁷ mevcuttur; bu İstanbul’daki tek kenesadır. Ayrıca Hasköy’de Hasköy Çıksalın Mezarlığının özel olarak ayrılmış bir bölümünde kendilerine ait bir mezarlıkları vardır.²⁵⁸ Mevcut kenesanın ihtiyaçlarını gidermek ve kendilerine ait kabristanı korumak gibi işlerle meşgul olan “Türk Karaim Vakfı” adlı bir de dernekleri mevcuttur.²⁵⁹

²⁵¹ Kuzgun, s.232.

²⁵² Besalel, Osmanlı, s.332. Bünyamin Levi, gümüzde katısız Karay Yahudi sayısının, aile bazında 10 civarında olduğunu; dullar ve yabancı evliliklerdeki Karailer de eklenince sayının 51’e çıktığını söylemektedir.

²⁵³ Kuzgun, s.232.

²⁵⁴ Kuzgun, s.232.

²⁵⁵ Kuzgun, s. 236.

²⁵⁶ Levi, s.48.

²⁵⁷ Karay sinagoglarına Kenesa veya Kahal denmektedir. Karaylar, Kral Davut’un “Ah Tanrım! Seni dipsiz derinliklerden çağırıyorum.” Sözüünü dayanak alarak sinagoglarını yerin altında, zemin seviyesinde inşa etmişlerdir. Bkz. Güleriyüz, Turkish, s. 47.

²⁵⁸ Besalel, Osmanlı, s.331.

²⁵⁹ Kuzgun, s. 239.

1.6. TANINMIŞ BAZI İSTANBUL YAHUDİLERİ

Anadolu Yahudilerinin Osmanlılarla ilk karşılaşması Orhan Bey'e kadar dayanmakla birlikte 1492 yılında başlayan Sefarad Yahudi göçleriyle birlikte pek çok Yahudinin ana vatanı, artık Osmanlı toprakları olmuştur. Bu topraklarda uzun yıllar varlıklarını sürdüren ve sürdürmeye devam eden Yahudi toplumunun, Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne bilgi, beceri ve birikimleriyle pek çok katkısı olmuş ve olmaya devam etmektedir. Biz bu başlığımızda, farklı alanlarda ülkemize katkı sunmuş Yahudi kişilikleri ele alırken, bu minvalde verilebilecek başka örnekler olduğunu, fakat konuyu sınırlandırma zorunluluğu sebebiyle birkaç örnekle yetineceğimizi belirtmek isteriz.

1.6.1. Abraham Galante (Avram Galanti)

Avram Galanti, Türkiye'nin siyaset, bilim ve düşünce dünyasında ayrı bir yeri bulunan ve yaşamını Türkiye Yahudileri'nin devlete bağlılıklarını kanıtlamaya adanmış önemli bir Yahudi isimdir. Ailesi Sefarad Yahudilerinden olan Galanti'nin Bodrum'da 4 Ocak 1873 tarihinde dünyaya geldiği bilinmektedir.²⁶⁰ Altı yaşında yerel bir Talmud Tora okuluna yerleşerek burada İbrani dilini öğrenmiştir. Daha sonra sağlam bir din eğitimi almak ve İspanyolca ve Fransızca öğrenmek üzere Rodos'a gönderilmiş; Türkçe'yi ve Arapçayı da burada öğrenmiştir. Eğitimine tekrar Bodrum'da devam eden Galanti'nin, 21 yaşında mezun olduğunda Farsça dahil olmak üzere 5 dile hakim olduğunu bilmekteyiz.²⁶¹

Avram Galanti, mezuniyeti sonrasında öncelikle Rodos'ta, daha sonrasında İzmir'de öğretmenlik yapmış aynı zamanda yurt içi ve yurt dışı pek çok gazete ve dergide makaleler yazmıştır.²⁶² Rodos'taki öğretmenliği sırasında ayrıca Sultan Abdülhamid ve yönetimini eleştiren yayımları denetleme maksadıyla sansürcülük

²⁶⁰ Yetkin, s.211.

²⁶¹ Avram Galanti, **Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir**, Çev. Fethi Kale, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1996, s.4 (Terakki).

²⁶² Galanti, Türkler, s.4.

görevi de icra etmiştir.²⁶³ 1902 yılında istifa ettiği öğretmenlik mesleği sonrasında²⁶⁴ içerisinde TBMM'nin de olduğu çeşitli kurumlarda tercümanlık görevi²⁶⁵, Hilal-, Ahmer Cemiyeti'nde sekreterlik ve dergi yayımcılığı gibi çeşitli işlerle iştigal eden Galanti²⁶⁶, İstanbul Dar-ül Fünun'un yeniden yapılandırılması sırasında Almanya'dan gelen bilim adamlarından olan Prof. Bergstrasser'in sekreter asistanlığına atanmıştır. Kendisinin Türkiye'yi terk etmesi sonrasında onun yerine "Eski tarih ve Doğu Dilleri" kürsüsüne Profesör olarak atanan Galanti²⁶⁷ sonrasında 1943 yılında Niğde'den milletvekili olarak seçilmiş ve bu görevini 3 sene sürdürmüştür.²⁶⁸ Daha sonrasında 1961 yılına kadar çalışmalarını sürdürmeye devam etmiş ve arkasında pek çok makale ve kitap bırakarak hayata gözlerini yummuştur.

Türkiye Yahudilerinin arasından çıkmış ilk tarihçilerden ve aynı zamanda Osmanlı ve Türkiye Yahudileri alanlarında yaptığı çalışmalarıyla öncü bir kişilik olan Galanti'nin Türk Yahudi Cemaati ve tarihiyle ilgili yazmış olduğu pek çok eser vardır.²⁶⁹ Avram Galanti, gerek eserlerinde gerek konuşmalarında Yahudilerin Türk topraklarında her daim özgür bir şekilde yaşadıklarını vurgulamış ve hayat felsefesi ve yaşam tarzıyla da Yahudilerin devlete olan bağlılıklarını ve sadakatlerini gösteren bir örnek teşkil etmiştir.

1.6.2. Munis Tekinalp

Asıl adı Moiz Kohen olan Munis Tekinalp, 1883 tarihinde Yunanistan'ın Serez şehrinde doğmuştur. Selanik'te Hahamlık eğitimi almış fakat hiçbir zaman bu eğitimini uygulamaya geçirmemiştir.²⁷⁰ Yazarlık yapmayı tercih eden Tekinalp²⁷¹,

²⁶³ Galanti, Terakki, s.6.

²⁶⁴ Sezai Balcı ve Ahmet Yadi, **Osmanlı Bürokrasisinde Yahudiler**, Libra Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 83.

²⁶⁵ Yetkin, s.211.

²⁶⁶ Galanti, Türkler, s.5.

²⁶⁷ Galanti, Türkler, s.5.

²⁶⁸ Galanti, Terakki, s.12.

²⁶⁹ Galanti'nin başlıca eserleri için bkz. Besalel, Ünlü, s25.

²⁷⁰ Yetkin, s.231.

²⁷¹ Munis Tekinalp'in yazarlık hayatına hangi yazısıyla ve hangi süreli yayında başladığı net olarak bilinmemektedir.

1900 yılında Asır Gazetesinde yazmaya başlamış²⁷² ve bu görevi devam ederken bir yandan da 1905 yılı sonlarında Selanik Ticaret Mahkemesinde tercümanlık yapmaya başlamıştır.²⁷³ Munis Tekinalp, 1908 Devrimi öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmış²⁷⁴, 1912 senesinde ise İstanbul'a yerleşerek Kemalist akımın savunucuları arasında yer almıştır. Bu doğrultuda pek çok eser de yazan Tekinalp, Türkçülük akımının şiddetli savunucuları arasında yer alarak bu doğrultuda düşünen arkadaşlarıyla birlikte Milli Hars Birliği, Türk Kültür Cemiyeti gibi dernekler kurarak pek çok çalışma yürütmüştür.²⁷⁵

Munis Tekinalp'in hayatının ana eksenindeki mücadelesinin temelini dil meselesi oluşturmuştur. Özellikle Yahudiler arasında Türkçe'nin yayılması için çaba gösteren Tekinalp, Musevilerin ana dil olarak Türkçe'yi benimsemeleri gerektiğini çok erken yaşlardan itibaren savunmuş ve bu konuda somut faaliyetlerde bulunmuştur.²⁷⁶ Tekinalp'in ticari bir yönü de mevcuttur. Uzun süre tütüncülükle iştigal eden Tekinalp, Hermann Spierer uns Cie Tabakfabrik'in Türkiye temsilciliğini yapmıştır. Tekinalp'in daha çok Türkleşme ile ilgili yayınları bilinse de iktisat ve belediye meseleleri hakkında da pek çok yazısı mevcuttur.²⁷⁷ Yazar, gazeteci, avukat, mütercim, konferansçı, hatip, Vilayet Meclisi üyesi ve kâtibi gibi pek çok meslekle iştigal etmiş olan Tekinalp²⁷⁸, 1961 yılında Nice'de vefat etmiştir.

1.6.3. Hayim Nahum

Osmanlı'nın son hahambaşısı olan Hayim Nahum, gerek Osmanlı yönetimi ile olan yakınlığı gerekse Yahudi cemaatinin gelişmesi adına yaptığı faaliyetleriyle

²⁷² Tekinalp'in 1908 Devrimi sonrasında "Yeni Asır" adını alacak olan "Asır Gazetesi"nde ne zaman çalışmaya başladığı konusunda ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Arda Odabaşı, ilgili bir arşiv belgesini dayanak göstererek bu tarihin 1900 olduğunu söylemektedir. Bu konuyla ilgili bkz. Arda Odabaşı, "Munis Tekinalp (Moiz Kohen)'in Erken Dönem Biyografisine ve Bibliyografyasına Katkı", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:204, 2010, s.34.

²⁷³ Odabaşı, s.34.

²⁷⁴ Besalel, Ünlü, s.114.

²⁷⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Yetkin, s.233.

²⁷⁶ Odabaşı, s.36.

²⁷⁷ Rıfat Bali, **Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp**, Cilt:1, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.13.(Munis)

²⁷⁸ Odabaşı, s.43.

incelenmeye değer bir kişiliktir. 1873 Manisa doğumlu olan Nahum, Sefarad bir ailenin çocuğudur. Henüz daha çocukken Filistin'e gönderilmiş ve buradaki Yeşiva'da aldığı Talmud eğitiminin yanı sıra Arapça da öğrenmiştir.²⁷⁹ Sonrasında İzmir'de lise eğitimi başlamış ve bu eğitim sırasında Türkçe ve Fransızca'yı da öğrendiği diller arasına eklemiştir.²⁸⁰ Hayim Nahum, daha sonra Alliance²⁸¹'in da desteğiyle 1893-97 tarihleri arasında Paris'te Haham Okulu'nda okumuş; aynı zamanda Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nun Dini Bilimler bölümünden ve Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nun Fransa ve Arapça bölümlerinden de mezun olmuştur.²⁸² Eğitimini bu şekilde tamamlayan ve Osmanlı topraklarına geri dönen Nahum, bir dönem Yüksek İstihkam ve Topçu Okulu'nda Fransızca öğretmenliği yapmış²⁸³, daha sonra Alliance tarafından 1907 yılında Habeşistan'daki Yahudileri incelemek üzere gönderilmiş ve döndüğünde hahambaşılıkla görevlendirilmiştir.²⁸⁴

Hayim Nahum, meşrutiyetin ilanından sonraki ilk ve 1865 tarihli Hahamname Nizamnamesi'ne uygun olarak seçilen tek hahambaşıdır.²⁸⁵ 1909 ve 1920 tarihleri arasında yapmış olduğu hahambaşılık görevinde her zaman seleflerinden ayrı bir kimlik ortaya koymuştur. Bu ayrımı ortaya çıkaran en önemli şey, çok sayıda yabancı dil bilmesinin de etkisiyle ilişkilerinin fazlaca olması ve devlet adına pek çok diplomatik görevi üstlenebilmesidir. Nahum'un devlet adına yaptığı ilk elçilik görevi, 1915 yılında Çanakkale Savaşı esnasında olmuştur. Savaş devam ederken İngiltere ve Fransa'dan gelen elçilerle Osmanlı Devleti adına ateşkes şartlarını konuşmak üzere görevlendirilmiştir.²⁸⁶ Bundan ayrı olarak Nahum, 1918 yılında I. Dünya Savaşı devam ederken, ateşkesi sağlamak maksadıyla yurt dışına gönderilmiş,

²⁷⁹ Esther Benbassa, **Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları**, çev. İrfan Yalçın, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s.15.

²⁸⁰ Naim Güleriyüz, **Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri**, 2.baskı, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2015, s.202(Toplumsal).

²⁸¹ Alliance Israelite Universelle(Evrensel Yahudi Birliği), 1860 yılında Paris'te Fransa Yahudileri tarafından kurulmuş olan, Avrupa uygarlığı dışındaki Yahudilerin yenileşme ve gelişme sürecine girmelerini hedefleyen ve destekleyen bir kurumdur. Daha fazla bilgi için bkz. Rodrigue, ss.28-40.

²⁸² Benbassa, s.21.

²⁸³ Benbassa, s.23.

²⁸⁴ Yetkin, s. 178.

²⁸⁵ Güleriyüz, Toplumsal, s. 203.

²⁸⁶ Güleriyüz, Toplumsal, s. 203.

dönüşte kendisine birinci dereceden Osmaniye Nişanı verilmiştir.²⁸⁷ Türk Devleti'nin zor zamanlarında çalışmaları ve emekleriyle devlete bağlılığını ve sevgisini ispat etmiş bir lider olan Hayim Nahum, ayrıca Osmanlı Hükümeti, Alliance ve Yahudi Cemaati arasında aracılık görevi de yürütmüş ve sorunları çözmeye çalışmıştır.²⁸⁸ Tüm bunlara rağmen, bilindiği kadarıyla, cemaat içerisinde mücadele edilen bir kişilik olan Nahum²⁸⁹, İstanbul'u işgal eden İngiliz ve Fransız güçlerinin azınlıkları kontrol altına alma politikaları çerçevesinde yürüttükleri Hahambaşılık karşıtı muhalefet ve kamuoyu sonucunda 21 Nisan 1920 tarihinde hahambaşılık görevinden resmen istifa etmiştir.²⁹⁰

Hayim Nahum, istifası sonrasında devletle ilişkisini kesmemiş ve Lozan'da Kasım 1922 ve Nisan 1923 tarihleri arasında İsmet Paşa'nın başkan olduğu heyete danışmanlık görevi yapmıştır.²⁹¹ İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Paris'e yerleşen Nahum, 1920-1926 tarihleri arasında çeşitli Avrupa gazetelerinde Türkiye'yi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün başlatmış olduğu davayı savunan yazılar da yazmıştır.²⁹² Sonrasında Mısır'a yerleşmiş ve orada hahambaşı seçilmiştir. Aynı zamanda bir senatör, Arap Dili Yüksek Akademisi kurucu üyesi ve yazar-çevirmen vasıflarıyla sıradan bir hahambaşı olmadığını ispat eden ve çevresine pek çok katkı sunan Hayim Nahum, 1960 yılında Kahire'de hayata gözlerini yummuştur.²⁹³

1.6.4. Emanuel Karasu

Emanuel Karasu, Selanik doğumlu Türk avukat ve politikacıdır. Encyclopedia Judaica'da Karasu'nun doğum tarihi 1862 olarak geçse de²⁹⁴, Edhem Eldem bu bilginin yanlış olduğunu kesin bir dille ifade etmekte ve bu tarihin 1863

²⁸⁷ Yetkin, s. 181

²⁸⁸ Benbassa, s.22.

²⁸⁹ Benbassa, s. 53.

²⁹⁰ Stanford J. Shaw, **The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic**, New York University Press, New York, 1991, s. 243.

²⁹¹ Benbassa, s. 51.

²⁹² Yetkin, s.178.

²⁹³ Benbassa, s. 52.

²⁹⁴ Joseph Nehema ve Jacob M. Landeu, "Emanuel Carasso", **Encyclopaedia Judaica**, Vol:4, 2007, s.460.

olduğunu söylemektedir.²⁹⁵ Ticaretle uğraşan bir aileden gelen Karasu, Alyans İzrael Mektebini bitirmiş²⁹⁶ ve Selanik Üniversitesinde Kriminoloji üzerine dersler vermiştir.²⁹⁷ Selanik’te aynı zamanda avukatlık da yapmış ve bu görevini icra ederken İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye olmuştur.²⁹⁸

Emanuel Karasu, Eldem’in ifade ettiğine göre “meşhur fakat meçhul bir kişilik” olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹⁹ Bu, Karasu’nun bilinmeyen yönlerinin fazlaca olması ve kendisi ile ilgili yapılan araştırmaların sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen yine de onun Jön Türk hareketinin önemli isimlerinden biri ve üyesi olduğu, Mason örgütünün ‘Macedonia Rivorto’ loncasının³⁰⁰ da desteğiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne³⁰¹ büyük ölçüde maddi destek verdiği bilinmektedir.³⁰² Ayrıca II. Abdülhamit’in yönetimi sırasında İTC’nin faaliyetlerini gizlice yürütebilmesi için Mason loncasını bu faaliyetlere gizlice açmış ve bu durum mebusluk yolunda kendisini avantajlı bir duruma yükseltmiştir.³⁰³ Necmeddin Alkan’ın ifade ettiğine göre Karasu, Sultan II. Abdülhamit’in yönetimine karşı İttihat ve Terakki içeriğinde yer almakla birlikte, aynı zamanda padişaha jurnalcılık de yapmakta ve pek çok bilgiyi gizli olarak vermekteydi.³⁰⁴ Sultanahmet ve Olimpos meydanlarında konuşmalar dahil olmak üzere, İTC adına pek çok çalışma yapan Karasu, Jön Türkler iktidarı ele geçirdikten sonra 1908 yılında Selanik’ten, 1914 yılında ise İstanbul’dan mebus olarak seçilmiştir.³⁰⁵ 1912 yılında İtalya ile barışı sağlayan Uşi Antlaşması’nı imzalayan meclis heyeti üyeliği, Adana’da çıkan bir kargaşada inceleme yapacak heyete üyelik, Nafia (Bayındırlık)

²⁹⁵ Edhem Eldem, “Emanuel Karasu Biyografisine Bir Devam”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Cilt:4, Sayı:23, 1995, s.43.

²⁹⁶ Ahmet Kısa, “Meclis-i Mebusan’da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri (1908-1912)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt:8, Sayı:22, 2015, s. 355.

²⁹⁷ Nehama ve Landeu, s. 460.

²⁹⁸ Yetkin, s. 156.

²⁹⁹ Eldem, s.43.

³⁰⁰ Kısa, s. 355.

³⁰¹ Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti “İTC” olarak kısaltılarak kullanılacaktır.

³⁰² Nehama ve Landeu, s. 460.

³⁰³ Zeynep Uçak, **Emanuel Karasu ve Faaliyetleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 70.(Emanuel)

³⁰⁴ Karasu’nun bilinen üç jurnalinin içeriği ile ilgili bkz. Necmettin Alkan, “Emanuel Karasu ve II. Abdülhamid”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2008, ss. 183, 184.

³⁰⁵ Yetkin, s.156.

ve Maliye Encümenliği gibi hizmetleriyle bilinen Karasu³⁰⁶, I. Dünya Savaşı sırasında Türk hükümetine ekonomi danışmanı olmuştur. Bu hizmetlerinin tanınmasıyla Türk mallarını Almanya'ya ihraç lisansını alan Karasu, bu sayede önemli bir servet biriktirmiş³⁰⁷, ölümünden sonra ise bu serveti eleştiri konusu olmuştur.

Emanuel Karasu hakkındaki eleştirilerin en önemlilerinden bir tanesini, II. Abdülhamit'in hal edildiğini bildiren heyet içerisinde yer alması oluşturmuştur.³⁰⁸ Çetin Yetkin, bu durumla ilgili olarak Karasu'nun aslında Siyonist heyete dahil olduğunu, bu yönde çalışmalar yaptığını ve Siyonistlerin karşısında yer alan II. Abdülhamit'in hal heyetine bu sebeple girmiş olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹ Buna karşılık Zeynep Uçak, Karasu'nun aslında anti-siyonist olduğunu, kendisinin meclis kürsüsüne çıkarak "Siyonizmi anlamadığını" söylemediğini ifade etmektedir. Hatta bu düşüncesini net bir şekilde ortaya koyabilmek için Karasu'nun, Yahudi muhacirlerin siyon denilen Filistin tepelerine değil, uygun görülen yerlere yerleştirilmesini savunduğunu dile getirmiştir.³¹⁰ Bunların yanısıra, Emanuel Karasu, her zaman Türk Yahudilerinin önce Türk daha sonra Musevi olmaları gerektiğini³¹¹ ve ateşkes yıllarında, Osmanlı'nın hangi ülkenin manda yönetimi altına gireceği konuşulurken, manda yönetimine karşı olduğunu savunmuştur.³¹²

1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün iktidara gelmesi üzerine diğer Jön Türk aktivistleri gibi tutuklanan ve servetine el konulan Karasu³¹³, bir müddet siyasi suçluların kaldığı Bekirağa Bölüğünde kalmış ve sonra kendi imkanlarıyla İtalya'ya gitmiştir. Hayatının son dönemlerinde maddi olarak büyük sıkıntılar çekmiş ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır.³¹⁴ Bella adlı bir hanımla evlenmiştir. Yedi

³⁰⁶ Zeynep Uçak, **Selanik Mebusu Emanuel Karasu Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 101. (Selanik)

³⁰⁷ Nehama ve Landeu, s. 460.

³⁰⁸ Encyclopaedia Judaica'ya göre bu heyete başkanlık etmiştir. Bkz. Nehama ve Landeu, s. 460. Ayrıca heyetteki diğer üç kişi ise şunlardır: Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi ve Esat Paşa.

³⁰⁹ Yetkin, s. 161.

³¹⁰ Uçak, s.100.

³¹¹ Güleriyüz, Toplumsal, s. 125.

³¹² Yetkin, s. 159.

³¹³ Nehama ve Landeu, s. 460.

³¹⁴ Uçak, Emanuel, s. 71.

çocuk sahibi olan Emanuel Karasu, 1934 yılında İstanbul’da vefat etmiş³¹⁵ ve cenazesi Arnavutköy Sefarad Mezarlığı’na defnedilmiştir.³¹⁶

1.6.5. Üzeyir Garih

1929 İstanbul doğumlu olan Üzeyir Garih, Varlık vergisi sonucu bütün mal varlığını kaybetmiş bir ailenin çocuğudur. Ailesinin maddi sıkıntılar çekmesi sebebiyle, öğrenimine burslu olarak devam etmek zorunda kalmış ve 1951 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nden Makine Yüksek Mühendisi olarak mezun olmuştur. Mezuniyeti sonrasında belli bir süre Carrier Şirketi’nin Türkiye şubesinde çalışmış ve burada uzmanlaşmıştır. Buradaki görevini, 1954 yılında arkadaşı İshak Alaton’un³¹⁷ Alarko Kollektif Şirketi’ni ortak olarak kurma teklifiyle bırakmıştır.³¹⁸

Üzeyir Garih’in eş ortağı olarak kurmuş olduğu Alarko Kollektif Şirketi, kurulduğu ilk yıllarda apartman kaloriferleri ve ısı sanayi müteahhitliği sahasında iş yapmakta ve İstanbul Beyoğlu’ndaki Bankalar Caddesinde küçük bir odadan yönetilmekteydi.³¹⁹ Garih, şirketini her geçen gün geliştirmiş ve şirketin 1973 yılında holding haline gelmesini sağlayan temel yapı taşlarından birisi olmuştur. Isıtma, klima, pompa ve brülör tesisatı üretimi anlamında pek çok yeniliğin öncüsü olan Alarko ise 1974 yılında halka açılmış ve kurucularının çabalarıyla gelişmesini sürdürmüştür. Taahhüt, Enerji, Sanayi ve Ticaret, Turizm ve Arazi Geliştirme

³¹⁵ Güleriyüz, Toplumsal, s. 125.

³¹⁶ Kısa, s. 101. Encyclopaedia Judaica, Karasu’nun son yıllarını İtalya’da geçirdiğini ve yine İtalya’nın Trieste şehrinde vefat ettiğini iddia etmektedir. Bkz. Nehama ve Landeu, s. 460.

³¹⁷ 1927 İstanbul doğumlu İshak Alaton, liseden sonra maddi yetersizliklerden dolayı eğitime devam edememiş, çalışmak için gittiği İsveç’ten döndüğünde henüz 28 yaşındayken Üzeyir Garih ile birlikte Alarko Şirketini kurarak bu görevini 2015 yılına kadar sürdürmüştür. 2015 yılında şirketi merhum Üzeyir Garih’in oğlu İzzet Garih’e devrederek “Onursal Başkanlık” ünvanı almıştır. İshak Alaton, 2016 yılında hayata gözlerini yummuştur. İshak Alaton ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Gündem, **Lüzumlu Adam İshak Alaton**, 4. baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2012.

³¹⁸ Güleriyüz, Toplumsal, s.185.

³¹⁹ Güleriyüz, Toplumsal, s.185

alanlarında faaliyet gösteren şirkete Garih, vefatına kadar aralıksız başkanlık etmiştir.³²⁰

Üzeyir Garih, 1984 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden fahri doktorluk ünvanı alarak pek çok üniversitede ders vermiş, ayrıca 1997-2001 yılları arasında Yeditepe Üniversitesi'nde MBA³²¹ hocalığı yapmıştır. Deneyimlerini ve tecrübelerini gençlerle paylaşmayı seven Garih, başta geleceğin yönetici adaylarının istifadesine sunduğunu söylediği “Deneyimlerim” kitabı olmak üzere³²² 15 kitap ve pek çok makale yayınlamıştır. Ayrıca Alarko Holding bünyesinde gençler için “Alarko Holding İstikbal Kulübü”nü kurmuştur.³²³ Garih TUSİAD, Türk Belçika İş Konseyi (DEİK), MESS, Loyd Vakfı, YPO, Sisav, Rotary, Lions, Propeller, İstanbul Sanayi Odası Meclisi, Turizm Yatırımcıları Derneği, AİSEC gibi pek çok vakıf ve derneğin yönetim ve danışma kurullarında yer almış, ulusal ve uluslararası pek çok ödülün de sahibi olmuştur.³²⁴ 1990 yılında Filipinler Cumhuriyeti İstanbul Fahri Başkonsolosluğu görevi almış ve vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Türk Yahudilerini tanıtmaya amacı taşıyan 500. Yıl Vakfı'nın yönetim kurulunda da yer alan Garih, Türkiye'ye aşık ve Atatürk hayranı bir Musevi olarak bilinmektedir.³²⁵ Üzeyir Garih, 25 Ağustos 2001 tarihinde Eyüp Sultan'da bir cinayet sonrası hayatını kaybetmiş ve cenazesi Ulus Sefarad Mezarlığı'na defnedilmiştir.³²⁶

1.6.6. Habib Gerez

Şair, ressam ve yazar olarak Habib Gerez, 1926 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir.³²⁷ Edebiyata olan ilgisi ortaokul döneminden itibaren görünür olan Gerez,

³²⁰ Alarko, “Dr. Üzeyir Garih”, **Web Sitesi**, 08.11.2018, <https://www.alarko.com.tr/tr/hakkimizda/kurucularimiz/dr-uzeyir-garih/hayati>.

³²¹ MBA (Master of Business Administration), işadamları ve iş kadınlarına yönelik olarak geliştirilmiş lisansüstü bir yeterlik derecesidir.

³²² Üzeyir Garih, **Deneyimlerim**, Alarko Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 1990, s.3.

³²³ Güleryüz, Toplumsal, s.185.

³²⁴ Alarko, “Dr. Üzeyir Garih”.

³²⁵ Güleryüz, Toplumsal, s. 186.

³²⁶ Önder Kaya, “İstanbul'da Yahudi mezarlıkları (maşatlıkları)-3”, Şalom, 08.06.2016, http://www.salom.com.tr/haber-99512-Istanbulda_yahudi_mezarliklari_masatliklari3.html, (09.11.2018)

³²⁷ Habib Gerez, **Sanatta 50 Yıl**, Tiryaki Yayınları, İstanbul, 2000, s.6.

Kabataş Lisesi’nde okurken hocası Faruk Nafiz Çamlıbel’in dikkatini çekmiştir. Kabataş Lisesi’nden mezun olduktan sonra hukuk eğitimi görmüş ve sonrasında Güzel Sanatlar Akademisine misafir olarak devam etmiştir. Vatani görevini yaptıktan sonra çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Gerez’in sanatla olan bağı her zaman çok güçlü olmuştur.³²⁸

Habib Gerez, Kabataş Lisesi’nden mezun olduktan sonra 1950 yılı itibariyle şiirle profesyonel olarak ilgilenmeye başlamıştır. Öğretmeni olan Faruk Nafiz Çamlıbel’in de desteğiyle 1952 yılında ilk kitabı olan “Gönülden Damlalar”ı yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra çeşitli gazete ve dergilerde pek çok şiiri ve makalesi yer alan Gerez’in, 1960 yılı sonrasında resimle ilişkisi başlamış; resim ve şiir çalışmalarını bir arada yürütmüştür.³²⁹ Özellikle resimle ilgili çalışmalarını yoğunlaştıran Gerez, bu çalışmalarını dört döneme ayırarak ifade etmektedir: 1960-1970 yılları arasındaki ilk resim çalışmalarında, boyaları tinerle inceltip akıtarak ebruyu anımsatan resimler yapmıştır. Bu dönemde ağırlıklı olarak soyut çalışmaları mevcuttur.³³⁰ İkinci dönem olan 1970 sonrasında ise, somut çalışmalara doğru geçiş yapmış ve daha gerçekçi unsurlara yer vermiştir.³³¹ 1985 yılı itibariyle soyut ve somut çalışmalarının karışımı olan tarzda resimler yaparak kendi resim tekniğini geliştirmiştir.³³² Hala devam etmekte olan son döneminde ise yaptığı soyut resimleri figürlere dönüştürerek “İnsan Manzaraları” adını verdiği çalışmalarını yapmış ve yapmaya devam etmektedir.³³³

Pek çok akademi üyeliği bulunan Habib Gerez,³³⁴ 33’ü yurt dışında olmak üzere 142 sergi açmıştır.³³⁵ Sanatçının resim ve şiir dallarında pek çok ödülü de bulunmaktadır.³³⁶ Bunlardan bir kaçını saymamız gerekirse; 1979 yılında İtalya’da düzenlenen “Büyük Edebiyat Ödülü” adlı yarışmada şiir dalında üçüncülük ve 1985 yılındaki “Uluslararası Edebiyat Ödülü” yarışmasında altın madalya Habib Gerez’in

³²⁸ Naim Güleriyüz, **Türk Yahudi Basını Tarihi**, Gözlem Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.169. (Basın).

³²⁹ Gerez, s.40.

³³⁰ Gerez, s.118.

³³¹ Gerez, s.156.

³³² Gerez, s.220.

³³³ Sevim Ünal, “Habib Gerez: Bir Ömrü Sanata Adamış Kişi”, **Gündem**, 14.05.2012, <http://www.gundem.be/tr/sevim-unal/habib-gerez-bir-omru-sanata-adamis-kisi>. (01.06.2019).

³³⁴ Habib Gerez’in akademi üyelikleri için bkz. Gerez, s.17.

³³⁵ Güleriyüz, Basın, s.137. Habib Gerez’in tüm sergileri için bkz. Gerez, ss. 33-35.

³³⁶ Habib Gerez’in tüm ödülleri için bkz. Gerez, ss.21-23.

olmuştur.³³⁷ Gerez, 1996 yılında UNESCO AIAP Türkiye Komitesi'nden 50. Yıl hizmet ödülü de almıştır.³³⁸ Ayrıca İtalya'daki Avrupa Konseyi'ne bağlı Avrupa Akademisi tarafından yılda bir kez verilen "Avrupa Büyük Ödülü" 1998 yılında Habib Gerez'e verilmiştir.³³⁹ Gerez, bu ödülünü dünya üzerindeki ülkelerin sınırlarının kalkması mesajının vurgulandığı tablosu ile kazanmıştır.³⁴⁰

Habib Gerez akademisyen ünvanına sahiptir ve Avrupa Konseyi'ne bağlı Avrupa Akademisi'nin Türkiye'deki temsilciliğini yapmıştır.³⁴¹ Ayrıca 1961 ile 1985 yılları arasında Türkiye'nin baş hahamı David Asseo'nun kişisel sekreterliği görevini de yürütmüştür.³⁴² Musevi kökenli olmasına rağmen liberal bir hayat görüşünün olduğunu belirten Habib Gerez, hayata karşı genel bir vizyonunun olduğunu ifade etmektedir. Kendisini hümanist olarak da tanımlayan Gerez'in³⁴³ bir röportajında sanat ile ahlaki ilişkilendirdiği ve gerçek sanatçıyı tanımladığı görülmektedir. Ona göre gerçek sanatçı, maddi çıkarlarının üzerinde olmalı; samimi ve iyi kalpli bir insan olarak yaşantısını sürdürmelidir.³⁴⁴ Kendi hayatını da yapmış olduğu bu tasvire göre şekillendirmeye çalışmakta ve 500. Yıl Vakfı müzesine vakfettiği evini halka açık olarak kullanmaktadır. Başta Orhan Seyfi Orhon olmak üzere sanat camiası tarafından tanınmış pek çok kişilerin Gerez hakkında övgü dolu sözleri bulunmakta³⁴⁵, dostluk kurduğu Avram Galante'nin kendisini takdir ettiği bilinmektedir.³⁴⁶ Şiirlerinin bir bölümü yabancı dile çevrilerek basılmış olan Gerez'in³⁴⁷; 15 tane şiir kitabı, 8000'in üzerinde tablosu ve 600 kadar makalesi bulunmaktadır. Sanatçının "Bir Umuttur Yaşamak" adını vermek istediği on altıncı şiir kitabı için çalışmaları devam etmekte ve kendisi de halka açık bir müze haline getirdiği Galata'daki evinde yaşamını sürdürmektedir.³⁴⁸

³³⁷ Gerez, s.57.

³³⁸ Besalel, Ünlü, s.149.

³³⁹ Habib Gerez, İstanbul, 05.11.2018, Kişisel Görüşme.

³⁴⁰ Şehnaz Pak, "Sanat Bir Abartıdır", **Radikal**, 27.06.1998.

³⁴¹ Gerez, s.67.

³⁴² Samuel Aoron Miller, "Josef Habib Gerez", **Encyclopaedia Judaica**, Vol:7, 2007, s.506.

³⁴³ Habib Gerez, İstanbul, 05.11.2018, Kişisel Görüşme.

³⁴⁴ Gerez, s.68.

³⁴⁵ Gerez, ss.53-59.

³⁴⁶ Habib Gerez, İstanbul, 05.11.2018, Kişisel Görüşme.

³⁴⁷ Habib Gerez, "Gözlerinize Yazdım Sevgimi", Tiryaki Yayınları, İstanbul, 2018, s. 137.

³⁴⁸ Habib Gerez, İstanbul, 05.11.2018, Kişisel Görüşme.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL YAHUDİLERİ'NDE İNANÇ, İBADET VE UYGULAMALAR

2.1. İSTANBUL YAHUDİLERİNDE İNANÇ

2.1.1. Tanrı

Yahudilikte Tanrı inancı, dinin temel esasını oluşturan bir olgu olarak yer almaktadır. Tanrı kavramı, Yahudi Kutsal metinlerinde farklı isimlerle pek çok kez yer almaktadır. El, El Elyon, El Olam, El Shaddai, El Ro'I, El Berit, Elohim, Adonay, Yahve bunlara örnek olarak verilebilir.³⁴⁹ Bunlardan Yahve ismini kullanmaktan kaçınmak bir saygı gösterisi olarak zorunludur.³⁵⁰ Bu sebeple Yahve, YHWH olarak geçmektedir.³⁵¹ Sinagoglarda ise bu isim yerine Adonay ismi tercih edilmektedir.³⁵² Ayrıca Talmud'da da pek çok kez Tanrı kavramı geçmekte ve farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Bu isimlerden en yaygın olanı, Ha-Kadosh barukh Hu'dur.³⁵³ Bu, "Kralların Yüce Kralı, Kutsal Olan O'nu kutsadı"nın kısaltmasıdır.³⁵⁴

İstanbul'da yaşayan Yahudi cemaati çoğunlukla Ortadoks mezhebine mensup bulunmaktadır.³⁵⁵ Bu cemaatin Tanrı inancı klasik Ortodoks düşüncesine paralel gitmektedir. Tanah ve Talmud'u dinin temel kaynakları olarak kabul eden cemaatin de inandığı kadarıyla Yahudi Kutsal metinlerinde geçen ve Rabbiler tarafından düzenlenen Tanrı anlayışı en katı bir şekilde tek tanrılıdır. Ondan başka herhangi bir Yaratıcı yoktur ve O, tektir.³⁵⁶ Tanrı, birliğini Kutsal Kitap'ta zaman zaman farklı

³⁴⁹ Louis F. Hartman ve S. David Sperlin, "God", **Encyclopaedia Judaica**, Vol:11, 2007, ss.672-673.

³⁵⁰ "Boş yere Tanrının ismini ağzına alma." Tesniye, 5:11.

³⁵¹ Levililer16:30.

³⁵² Abraham Cohen, **Everyman's Talmud**, Schocken Books Inc., Newyork, 1975, s.25.

³⁵³ Louis Isaac Rabinowitz, "God", **Encyclopaedia Judaica**, s.677.

³⁵⁴ Louis Isaac Rabinowitz, "God", **Encyclopaedia Judaica**, s.677.

³⁵⁵ Karay Yahudi Cemaati, Talmud'u kabul etmemeleri dolayısıyla diğer Yahudi cemaatlerinden ayrılmaktadır. Biz çalışmamızda daha ziyade Ortodoks Yahudilere yoğunlaşmış bulunmaktayız. Karay Yahudi cemaati ve inanç esasları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Bünyamin Levi, Bizans'tan Günümüze İstanbul Karaileri, 2.baskı, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016.

³⁵⁶ İsa, 44:24, Tesniye, 32:39; I.Krallar, 8:23; II.Tarihler, 6:14, TB, Sanhedrin, 38a.

peygamberlerin dilinden duyurmaktadır.³⁵⁷ Çok tanrıcılık kesinlikle reddedilmektedir.³⁵⁸ Bu anlamda Yahudi dini, doğduğu dönemlerde pagan kültürüne karşı devrimci olmuştur ve çoktanrıcılıkla mücadele etmiştir.³⁵⁹ Yahudi Kutsal metinlerinde Tanrı'nın ilk sıfatı "yaratma" olarak görülmektedir. İstanbul'da yaşayan Yahudilere göre Tanrı; tüm evrenin, canlı-cansız tüm varlıkların ve zamanın yaratıcısıdır.³⁶⁰ Herşeyi yoktan var edendir.³⁶¹ Tanrı, hükümlerlik sahibidir. Göklerin ve yerin hükümdarı O'dur ve her şeyden daha güçlüdür, kudret sahibidir.³⁶² O her şeyi görür,³⁶³ herşeyi bilir.³⁶⁴ Yeryüzünde olan her şeyin kaynağı, Tanrı'dır.³⁶⁵ Yahudi dininde Tanrı ulu ve kutsal olarak kabul edilmektedir.³⁶⁶ O, benzersizdir.³⁶⁷ Değişmez ve sonsuzdur.³⁶⁸ Tanrı, herne kadar Tora'da bazı antropomorfik ifadelerle anlatılsa da, O'nun bir şekle sahip olmadığı da açıkça ifade edilmektedir.³⁶⁹ Bu antropomorfik ifadeler, Tanrı kavramının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.³⁷⁰ Bu doğrultuda Kutsal Kitap'ta Tanrı, kişilik taşıyan bir şekilde ifade bulunmaktadır. O öfkelenmekte³⁷¹, sevmekte³⁷², nefret etmekte³⁷³, acımakta³⁷⁴, emretmekte, ödüllendirmekte ve cezalandırmaktadır.³⁷⁵ Ölen putlara karşı, yaşayan Tanrı olarak adlandırılmaktadır.³⁷⁶ Aynı zamanda üzülme ve hayal kırıklığı yaşamaktadır.³⁷⁷

³⁵⁷ Tesniye, 4:55; 6:4 ; I.Tarihler, 17:20; İşaya, 37:14-21; Nehemya, 9:6.

³⁵⁸ Çıkış, 20:3-5.

³⁵⁹ Israel Abrahams, "God", **Encyclopaedia Judaica**, s.658.

³⁶⁰ Tekvin, 1-28; Yeşaya, 44:24.

³⁶¹ Mezmurlar, 33:9.

³⁶² Tesniye, 4:35-36-37, 6:4; Malaki, 3:5; Tekvin, 48:3; Çıkış, 6:2; İşaya, 40:1-18.

³⁶³ Yeremya, 23:24; Mezmurlar 33:13-14.

³⁶⁴ Yeremya, 11:20, 16:17.

³⁶⁵ Yeşaya, 45:7, Nehemya, 33:25.

³⁶⁶ Mezmurlar, 97:9; Yeşu, 24:19.

³⁶⁷ Yeşaya, 40:18, Çıkış, 20:4

³⁶⁸ Malaki, 3:6.

³⁶⁹ "Rab, size ateşin içinden seslendi: Siz konuşulani duydunuz, ama konuşanı görmediniz. Yalnız bir ses duydunuz." Tesniye, 4: 12 . "Rab Horev'de ateşin içinden size seslendiği gün hiç bir suret görmediniz." Tesniye, 4: 15-16.

³⁷⁰ Israel Abrahams, "God", **Encyclopaedia Judaica**, s.657.

³⁷¹ Çıkış, 4:14; Çıkış, 22:23.

³⁷² Tesniye, 23:5.

³⁷³ Amos, 5:21.

³⁷⁴ Çıkış, 2:25; Çıkış, 34:6; Yona, 4:11.

³⁷⁵ İşaya, 10:17.

³⁷⁶ 2. Krallar, 19:4.

Aslında Tanrı, Yahudiliğe göre insan aklının sınırlarını aşmaktadır. Bu sebeple O'na atfedilen sıfatlar insanın anlayışı çerçevesinde oluşturulmuştur. O, bunlardan daha fazlasıdır.³⁷⁸

Yahudiliğe ve İstanbul Yahudilerine göre Tanrı, İsrailoğullarını seçmiş ve kendi milleti olarak tanımlamıştır.³⁷⁹ Bu seçilme durumu, ayrıcalık olarak görülmekten ziyade daha çok bir sorumluluk olarak ifade edilmektedir. Tanrı'nın vahiy için İsrailoğullarını seçmiş olması sebebiyle İsrailoğullarının da kutsal olduğuna inanılmaktadır.³⁸⁰ Hatta zaman zaman Kutsal Kitap'ta Tanrı, "İsrail'in Kutsalı" olarak isimlendirilmektedir.³⁸¹ Buna göre Yahudilerin Tanrı'yı sevmesi Kutsal Kitaba göre bir emirdir.³⁸² Aynı zamanda Tanrı korkusu da Yahudiliğe göre bir mitzvadır.³⁸³ Tanrı, Yahudi tarihi ve Kutsal Kitabı'na göre zaman zaman insanlara çeşitli şekillerde kendini göstermekte veya hissettirmektedir. Tanrının, bazen bir bulut bazen bir ateş direği içerisinde kendini gösterdiğine inanılmaktadır.³⁸⁴ Yahudi tarihinde bulunan bazı peygamberlerin, rüyalarında Tanrı'yı çeşitli şekillerde gördükleri de ifade edilmektedir.³⁸⁵ Yahudiliğe göre Tanrı, tarihe de müdahale etmektedir.³⁸⁶

Yahudi Kutsal Kitabı, Tanrı kavramına pek çok kez değinse de Tanrı'nın varlığı ile ilgili herhangi bir delil içermemektedir. Bunun iki sebebinin olduğuna değinilmektedir. Bunlardan ilki İbranice düşüncenin, spekülatif ve sistematik olmaktan ziyade sezgisel olmasıdır. Bu sebeple herhangi bir delille ortaya konulması zordur. Ayrıca, antik dönemde ateistlerin bulunmaması Kutsal Metinlerin yazıya geçirildiği dönemde böyle bir ihtiyacı doğurmamıştır.³⁸⁷ Tanrı, buna rağmen herhangi bir delil gerektirmeden inanılması gereken bir varlıktır. O'nun insanlara çok

³⁷⁷ Yaratılış, 6:6.

³⁷⁸ Yusuf Besalel, Yahudi Ansiklopedisi, Cilt:3, "Tanrı Kavramı", s.715.

³⁷⁹ Tesniye, 26:17-18.

³⁸⁰ Çıkış, 19:6; Levililer, 19:2.

³⁸¹ Yeşeya, 1:2-7; Amos, 5:21-24; Hoşea, 6:6.

³⁸² Tesniye, 6:5, 11:12, 13:4-5.

³⁸³ Tesniye, 6:13.

³⁸⁴ Çıkış, 13:21-22; Çıkış, 33:7-11.

³⁸⁵ Tekvin, 12:7; 17:1; 26:23, I.Krallar, 3:5; 9:2, İşeya, 6:1, Çıkış, 24:9; 9-10.

³⁸⁶ Hezekiel, 20:41; 28:22-25.

³⁸⁷ Emil G. Hirsch, "God", *The Jewish Encyclopedia*, vol.6, London, 1904, s.1.

yakın olduğuna ve duaları işittiğine inanılmaktadır.³⁸⁸ Fakat aynı zamanda kendini gizlemektedir.³⁸⁹

2.1.2. Kutsal Kitap

Yahudilik, kapsamlı Kutsal Kitap koleksiyonuna sahip bir dindir. Genel olarak bu Kutsal Kitap koleksiyonu, Yahudilik dinine mensup olanlarla Tanrı arasında bir anlaşma olarak görülmektedir.³⁹⁰ Kutsal Kitabı ifade eden Sefer Ha Berit, Berit Ha Berit gibi kelimeler de aynı doğrultuda “sözleşme, anlaşma, ittifak” gibi anlamlar içermektedir.³⁹¹

Yahudiliğe ait Kutsal Kitap koleksiyonu yazılı ve sözlü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yazılı Kutsal Kitaplar; Tora, Nevim, Ketuvim olmak üzere üç kısma ayrılmakta ve genel bir isim olarak Tanah olarak adlandırılmaktadır. Sözlü Kutsal Metin ise Tanahın yorumu olarak değerlendirilmekte ve bu yorumlara genel anlamda Talmud denilmektedir.³⁹² Klasik Ortodoks düşüncesine mensup İstanbul Yahudileri, hem yazılı Tora olarak bilinen Tanah’ı hem de sözlü Tora olarak bilinen Talmud’u dinin ana kaynakları olarak kabul etmektedirler. Buna göre bu metinleri iki başlık altında incelemek uygun olmaktadır.

2.1.2.1. Yahudilik’te Yazılı Kutsal Metinler

Yahudilik’te yazılı olarak isimlendirilen, İstanbul Yahudi cemaatinde dinin en önemli kaynakları arasında gösterilen metinler üç bölümden oluşmaktadır. İlk kısım toplamda beş kitaptan oluşmakta ve Tora (Tevrat) olarak adlandırılmaktadır. Bu beş kitap Batı dillerinde Pentakök olarak bilinmektedir.³⁹³ Tora, Yahudi dininde

³⁸⁸ Mezmurlar, 145:18.

³⁸⁹ Yeşaya, 45:15.

³⁹⁰ Mehmet Alparslan Küçük, **Kutsal Kitap Anlayışı(Yahudilik, Hristiyanlık, İslam Örneği)**, 2.baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s.60.

³⁹¹ Galip Atasagun, **Yahudilik’te Dini Sembol ve Kavramlar**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:11, 2001, s.127.

³⁹² Victoria Kennick Urubshurow, **Introducing World Religions**, Routledge Publishing, Newyork, 2008, s.123.

³⁹³ Besalel, Yahudi Ansiklopedisi, “Kutsal Kitap”, s.350.

çok özel yeri olan bir külliyattır ve Yahudi dini geleneğine göre bizzat İbranice’de Moşe³⁹⁴ olarak geçen Musa peygamber tarafından yazıldığına inanılmaktadır.³⁹⁵ Tora’da geçen bazı bölümler de bu görüşü desteklemektedir.³⁹⁶ Rabbinik külliyata göre ise Tora, dünya yaratılmadan evvel Tanrı tarafından yaratılmıştır.³⁹⁷ Bu inanişaya göre, Tora’nın Yahudilik’in merkezindeki bir bölüm olduğu ve Tanah içerisindeki en etkili kısmı oluşturduğu söylenmektedir.³⁹⁸

İbranice bir kelime olan Tora, “öğretmek, öğreti” gibi anlamlara gelmektedir.³⁹⁹ Terim olarak ise Musa’nın şeriatı, Musa’nın beş kitabı, Eski Ahid’in tümü gibi anlamlar taşımaktadır.⁴⁰⁰ Yahudi Kutsal Kitabında Tora, “Rabbin Torası” ve “Musa’nın Tora’sı” şekillerinde zikredilmektedir.⁴⁰¹ Tora’nın içerisinde geçen her bir bölümün Tanrı tarafından Musa peygambere vahiy ile gönderildiği kabul edilmektedir.⁴⁰² Tora, içerisinde beş kitabı ihtiva etmektedir. Bunlar; Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye olarak geçmektedir. İlk kitap olan Yaratılış; kainatın ve insanoğlunun yaratılması ile başlayarak Adem’in cennette işlediği suç ile devam etmektedir. Daha sonra Nuh tufanı, İbrahim, İshak, Yakup, Yusuf gibi peygamberlerle ve Yahudi toplumun ilk dönem atalarıyla bölüm bitirilmektedir. Çıkış bölümü, İsrailoğullarının Mısır’daki konumu ve çıkışlarını ele almakta; Levililer ise din adamları olarak seçilen Levioğullarının görevleri ve İsrailoğullarına dair bazı helal ve haramlardan bahsetmektedir. Diğer iki kitap olan Sayılar ve Tesniye ise; İsrailoğullarının Mısır’dan çıkış sonrası çöldeki durumlarından ve

³⁹⁴ Moşe, “sudan çekilmiş” anlamına gelen bir kelimedir. Stanley Arthur Cook, “Moses”, **Encyclopaedia Britannica**, The Encyclopaedia Britannica Company, United States of America, 1911, s.895.

³⁹⁵ Besalel, Yahudi Ansiklopedisi, “Kutsal Kitap”, s.350.

³⁹⁶ Sayılar, 33:2; Tesniye, 31:9, 31:24-26.

³⁹⁷ Pesachim 54a:26.

³⁹⁸ Ömer Faruk Harman, “Tevrat’ın Yahudilik’teki Yeri ve Tevrat’a Yönelik Tenkit Faaliyeti”, **Bütün Yönleriyle Yahudilik**, (Ed. Asife Ünal ve Hüsamettin Karataş), Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012, s.27.

³⁹⁹ Felix Perles, “Law”, **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Charles Scribner’s Sons Company, Newyork, 1908, s.827.

⁴⁰⁰ Küçük, s.61.

⁴⁰¹ Yeşu, 1:7; Ezra, 3:2, 7:10; Nehemya, 8:8; Malaki, 3:22.

⁴⁰² Harman, s.28.

Musa'nın ölümü öncesi yaptığı konuşmalar ve vefatından söz etmektedir.⁴⁰³ Yahudilik'e göre Tora'yı okumak, anlamak için çaba göstermek en önemli görevlerdendir. Bu durum, Kutsal Kitap'ta da Tanrı ve peygamberi olan Musa tarafından vurgulanmaktadır.

Yazılı Kutsal metinlerin ikinci kısmı olan Nevim, Peygamberler anlamına gelmektedir. Bu bölümde bulunan kitapların yazarlarının Yahudilik dininde kabul edilmiş bazı peygamberler olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰⁴ Öncekiler ve sonrakiler olarak iki bölüme ayrılan Nevim; içerisinde farklı bölümleri içeren sekiz bölümden oluşmaktadır. Ketuvim “yazılar” anlamına gelmektedir⁴⁰⁵ ve Kutsal Kitap'ın üçüncü ve son bölümüdür. Ketuvim, on üç bölümden oluşmaktadır, içerisinde Mezmurlar dahil olmak üzere pek çok edebi eser bulunmaktadır.

2.1.2.2. Yahudilik'te Sözlü Kutsal Metinler

Yahudi geleneğinde Yazılı Metinlerin yorumu mahiyetinde olan Sözlü Metinler, Ortodoks düşüncesinde önemli bir ana kaynaktır. İstanbul Ortadoks Yahudi Cemaati'nin kabul etmiş olduğu sözlü metinler, Mişna ve Gemara olarak ikiye ayrılmakta ve bu ikisi birden Talmud olarak adlandırılmaktadır. İstanbul Yahudi Cemaati, Talmut'un ilk zamanlarda sözlü olarak iletildiğine fakat sonraki dönemlerde unutulmasının önüne geçmek amacıyla yazılı hale getirildiğine inanmaktadır.⁴⁰⁶ Talmud'un Tora'yı daha net anlama ve hatalara karşı koruma görevinin olduğu düşünülmektedir.

Yahudi geleneğine göre Talmud, Musa peygambere Sina dağında Tora'yı alırken verilmiştir. Kelime anlamı olarak “çalışma, öğretme” gibi anlamlara gelen Talmud'un⁴⁰⁷, M.Ö. 200 ile M.S 500'ü kapsayan yedi yüz yıllık bir süreçte oluşturulduğuna inanılmaktadır.⁴⁰⁸ Bu oluşum süreci Yahudi din adamları tarafından

⁴⁰³ Tüm bölümler için bkz. Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara, çev. D.Yani S.Saylağ ve Moşe Farsi, Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2012.

⁴⁰⁴ Besalel, “Kutsal Kitap”, s.350.

⁴⁰⁵ Besalel, “Kutsal Kitap”, s.351.

⁴⁰⁶ Sara E.Karesh-Mitchell M. Hurvitz, “Talmud”, **Encyclopaedia of Judaism**, Checkmark Books, Newyork, 2006, s.342.

⁴⁰⁷ S. G. Wald, “Talmud, Babylonian”, **Encyclopaedia Judaica**, vol.14, ss. 470.

⁴⁰⁸ Besalel, “Talmud”, s.695.

gerçekleştirilmiş ve bu vesileyle Talmud, çeşitli tartışma ve yorumları içermiştir. Talmud, Mişna ve Gemera olarak iki bölümde değerlendirilmektedir.⁴⁰⁹ Mişna, Babil sürgünü sonrasında Roma hakimiyetine giren Yahudilerin dinlerini unutmaması adına o dönemki Nasi⁴¹⁰ olan Nasi Yuda tarafından İbranice olarak biraraya getirilmiş Yahudi öğretilerini içeren bir kaynaktır. Mişna, Tora'dan sonra en önemli ikinci kaynaktır. Tora'nın yorumunu içermekte ve toplam altı bölümden oluşmaktadır. Bu altı bölüm bir nevi Yahudilik şeriatını ve hukukunu ortaya koymaktadır.⁴¹¹ Gemera denilen ikinci Talmud bölümü ise Mişna kısmında kapalı olan kısımları açıklamaktadır.⁴¹² Gemera, coğrafi ve kültürel farklılıklardan dolayı iki farklı şekilde yorumlanmıştır. Bunlar; Babil Talmudu ve Kudüs Talmudu olarak geçmektedir. Yazıldıkları bölgelere göre isimlendirilen bu eserler, farklılıklar içermekle birlikte pek çok ortak yöne de sahiptir.⁴¹³

Yahudilik modern akımları arasında en tutucu akımlardan bir tanesi olan Ortodoks Yahudilik'e göre Tanah ve Talmud'u kabul etmek dinin temel esasları arasında yer almaktadır.⁴¹⁴ Ülkemizde yaşayan Yahudiler de büyük çoğunlukla Ortodoks mezhebine mensup bulunmaktadır ve Tanah ve Talmud'u ana kitaplar olarak görmektedirler. Fakat Karaylar bu konuda Ortodokslardan ayrılmaktadır. Karaylar Talmud'u dinin temel kaynağı olarak görmemektedirler.⁴¹⁵

2.1.3. Melek

Yahudilik, Tanrı'nın yarattıkları arasında bilgi ve güç bakımından insandan üstün olan bir varlık inancını kabul etmektedir.⁴¹⁶ Bu varlık Yahudi Kutsal Kitabı'nda başta "malah" olmak üzere çeşitli isimlerle ifade edilmektedir. Tanrı'nın

⁴⁰⁹ Bazılar Midraş'ı da ekleyerek üç bölüme ayırmaktadır. Urubshurow, ss.125-126.

⁴¹⁰ Nasi, "prens, başkan, hükümdar" gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Aaron Parry, **Talmud Nedir?**, çev. Esterya Seval Vali, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2005, s.34.

⁴¹¹ Parry, s.20.

⁴¹² Mehmet Sait Toprak, **Talmud: Yahudilik ve Yahudiler'in Yaşayan Sünneti**, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:82, 2016, s.6.

⁴¹³ Küçük, s.67.

⁴¹⁴ Besalel, "Ortodoks Yahudilik", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, ss.461-462.

⁴¹⁵ Yusuf Besalel, Kişisel Görüşme, 11.10.2019.

⁴¹⁶ Bernard J. Bamberger, "Angels and Angelology", **Encyclopaedia Judaica**, vol.2, s.150.

oğulları⁴¹⁷, Tanrı'nın, göklerin ve yüce olanların ordusu⁴¹⁸, mukaddesler⁴¹⁹, kudretliler⁴²⁰, ilahlar⁴²¹, kullar⁴²² gibi ifadelerle Kutsal Kitap'ın pek çok yerinde melekler zikredilmektedir. Varlıklarından söz edilmekle birlikte Tora'da meleklerle ilgili herhangi bir isimlendirme bulunmamaktadır. Fakat Yahudi inancında dört büyük melek olduğu kabul edilmektedir. Bunlar; Mikhael, Gabriel, Uriel ve Refael olarak bilinmektedir.⁴²³

Çalışmamızda yoğunlaştığımız klasik Ortodoks düşüncesine mensup İstanbul Yahudilerinin inancına göre melekler, ruhani varlıklar olup bir fiziksel varlığa sahip değildirler.⁴²⁴ Buna rağmen Kutsal Kitap'ın bazı yerlerinde kollara ve kanatlara sahip göksel varlıklar şeklinde tasvir edilmektedirler.⁴²⁵ Yahudi inancına göre meleklerin herhangi bir cinsiyet taşımadıkları mevcut olsa da bazı Kutsal Kitap ifadeleri onların erkek olabileceği tartışması da yaratmaktadır.⁴²⁶ Yahudi inancında meleklerin insanüstü güçlere sahip olduğuna, gelecekte haberler verebildiklerine fakat kıyamet saatini bilmediklerine, dünyanın bir ucundan öbürüne gidebildiklerine inanılmaktadır.⁴²⁷ Melekler, Tanrı'nın emirlerini yerine getirmekte ve bu emirleri insanlara iletmektedirler.⁴²⁸ Bu iletileri getirirken insan şekline de girebilmektedirler. Kutsal Kitap'ın bazı yerlerinde insan şekline girmiş meleklerden bahsederken bunların erkek cinsiyetine sahip olduğu anlatılmaktadır. Örneğin Abraham'a gelerek İshak adlı bir çocuğunun olacağı haberini veren ve aynı zamanda Sodom şehriyle ilgili bilgi veren üç erkek aslında melek olarak anlatılmaktadır.⁴²⁹ Hiyerarşik bir düzene sahip olan meleklerden her insanda iyi ve kötü şeklinde ikişer tane

⁴¹⁷ Tekvin,6:2; Eyyub, 1:6.

⁴¹⁸ Yaratılış, 6:2-4.

⁴¹⁹ Eyub,5:1; Mezmurlar,89:5; Zekeriya, 14:5; Daniel,8:13.

⁴²⁰ Mezmurlar, 78:25.

⁴²¹ Mezmurlar, 82:1-6, 97:7.

⁴²² Eyub,4:18.

⁴²³ Daha fazla bilgi için bkz. Murat Serdar, "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:2, 2008, ss.227-245.

⁴²⁴ Sara Yanarocak, "Yahudilik ve Melekler", Şalom, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-88544-yahudilik_ve_melekler.html, (26.10.2019).

⁴²⁵ İşaya, 6:4.

⁴²⁶ Bu bölümde Tanrı'nın oğulları olan meleklerin, insanların kızlarıyla evlendikleri ifadesi mevcuttur. Tekvin, 6:2

⁴²⁷ Aydın, 49.

⁴²⁸ Hayrullah Örs, **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul,2000, s.359.

⁴²⁹ Yaratılış 18:1.

bulunduğuna inanılmaktadır.⁴³⁰ Bunların insanları koruma ve yardım etme durumları olmaktadır. Yahudi inancına göre melekler Tanrı'nın yardımcılarıdır, O'na ibadet etmektedirler. Melek sayılarında bir sınırlama olmadığı gibi, çok oluşlarını ifade etmek maksadıyla “binlerce ve on binlerce on binler” ifadeleri kullanılmaktadır.⁴³¹ Melek inancı tüm Yahudi mezhepleri tarafından kabul edilmesine karşın, Reform Yahudileri melek öğretisini işlememektedirler.⁴³²

2.1.4 Ahiret

Ahiret inancı, Yahudi dini inancında net olmayan konular arasında yer almaktadır. Yahudi Kutsal Kitabı, bu konuda net bir ifade içermediğinden araştırmacılar bu konuda fikir ayrılıkları yaşamışlardır. Bazı araştırmacılar, Kutsal Kitap'ta ahiret inancı ile ilgili bir hiçbir ifadenin geçmediğini savunurken⁴³³, bazıları ise ölüm sonrası hayatın mevcut olduğunu hatta bunun bir diriliş olduğunu ifade etmektedirler.⁴³⁴ Tüm bu ayrılıklara rağmen Yahudi Kutsal Kitabı, bir ölümler aleminden bahsetmektedir.

Yahudi Kutsal Kitabı, tüm insanların gideceği bir ölümler alemi kavramına değinmektedir. Çoğu zaman “şöl” diye adlandırılan bu ölümler alemi⁴³⁵, yerin dibinde ve kasvetli olarak tasvir edilmekte ve “yerin dibi”⁴³⁶, “çukur”⁴³⁷ gibi ifadelerle de tanımlanmaktadır. Şöl iyi-kötü, inançlı-inançsız şeklinde bir sınıflama yapılmadan tüm insanların gideceği yerdir. Yahudi Kutsal Kitabı bu konuda peygamberlerin veya Yahudilere eziyet eden kralların dahi Şöl'e gideceğini ifade ederek bu konuda

⁴³⁰ Besalel, “Malah”, Yahudi Ansiklopedisi, Cilt:2, s.382.

⁴³¹ Aydın, s.49.

⁴³² Bernhard Blumenkranz, “Angels and Angelology”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol:2, s.161.

⁴³³ George E. Mendenhal "From Witchcraft to Justice: Death and After Life in the Old Testament", **Death and Afterlife: Perspectives of World Religions**, (Ed.Hiroshi Obayashi), Greenwood Press, New York, 1992, s.68.

⁴³⁴ H. Wheeler Robinson, **Inspiration and Revelation in the Old Testament**, The Ciarendon Press, Oxford, 1946, s.102.

⁴³⁵ Tekvin 44:31; Tesniye 32:22; İşaya 14:9.

⁴³⁶ Mezmurlar, 63:9.

⁴³⁷ İşaya, 38:18.

herhangi bir ayrım olmadığını netleştirmektedir.⁴³⁸ Yahudilerin, ölüm sonrası tasavvurlarını Babil Sürgünü sonrası döneme kadar Şeol inancı oluşturmaktadır.⁴³⁹ Sürgün sonrası dönemde ise mezhepler, ahiret inancı konusunda fikir ayrılıkları yaşayarak ayrılmışlardır. II.Tapınak döneminin önemli bir dini ve siyasi grubu olan Sadukiler, tamamen yazılı olan Tora'ya bağlı olduklarını, burada da ahiret ile ilgili net bir bilgi olmadığı için bu inancı kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Bu gruba karşı olarak hem yazılı Tora'yı hem de sözlü Tora'yı kabul eden Ferisiler, ahirete olan inançlarını net olarak dile getirmişlerdir.⁴⁴⁰

Bugün Yahudi cemaatlerinin çoğunluğu öldükten sonra bir ahiret hayatının varlığını kabul etmektedirler. Sözlü Tora olarak ifade bulan Talmud'da da ahiret, cennet, cehennem ile ilgili betimlemeler yer almaktadır.⁴⁴¹ Reformist Yahudiler, günümüzde ruhun ölümsüzlüğüne inanmaktadır. Türkiye'deki Yahudilerin mensubu bulunduğu Ortodoks Yahudilik'te ise geleneksel rabbinik inanç olan ölümden sonra ahiret inancı devam etmekte, fakat bu yaşamın ayrıntılarıyla ilgili Tora'da net bir bilgi bulunmadığı için sessiz kalınması uygun görülmektedir.⁴⁴² Burada istenen mitzvot denilen farzları yerine getirmek, ahiretteki ödül ve cezaya odaklanmamaktır.⁴⁴³

⁴³⁸ Kutsal Kitap'ta oğlu Yusuf'un öldüğünü öğrenen Yakup şöyle bir ifadede bulunmaktadır: "Oğlumun yanına ölümler diyarına [şeol'e] yas tutarak ineceğim." Bkz. Tekvin 37:35. Aynı zamanda yine Kutsal Kitap'ta Yahudilere işkence eden Babil kralından; "Haşmetin ve santurlarının velvelesi ölümler diyarına (şeol) indirildi; senin altına kurtlar serildi, ve senin üzerini kurtlar örtüyor." şeklinde bahsedilmektedir. Bkz.İşaya 14:11.

⁴³⁹ Yusuf Besalel, "Yahudilik'te Ahiret İnancı", **Şalom**, 10.10.2012, <http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-84391-yahudilikte-ahiret-inanci.html>, (27.10.2019).

⁴⁴⁰ Muhsin Akbaş, "Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi**, Sayı:15, 2002, s.42.

⁴⁴¹ "Bütün İsrail'in gelecek dünyada bir hissesi vardır." Sanhedrin,10:1. "Orada (ahiret) yemek yenmez, bir şey yenmez, bir şey içilmez, cinsel ilişki yoktur, ticaret yapılmaz, kıskançlık, kin ve rekabet yoktur. Salihler otururlar, başlarında taçlar vardır ve ilahi huzurun ihtişamını tadını çıkarırlar." Berahot, 17a.

⁴⁴² Bu konuyla ilgili yaptığımız görüşmelerde İstanbul Yahudilerinde yaşayan bazı Yahudilerde reenkarasyon inancının mevcut olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız.

⁴⁴³ Yusuf Besalel, "Yahudilik'te Ahiret İnancı".

2.1.5 Peygamberlik

Yahudilik'te ve özel olarak İstanbul Yahudi Cemaati'nde peygamberlik, kendilerine Tanrı tarafından verilmiş bir mesajı alan ve bunu insanlara ulaştırmakla görevlendirilen, halk arasında sevilen kişiler olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴⁴ Peygamber, vahyin öncelikli alıcısı ve Tanrı keliminin adamlarıdır.⁴⁴⁵ Tanrı tarafından seçilen bu kişiler, Tanrı'nın sözünü iletmek için emir aldıklarında bunu halk duymak istesin veya istemesin duyurmak zorundadırlar.⁴⁴⁶ Tüm peygamberlerin, kendilerine emanet olarak verilmiş olan Tanrı kelamını topluluklarına olduğu gibi naklettiğine inanılmaktadır.⁴⁴⁷ Yahudi Kutsal Kitabında peygamber olarak tanımlanan ilk kişi Avraam (İbrahim)⁴⁴⁸, peygamberlerin en büyüğü olarak bilinen kişi ise Moşe (Musa)⁴⁴⁹ dir.

Yahudilik'te peygamber için nevi⁴⁵⁰, hozeh, roeh, Allah'ın adamı, Allah'ın kulu, Haberci, Mecnun gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁴⁵¹ Peygamberlik seçimi, kişinin bir talebi neticesinde veya layık olmasına göre olmamaktadır. Yahudiliğe göre Tanrı, istediği kişiyi peygamber olarak seçebilmektedir.⁴⁵² Bu görev sadece erkeklere has olmayıp kadın peygamberler de mümkün olabilmektedir.⁴⁵³ Tanrı, peygamberlere vahyini çeşitli şekillerde iletebilmektedir. Sadece Moşe'ye has olarak vasıtasız bir şekilde konuşmuş ve vahyini iletmıştır.⁴⁵⁴ Tanrı zaman zaman insan şekline bürünerek⁴⁵⁵ zaman zaman da ateşte ve bulut direğinde tecelli ederek⁴⁵⁶ peygamberlerle konuşabilmektedir. Vahyin başka bir geliş şekli rüya⁴⁵⁷ ve

⁴⁴⁴ Besalel, "Peygamberler ve Peygamberlik", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, s.502.

⁴⁴⁵ Yeremya, 18:18.

⁴⁴⁶ Amos, 3:8; Hezekiel, 3:11.

⁴⁴⁷ Yeremya, 23:8.

⁴⁴⁸ Yaratılış, 21:7.

⁴⁴⁹ Tesniye, 34:10.

⁴⁵⁰ Bu kelime, Tora'da ilk defa Abraham için kullanılmıştır. Bkz. Tekvin, 20:7.

⁴⁵¹ Aydın, s.46.

⁴⁵² Mezmurlar, 105:6; Yeşaya, 4:9.

⁴⁵³ Kutsal Kitap'ın bazı yerlerinde kadın peygamberlerden söz edilmektedir. Bkz. Çıkış, 15:20; Hakimler, 4:4; 2.Krallar, 22:14.

⁴⁵⁴ Çıkış, 33:11; Çölde Sayım, 12:6-8; Yasa'nın Tekrarı, 34:12.

⁴⁵⁵ Çıkış, 24:9-11; Yaratılış, 18:1-15.

⁴⁵⁶ Çıkış, 13:21-22; Yasanın Tekrarı, 31:15-16; Nehemya, 9:12-13.

⁴⁵⁷ Yaratılış, 20:3; 1.Krallar, 3:5.

vizyondur.⁴⁵⁸ Peygamberler zaman zaman peygamberliklerini ispat için mucizeler gerçekleştirebilmektedirler.⁴⁵⁹ Fakat İslam inanışındaki peygamberlerin günahsızlığı inanışı Yahudi inanışında mevcut değildir. Yahudi peygamberleri günah işleyebilen kişiler olarak betimlenmişlerdir.⁴⁶⁰ Yahudiliğe göre peygamberlik Avraamla başlamış ve Moşe ile en mükemmel şekline ulaşmıştır.⁴⁶¹ Peygamberlik, M.Ö. V. yüzyılda yaşadığı düşünülen Malaki ile ise sona ermiştir. Bu dönemlerden sonra yol gösterici olarak kabul edilen ve rabbi olarak adlandırılan din adamları ön plana çıkmıştır. Peygamberliğin bitişi ile birlikte, İstanbul'daki cemaat de dahil olmak üzere, Yahudiler arasında bir mesih beklentisi oluşmaya başlamıştır.⁴⁶²

2.1.6 Mesih

İbranice'de “maşiah” olarak geçen mesih kelimesi, “yağla kutsanmış” anlamına gelmektedir.⁴⁶³ Mesih kavramı Moşe peygamber döneminde bazı eşyaların, din adamlarının ya da hastaların kutsanması şeklinde kullanılmıştır.⁴⁶⁴ Kral Davut döneminde ise bir ünvan olarak verilmiştir.⁴⁶⁵ Sürgün sonrası dönemde Yahudiler arasında Mesih algısı çok farklı bir boyuta ulaşmıştır. Sürgün sonrası dönem peygamberleri, Yahudilere sürgünden kurtaracak ve güzel günler yaşatacak Kral Davud'un soyundan bir mesihin geleceğini müjdelemeye başlamışlardır.⁴⁶⁶

M.S. 70'den itibaren sürekli olarak farklı milletlerin hakimiyetinde yaşayan Yahudiler, bu sıkıntılı hayatın da etkisiyle onları bu sıkıntılardan kurtaracak bir mesih beklentisi içerisine girmişlerdir. Bu mesih, onları sürgünden kurtaracak, Kudüs'te Kral Süleyman ve Davud dönemlerindeki görkemli İsrail Devleti'ni tekrar

⁴⁵⁸ Yeremya, 1:11-12.

⁴⁵⁹ Çıkış, 4:2-5; Çıkış, 4:6-8.

⁴⁶⁰ Musa'nın Mısırlıları soymak istemesi için bkz. Çıkış, 3:22; Lut'un kendi kızlarıyla zina etmesi için bkz. Tekvin, 19:30-38; Davud'un Uriya'nın karısını elde etmek için onu savaşa göndermesi ve öldürülmesini istemesi için bkz. Samuel, 11:2-27.

⁴⁶¹ Tesniye, 34:10-12.

⁴⁶² Ömer Faruk Harman, “İnanç Esasları”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:43, 2013, ss.201-207.

⁴⁶³ Besalel, “Mesianizm”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, s.398.

⁴⁶⁴ Çıkış, 28:41; Levililer, 4:3-6.

⁴⁶⁵ I. Samuel 16:6; II. Samuel, 22:51.

⁴⁶⁶ Yeşaya, 2:3-5; Yeremya, 23:5-6; Hezekiel, 37-24:27.

kuracak⁴⁶⁷ ve Süleyman Mabedi'ni yeniden inşa edecektir.⁴⁶⁸ Ayrıca Mesih'in gelmesiyle birlikte yeryüzünde Tanrı'nın Devleti'ni kuracağına ve tüm dünyayı Yahudi ulusunun yöneteceğine inanılmaktadır.⁴⁶⁹ Gelecek olan Mesih'in Kral Davud'un soyundan olacağına ve Beytlehemde bakire bir kızıdan doğacağına, adının ise "Tanrı bizimle" anlamında İmmanuel olacağına inanılmaktadır.⁴⁷⁰ Yahudi Kutsal Kitabı ise Mesih'i tanımlarken melik⁴⁷¹, mesih⁴⁷², Rab⁴⁷³, Tanrı'nın oğlu⁴⁷⁴ gibi ifadeler kullanmaktadır.

Yahudilik'te çok köklü bir inanç olan Mesih beklentisi, Maimonides'in hazırlamış olduğu on üç maddelik iman esasları içerisinde de yer almaktadır.⁴⁷⁵ Modern Yahudilik'te de sağlam bir inanç olarak sürdürülmeye devam eden Mesih inancı, Reformistlere göre bir insanın yönlendireceği bir durum değil bir hareket olarak kabul edilmektedir. Konservatif Yahudilik ise mesihin gelişini; barışın, adaletin hüküm sürdüğü bir dönem olarak açıklamaktadır. Reconstructionism akımında ise mesih kavramı tamamen reddedilmektedir.⁴⁷⁶ Mesih inancı, özellikle Ortodoks Yahudiler arasında güçlü bir şekilde sürdürülmektedir. İstanbul Yahudi Cemaati, altın çağı başlatacak olan Mesih'i hali hazırda beklemektedir. İman esasları arasında sayılan Mesih beklentisi, ayinlerde ve dualarda sürekli vurgulanan ana unsurlar arasında bulunmaktadır.⁴⁷⁷ Özellikle 17.yüzyılda çıkan ve Mesihlik iddiasında bulunan Sabatay Sevi, Yahudiler arasında bir heyecan uyandırmış fakat sahte olduğu anlaşıncı hayal kırıklığı yaşanmıştır.⁴⁷⁸ Bu durum, özellikle Ortodoks Yahudilerin büyük bir Mesih beklentisi içerisinde olduklarını göstermektedir.

⁴⁶⁷ Aydın, s.14.

⁴⁶⁸ Yeşeya, 2:2-3.

⁴⁶⁹ TB, Sukkah, 52a; TB, Sanhedrin, 91b.

⁴⁷⁰ Yeşeya, 7:14.

⁴⁷¹ Mezmurlar, 149:1-9.

⁴⁷² Mezmurlar, 145:1-17.

⁴⁷³ Mezmurlar, 110:1-7.

⁴⁷⁴ Mezmurlar, 2:1-2.

⁴⁷⁵ Israel Abrahams, **Annotated Edition of the Authorised Daily Prayer Book**, Eyre and Spottiswoode Press, London, 1914, s. 90.

⁴⁷⁶ Besalel, "Mesianizm", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, s.399.

⁴⁷⁷ R. J. Zwi Werblowsky, "Messianism: Jewish Messianism", (Ed. Lindsay Jones), **Encyclopedia of Religion**, Thomson Gale, 2009, Cilt:9, s. 5977.

⁴⁷⁸ Aydın, s.47.

2.1.7 Vadedilmiş Toprak

Yahudilik, seçilmiş halk anlayışı ve vadedilmiş toprak inancıyla diğer dinlerden ayrı bir kategori oluşturmaktadır. Yahudi inancına göre Tanrı, kendi iradesini temsil etmek üzere diğer halklar arasından İsrailoğullarını seçmiş⁴⁷⁹ ve Yahudilerin atalarıyla bir sözleşme yapmıştır. Bu sözleşme gereği Yahudiler, Tanrı buyruklarına uyacak ve O'nu temsil edecekler; bunun karşılığında ise Tanrı onlara bazı ayrıcalıklar tanıyacaktır. Bu sözleşme ilk defa Avraam ile yapılmış ve karşılık olarak Tanrı, Kenaan ülkesi olarak adlandırılan bölgeyi Yahudilere vereceğini vadedmiştir.⁴⁸⁰

Yahudi inancına göre Tanrı'nın Avraam'dan sonra İsrailoğullarıyla yaptığı ikinci ahit Moşe/Musa dönemindedir. Sina dağının eteklerinde yapılan bu ahitte İsrailoğullarının Tanrı'nın emrine uyması neticesinde bolluk bereketle karşılanacakları⁴⁸¹, emirleri çiğneme durumunda ise vadedilmiş topraklara giremeyecekleri ve başka milletlerin eziyetine maruz kalacakları vurgulanmıştır.⁴⁸² Buna göre vadedilmiş toprak olarak adlandırılan bölge yeryüzünün merkezi olduğuna inanılan İsrail toprakları ve merkezinde Kudüs olarak kabul edilen bölgedir.⁴⁸³ Yeşu döneminde buraya girilebilmiş⁴⁸⁴, Kral Davut döneminde ise bu bölge ele geçirilmiştir. Süleyman döneminde de Kutsal Mabet inşa edilmiştir. Yahudiler, yaşanan sürgün dönemlerinde bu topraklardan uzaklaştırıldıklarında büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlar ve bunun işlemleri oldukları günahlar sebebiyle ceza olduğunu düşünmüşlerdir. Süleyman döneminde yapılan Kutsal Mabet'in M.S.70 yılında Romalılar tarafından yıkılmasıyla bu inanç değişmeye başlamıştır. Yahudi dinine göre vadedilmiş topraklar için Tanrı ile yapılan sözleşme süresizdir ve bu topraklardaki hakimiyet ve mabedin yeniden inşası, beklenen Mesih döneminde gerçekleşecektir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ Tesniye, 7:6.

⁴⁸⁰ Yaratılış, 17:1-8.

⁴⁸¹ Tesniye, 7:12-13; 26:18-19.

⁴⁸² Tesniye, 8:19-20; 28:1-2.

⁴⁸³ Ömer Faruk Harman, "Kutsal Topraklar", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:43, 2013, ss.93-94.

⁴⁸⁴ Yeşu, 1:1-5, 11/2-8.

⁴⁸⁵ Baki Adam, "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7,Sayı:20, s.64.

Günümüzde İstanbul'da yaşayan Yahudi cemaati için İsrail denilen topraklar son derece önemlidir. İstanbul'u yurt olarak bilen ve vatanları olarak gören Yahudi Cemaati, aynı zamanda İsrail'i de ana vatan olarak görmektedirler. Yaptığımız görüşmelerde İstanbul'da yaşayan Yahudilerin kutsal toprak olarak görülen İsrail'i imkanları dahilinde zaman zaman ziyaret ettiklerini gözlemlemiş bulunmaktayız.

2.2 İSTANBUL YAHUDİLERİNDE İBADET, BAYRAM VE ÖZEL GÜNLER

Yahudi dinine ait bayramların ve kutsal sayılan günlerin iki kaynağının olduğuna inanılmaktadır. Bunların bir kısmı Tanah adı verilen Yahudi Kutsal Kitabına dayanmakta, diğer kısmı ise eski çağlardan kalma gelenekler yoluyla günümüze kadar gelerek hala kutlanmaya devam etmektedir.⁴⁸⁶ Kutsal Kitap'ta Yasanın Tekrarı bölümünde üç bayramdan bahsedilmektedir. Bunlar; Pesah, Haftalar (Şavuot), ve Çadırlar (Sukot) bayramlarıdır.⁴⁸⁷ İbrani takvimine göre düzenlenmiş olan bu bayram ve özel günler, her yıl aynı tarihte ve aynı mevsimde kutlanmaktadır.⁴⁸⁸

Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudilerin bulunduğu bölgeye göre kutlanılan özel gün ve bayramlarda bazı değişiklikler olmakla birlikte genel olarak bunlar net ve bellidir. İstanbul başta olmak üzere Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Yahudiler de aşağıda vereceğimiz özel gün ve bayramları kutlamaya azami olarak dikkat etmektedirler. Hemen hemen her özel gün ve bayramda bir ziyafet sofrası kurmak bazen Kutsal Kitap'ta emir olarak geçtiği için yerine getirilmekte, bazen ise geleneksel olarak devam ettirilmektedir. Özel bir sofranın kurulmasını gerektiren günler; Şabat günü, Roş Aşana, Yom Kipur, Purim, Pesah, Sukot, Tu Bışvat ve Hanuka bayramlarıdır.⁴⁸⁹ Ayrıca Yahudilik'te Purim ve Hanuka gibi küçük bayramlar hariç, büyük bayramlarda yemek hazırlama gibi işler dışında çalışmak

⁴⁸⁶ Zeynep Akbay ve diğerleri, **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, Cilt:2, İstanbul, s.420.

⁴⁸⁷ Fuat Aydın, **Yahudilik**, 2.baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s.119.

⁴⁸⁸ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, "Musevi Dini Bayramları ve Kutsal Günleri", <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/yahudilik/106-musevi-dini-bayramlari-ve-kutsal-gunleri>, (23.02.2019).

⁴⁸⁹ Sami Kılıç, "Yahudilik'te Kutsal Yiyecek ve İçecekler", **Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyum Kitabı**, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 18-19.02.2012, s.73.

yasaktır. Geleneksel olarak Yom Kipur dışındaki tüm bayramlar iki gün sürmektedir. Fakat Reformist Yahudiler⁴⁹⁰, kadim uygulamaya dayanarak bayramları tek gün olarak kutlamaktadırlar.⁴⁹¹

2.2.1. Şabat

Kelime anlamı “iş yapmaktan kaçınma” olan Şabat⁴⁹², dindar Yahudilere dinlerini hatırlatan ve haftaya egemen olan bir gündür. Tanrı’nın dünyayı altı günde yaratması ve yedinci gün olan Cumartesi günü dinlenmesi sebebiyle, Yahudiler için Cuma öğleden sonra başlayıp Cumartesi akşama kadar süren saatler kutsaldır ve dinlenme zamanlarıdır.⁴⁹³ Şabat kutlama geleneği, Musa döneminde Mısır’dan çıkış sonrasında başlamıştır.⁴⁹⁴ Tanrı ile Yahudi toplumu arasında yapılan ahiti hatırlatan Şabat ibadeti, II. Mabed’in M.S. 70’de yıkılmasından sonra merkezi bir ibadet haline gelmiştir.⁴⁹⁵

İbrani takvimine göre gün, akşamdan başlamaktadır. Bu sebeple Şabat, Cuma öğleden sonra başlamakta ve Cumartesi günü akşam üç orta boy yıldızın çıkmasıyla sona ermektedir. On emrin dördüncüsü olan Şabat, Tanrı’nın dinlenme günüdür. Bu sebeple bu günde Yahudiler için çalışmak yasaktır.⁴⁹⁶ Burada çalışmaktan maksat “melaha” denilen üretime dayalı iş yapmaktır, bu yasakların kaynağı Tanah’tır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ Reformcu Yahudilik, 19. Yüzyılda Almanya’da ortaya çıkmış ve daha sonra diğer ülkelere de yayılmış bir dinsel akımdır. Öncülüğünü Yahudi filozof Moses Mendelssohn (1729-1786) ve Israel Jacobson (1768-1828)’in yaptığı bu hareket, Yahudiliği modern yaşamla bütünleştirmeye ve modern sürece uydurmaya çalışmaktadır. Reformistler; babası Yahudi olan çocuğun da Yahudi olarak kabul edilmesi, kadın ve erkeğin yan yana ibadet edebilmesi, Şabat yasaklarının esnetilmesi gibi durumlarla Ortodoks Yahudilik’ten ayrılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Besalel, “Reformcu Yahudilik”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2,2001, s.521.

⁴⁹¹ Aydın, s.122.

⁴⁹² Dayan Dr. I. Grunfeld, **Şabat**, çev. Moşe Farsi, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2003, s.5.

⁴⁹³ Nicholas De Lange, **Yahudi Dünyası**, çev. Sevil Atauz ve Akın Atauz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.88.

⁴⁹⁴ Mustafa Ünal, **Evrensel Dinlerde Kutsal Zamanlar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Kayseri, 2000, ss.148-150.

⁴⁹⁵ İsmail Başaran, **Muhafazakar Yahudilik**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s.154.

⁴⁹⁶ Şabat’ta Yahudilerin dinlenmesine “menuha” denilmektedir. Menuha, fiziksel dinlenmeden daha geniş kapsamlıdır. Günlük hayatın bağımlılıklarından kurtulmanın getirdiği bir mutluluğu ve maneviyatı ifade eder. Grunfeld, s.5.

⁴⁹⁷ Şemot 23:12, Şemot 11:10, Çıkış 34:21, Çıkış 20:8-11.

Şabat'ta, ateş yakmak, kesmek, yazı yazmak, bina inşa etmek, düğüm atmak gibi yapılması yasak olan tam otuz dokuz melaha bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Şabat'taki yasakların en önemli hedefi; haftanın değerlendirmesini yapmak, gelecek hafta hedeflerini belirlemek ve günlük meşgaleye bir ara vermektir.⁴⁹⁹ Günümüzde Ortodoks Yahudileri Şabat kurallarına mümkün olduğunca uymaya çalışırken Reformist Yahudiler, bu kuralları biraz daha esnek olarak uygularlar.⁵⁰⁰

Tamamen bir ibadet ve dua günü olan Şabat'ın, evde ve sinagogda farklı ibadet uygulamaları mevcuttur. Kişiler, Cuma günü öğleden sonra işlerini mümkün olduğunca erken bitirerek, yıkanıp temiz kıyafetler giyerek Şabat'a hazır olmak zorundadır.⁵⁰¹ Şabat ibadetinin ilki olarak erkekler, Cuma günü akşam sinagoga giderek Arvit denilen akşam duasını okumaktadırlar.⁵⁰² Erkekler, geleneksel olarak sinagogta yapılan ayin ve dua ile Şabat'a giriş yaparlar. Evde ise Şabat, evin hanımının iki adet mumu yakmasıyla başlamaktadır. Evin erkeğinin ve çocukların gelmesi ile ise Şabat için hazırlanmış sofraya geçilerek Şabat töreni icra edilmektedir. Bu tören, şarap (eğer yoksa üzün suyu) üzerine Kiduş denilen kutsama duasının okunması ile başlar.⁵⁰³ Şabat sofrasında bulunan "kidduş" adı verilen kutsanmış şarap ve "halles (halot)" adı verilen Şabat ekmekleri, Şabat töreninin iki önemli unsurudur.⁵⁰⁴ Şabat sofrasında bulunan beyaz örtü, İsrailoğullarının çölde kaldıkları sürede Tanrı tarafından onlara gönderilen beyaz renkli "mann" yiyeceğini; Kiduş bardağı, özgürlük ve neşeyi; Şabat ekmekleri, Tanrı'nın "mann" yiyeceğini Cuma günleri iki günlük olarak yağdırmasını; şarap ise neşe ve esenliği simgelemektedir.⁵⁰⁵ Cuma akşamı yenilen bu Şabat yemeğinden sonra şarkılar söylenerek tören bitirilir.⁵⁰⁶

⁴⁹⁸ Otuz dokuz melahanın tamamı için bkz. Penina Adelman ve diğerleri, **Yahudilikte Ergenliğe Geçerken**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2008, s.90.

⁴⁹⁹ Adelman ve diğerleri, s.20.

⁵⁰⁰ Aydın, s.115.

⁵⁰¹ Nisim Behar, **Dini Uygulama Rehberi**, 2.baskı, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2009, s.115.

⁵⁰² Alalu ve diğerleri, s.181.

⁵⁰³ Adelman ve diğerleri, s.21.

⁵⁰⁴ Akbay ve diğerleri, s.423.

⁵⁰⁵ Alalu ve diğerleri, s.179.

⁵⁰⁶ Aydın, s.115.

Şabat boyunca üç öğün sofranın kurulması bir zorunluluktur.⁵⁰⁷ Bu yemeğin ilki Cuma akşamı, ikincisi Cumartesi sabahı Tefila'dan⁵⁰⁸ sonra, diğeri ise Minha'nın⁵⁰⁹ arkasından yenilir.⁵¹⁰ Her bir yemeğe seuda (ziyafet) denilmektedir. İkinci seuda, yani Şabat sabahı öğününün, sinagog çıkışı en kısa sürede yenilmesi gerekmektedir.⁵¹¹ Bazı sinagoglar, bu sebeple ibadet sonrası kahvaltı ikram etmektedirler.⁵¹² Şabat, cumartesi akşamı Minha ve Arvit⁵¹³ dualarından sonra "ayırma" anlamına gelen Avdala töreni ile sona erdirilir. Bu tören esnasında da mum yakılır. Şabat, mumla karşılanıp mumla uğurlanır.⁵¹⁴

Şabat uygulamasının Yahudi aile geleneklerine katkısı çok önemlidir. Kurulan masada haftalık yaşanan problemler konuşularak çözüm önerileri getirilmeye çalışılır, varsa kırılganlıklar giderilir.⁵¹⁵ Türk Yahudileri için de, tüm aileyi bir araya getiren bir ibadet olarak Şabat, önem arz etmektedir. Mum yakma, sofranın düzeni, Kiduş ve Amotsi⁵¹⁶ ritüelleri, Türkiye'de yaşayan Yahudiler arasında hala uygulanmaktadır. Sağlık ve can kaybı durumlarında ihlal edilebilen Şabat kurallarına ise Türk Yahudileri arasında belli bir oranda dikkat edilmeye çalışılmakta ve Cumartesi günleri iş yerlerinin kapalı olması uygulaması, git gide azalsa da uygulanmaya devam etmektedir.⁵¹⁷

⁵⁰⁷ Mitsvot, çev. Şeli Toros ve Jak Pardo, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2009, 39.

⁵⁰⁸ Yahudilik'te günde üç kez yapılan ibadet-namaz, "Tefila" olarak adlandırılır. Yusuf Besalel, "Tefila", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2002, s.521. Cumartesi sabahı yapılan Sabah Tefilasında "Pereşa" denilen Tora'dan bölümler okunur. Alalu ve diğerleri, s.181.

⁵⁰⁹ Aydın, s.122.

⁵⁰⁹ Gün ortası ile akşam güneşin batışı arasında yapılan ibadete "Minha" denilmektedir. Yusuf Besalel, "Minha", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2,2001, s.409.

⁵⁰⁹ Aydın, s.122.

⁵¹⁰ Behar, s. 116.

⁵¹¹ Kılıç, s.80.

⁵¹² Şabat tefilasının hemen ardından yenilen öğüne "Seuda Şeniya" denilmektedir. Buna, cumartesi günü yapılan erken öğle yemeği de denilebilir. Alalu ve diğerleri, s.183.

⁵¹³ Yahudilikte gün içerisinde üç defa yapılan ibadetlerin üçüncüsüdür. Arvit duası, akşamüzeri yapılır ve bir tür namazdır. Yusuf Besalel, "Arvit", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1,2001, s.74.

⁵¹⁴ Adelman ve diğerleri, s. 98.

⁵¹⁵ Alberto Modiano, **Zaman ve Mekan İçinde Musevilik**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2014, s.56.

⁵¹⁶ Yemeğe başlamadan önce ekmek üzerine okunan duadır. Yusuf Besalel, "Amotsi", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1,2001, s.63.

⁵¹⁷ Alalu ve diğerleri, s. 183.

2.2.2. Pesah

İbranice’de “geçmek, atlamak” anlamına gelen Pesah⁵¹⁸, İsrailoğullarının Mısır’dan çıkışlarının anısına kutlanan bir bayramdır. Bu bayram, Yahudi takvimine göre nisan ayının on dördüncü gününün akşamı başlayıp yirmi bir nisan akşamına kadar devam etmektedir ve yedi gündür. Yahudilere çektikleri sıkıntıları hatırlatarak Tanrı Yehova’nın her daim onlarla birlikte olduğunu gösterme amacı taşıyan Pesah,⁵¹⁹ baskılardan kurtulmanın mesajını içermesi bakımından motivasyon ve güç vermektedir. Bu sebeple Mısır’dan çıkış, Yahudi toplumu için mevcut olan baskılardan ve kendi kişisel potansiyellerine ulaşmalarını engelleyen sınırlamalardan kurtuluşu ifade etmektedir.⁵²⁰

Dini olmaktan çok tarihi bir bayram olan Pesah, bir festival havasında kutlanmaktadır. Diğer adı “Matsa Bayramı” (Hag Amatsot) olan bu haftada⁵²¹, Matsa⁵²² denilen mayasız ekmeğin tüketimi çok önemlidir. İsrailoğulları, Mısır’dan ayrıldıklarında bir müddet sadece un ve sudan oluşan hamursuz ekmeğini yemişlerdir. Bu sebeple Yahudiler için bayramın sürdüğü süre boyunca ve özellikle bayramın ilk iki gecesi ekmek olarak matsa tüketilmesi, hamets denilen maya içeren her türlü yiyeceğin ise evlerden çıkarılması bir dini zorunluluktur.⁵²³ Matsa, Mısır’dan acele ile çıkışı ve Tanrı karşısında asla kibirlenmemeyi sembolize eden önemli bir unsurdur.⁵²⁴ Pesah için hazırlıklar Purim bayramının bitişiyle beraber başlamaktadır. Eşyalar, giysiler ve tüm ev bir bahar temizliğine girmekte ve yenilenmektedir. Bu hazırlıklar esnasında buğday, arpa, yulaf, çavdar gibi hamur işlerinden olması kaydıyla matsalar da yapılmak zorundadır.⁵²⁵ Bayramdan bir gün önce ise neşeli bir gelenek olarak evin herhangi bir köşesinde ekmek veya hamur kırıntısı (hamets) kalıp kalmadığı araştırılarak eğer varsa dualar eşliğinde ve belli

⁵¹⁸ Gülhan Kaya, **Ermeni, Musevi, Rum Evlerinde Pişen Yemekler**, Hayykitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s.105.

⁵¹⁹ Ünal, ss.133-144.

⁵²⁰ Moşe Farsi, **Pesah Agadası**, 2.baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2008, s.3.

⁵²¹ Farsi, s.3.

⁵²² Matsa’ya Hamursuz ekmeği de denilmektedir.

⁵²³ Şemot 13:3-7, Çıkış 12:12.

⁵²⁴ Kılıç, s.81.

⁵²⁵ Mitzvot, s.42.

kurallar içeren bir törenle tamamen yok edilmesi gerekmektedir.⁵²⁶ Bu etkinliğe gelenek olarak bütün aile bireyleri katılmaktadır.⁵²⁷ Ayrıca yine bayramdan bir gün önce behor olarak adlandırılan ailenin ilk erkek çocuğunun oruç tutması adettendir.⁵²⁸

Pesah bayramının akşamı “Seder” olarak adlandırılmaktadır.⁵²⁹ Genel olarak evde kutlanan Pesah, Seder yemeği ile başlamaktadır. Seder masasında; şarap, mumlar, Agada kitabı⁵³⁰ ve özel seder tabağı mutlaka bulunmalıdır.⁵³¹ Seder tabağında ise; matsa, haroset denilen bir yiyecek, kurban olarak adlandırılan kemikli bir et ve haşlanmış yumurta bulunmaktadır. Yemekteki öğelerin her biri, bir hatırlatma mesajı vermektedir. Örneğin Pesah yumurtası, İsrailoğullarının alelacele Mısır’ı terk etmek zorunda kaldıklarını; Matsa ise çektikleri acıları sembolik olarak hatırlatır.⁵³² Bu gecede yemek yenilir, Kutsal Kitap’taki Mısır’dan göç hikayesi okunur ve Tanrı’ya şükran şarkıları söylenerek neşeli bir ortam oluşturulur.⁵³³ Yine bu bayramın gecesinde çocuklara ve diğer aile fertlerine Mısır’dan çıkış olayı, biliniyorsa dahi anlatılır. Çünkü bu, Tora’da belirtilen bir emirdir.⁵³⁴ Bu vesileyle yeni nesillerin de bu önemli mesajı kavramaları sağlanmış olmaktadır. Ayrıca geleneksel olarak bayramın ilk gününde genç Yahudiler için dua edilmektedir.⁵³⁵

En eski Yahudi bayramı olarak bilinen Pesah’ın⁵³⁶ ilk ve son günlerinde, taşıma ve ihtiyaca yönelik yemek yapma dışındaki işleri yapmak ve çalışmak yasaktır.⁵³⁷ Türkiye’deki Yahudiler de Yom Tov olarak adlandırılan ilk iki günde iş yapmamaya dikkat etmektedirler. Pesah, sadece Yahudiler için değil tüm insanlık için ümit ışığı ve Tanrı ile bağları hatırlatan bir bayram olarak görülmektedir.⁵³⁸

⁵²⁶ Lange, s.91.

⁵²⁷ Modiano, s.15.

⁵²⁸ Alalu ve diğerleri, s.13.

⁵²⁹ Seder, “düzen” anlamına gelmektedir. Akbay ve diğerleri, s.426.

⁵³⁰ Agada, Mısır’dan çıkışın hikayesini anlatan bir kitaptır. Yusuf Besalel, “Agada”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1,2001, s.38.

⁵³¹ Alalu ve diğerleri, s.17.

⁵³² Lange, s.91

⁵³³ Lange, s.91

⁵³⁴ Şemot 13:8.

⁵³⁵ Başaran, s.161.

⁵³⁶ Alalu ve diğerleri, s.12.

⁵³⁷ Vayikra 23:7-8.

⁵³⁸ Alalu ve diğerleri, s.21.

2.2.3. Hanuka

“Adamak, kutsamak” anlamlarına gelen Hanuka⁵³⁹; Yahudi takvimine göre, Kasım-Aralık aylarına denk gelen Kislev ayının yirmi beşinden Aralık-Ocak aylarına denk gelen Tebet ayının ikisine kadar süren sekiz günlük bir bayramdır. Bu bayramda sekiz gün boyunca mumlar yakıldığından diğer adı “Işıklar Bayramı”dır.⁵⁴⁰ Yahudi olmayanlar ise genellikle bu bayramı, “Yahudi Noeli” olarak bilmektedirler.⁵⁴¹

Bayramın kökenleri Yahudilerin, Helen yönetimi altında olduğu M.Ö. 2. yüzyıla kadar dayanmaktadır. II. Mabedi putlarla dolduran Yunan kralı IV. Antiokhos’a karşı isyan başlatan Yahudi Makkabiler, M.Ö. 165 yılında zafer kazanmış ve Bet ha-Mikdaş’ı yeniden ele geçirmişlerdir.⁵⁴² Tapınağın içerisi putlardan arındırıldıktan sonra, Menora’yı⁵⁴³ yakmak için yağ aranmış fakat, ancak bir gün yetecek kadar yağ bulunmuştur. Buna rağmen bir mucize olarak menora, tam sekiz gün boyunca yanmıştır.⁵⁴⁴ Bu sebeple daha çok ulusal bir nitelik taşıyan Hanuka Bayramı’nın tek dini geleneği kandil veya mum yakmak olmuştur.⁵⁴⁵ Menora denilen yedi kollu şamdan, bu bayramda Hanukiya adı verilen dokuz kollu şamdana dönüştürülmektedir. Hanukiya, her gün birer tane arttırılarak soldan sağa doğru yakılmalıdır. İlk gün Şamas⁵⁴⁶ denilen en ortadaki mumla en soldaki mum yani iki mum yakılmaktadır. İkinci gün, o iki muma ilaveten soldaki diğer mum yakılır ve böylece üç mum yakılmış olur. Sekiz gün boyunca mumların yakılması bu şekilde arttırılarak devam ettirilir ve bayram sonunda toplamda kırk dört mum yakılmış olur.⁵⁴⁷ Hanuka’da yakılan mumların, her gün en az yarım saat yanması bir

⁵³⁹ Lange, s.90.

⁵⁴⁰ Ünal, s.125.

⁵⁴¹ Kaya, s.104.

⁵⁴² Aydın, s.121.

⁵⁴³ Yahudilik’te önemli bir obje olan Menora, yedi kollu bir şamdandır. Yusuf Besalel, “Menora”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2,2001, s.394.

⁵⁴⁴ Alalu ve diğerleri, s.61.

⁵⁴⁵ Kaya, s.104.

⁵⁴⁶ Şamas, Hanukiyadaki dokuzuncu rehber mumdur. Diğer mumları yakmak için kullanılır. Yusuf Besalel, “Şamas”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3,2002, s.662.

⁵⁴⁷ Raşel Meseri ve Aylin Kuryel(Der.), **Türkiye’de Yahudi Olmak(Deneyim Sözlüğü)** , İletişim Yayınları, İstanbul, 2017,s.102.

gerekliliktir.⁵⁴⁸ Bu bayramda hanukiya yakmak, neşenin ve ümidin simgesi olarak ifade edilmektedir.⁵⁴⁹ Hanukiyalar bakır, bronz, teneke, cam, gümüş, seramik, porselen gibi çok farklı maddelerden yapılmakta ve ayrıca mum yerine yağ ile yananları da bulunmaktadır. Buna rağmen en uygun görülen ve makbul hanukiyanın zeytinyağı kandilleriyle yakılanlar olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁰ Her bir Yahudi, Hanuka Bayramı'nda Hanukiyaların yakılışını izlemek zorundadır.⁵⁵¹

Özel bayram yemekleri ve yemek kuralları içermeyen Hanuka bayramında iş bırakma uygulaması da yoktur.⁵⁵² Daha çok anma amacı içeren Hanuka'da geleneksel olarak çocuklara harçlık verilir.⁵⁵³ Akşam evlerde çocuklara “Hanuka Dreidel” adlı bir oyun da oynatılır. Bu oyun, Yahudilerin Helen baskısı altında Tora öğrenimlerinin yasaklandığı dönemde oynadıkları bir oyundur. Bu oyun vesilesiyle Yahudiler, dışarıdan zararsız görülerek Tora öğrenimlerini sürdürebiliyorlardı. Hanuka bayramı Türkiye'deki Yahudiler tarafından her sene kutlanmaya devam etmektedir. Yahudi cemaati, kamusal alanda Hanuka kutlamasını ise ilk defa 2015 yılında İstanbul'un Ortaköy semtinde yapabilmıştır.⁵⁵⁴

2.2.4. Roş Aşana

Kelime anlamı olarak “yılbaşı” anlamına gelen Roş Aşana⁵⁵⁵, Museviler tarafından yeni yılın girişi olarak kutlanılan bir bayramdır. Yahudi takvimine göre Tişri ayının birinde başlayan bu bayram, Eylül veya Ekim aylarına denk gelmektedir. Dünyanın Tişri ayının ilk gününde yaratılmış olduğuna inanıldığı için bu günde çeşitli kutlamalar yapılmaktadır. Roş Aşana, iki günlük bir bayramdır. Fakat Yahudiler için Roş Aşana ile başlayan ilk on gün, yılın en kutsal günleridir.⁵⁵⁶ On gün süren bu kutsal zamanların son gününe ise Yom Kipur denilmektedir.

⁵⁴⁸ Behar, s.313.

⁵⁴⁹ Kaya, s.104.

⁵⁵⁰ Meseri ve Kuryel, s.102.

⁵⁵¹ Alalu ve diğerleri, s.63.

⁵⁵² Alalu ve diğerleri, s.63.

⁵⁵³ Kaya, s.104.

⁵⁵⁴ Uygur Gültekin, “Hanuka ilk kez sokakta kutlandı.”, **Agos**, 13.12.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13694/hanuka-ilk-kez-sokakta-kutlandi-bir-mucize-yasiyoruz>, (24.02.2019).

⁵⁵⁵ Başaran, s159.

⁵⁵⁶ Aydın, s.121.

Roş Aşana'nın bir diğer adı Yargı Günü veya Hatıra Günü'dür.⁵⁵⁷ Bu bayram süresince İsrailoğullarının ve diğer ulusların Tanrı'nın huzurunda yargılandığı ve gelecek yıl için başlarına gelecek her olayın belirlendiği inancı mevcuttur. Kefaret günleri olarak bilinen bu on günde, insanların geleceğinin yazıldığına; son gün olan Büyük Kefaret Günü'nde yani Yom Kipur'da ise kesin bir şekilde mühürlendiğine inanılmaktadır.⁵⁵⁸ Bu sebeple Roş Aşana, pişman olmayı ve tevbe etmeyi hatırlatan bir bayramdır. Kutsal olduğuna inanılan bu zamanlarda Yahudi inananlardan, iç dünyalarına dönerek bir özeleştiri sürecine girmeleri ve Tanrı'nın gelecek yılki kaderleri belirlediği hatırdaki tutularak günahlarından pişmanlıklarını (nedamet) ifade etmeleri beklenmektedir.⁵⁵⁹

Geleneksel olarak Roş Aşana bayramı öncesi Museviler, akrabalarının mezarlarını ziyaret etmekte ve sadakalar vermektedirler. Eşe dosta gönderilen tebrik kartları ve hediyelerle Roş Aşana'nın gelmesinin yarattığı sevinç ve iyi dilekler paylaşılmaktadır.⁵⁶⁰ Bayramda sinagogta ve evde ayrı ritüeller yapılmaktadır. Sinagogta dua ve ibadet edilirken; evde aile bireyleri bir araya gelir veya tanıdık ziyaretleri gerçekleştirilir. Roş Aşana sofrası ise özenle hazırlanmış ve zengin et yemeklerinin olduğu bir neşe sofrasıdır. Yemeğe başlamadan önce Kiduş denilen kutsama duası okunmakta ve dua edilmektedir. Kiduş duasından sonra ekmeği bala batırarak yemek bir Roş Aşana geleneğidir. Bu gelenek, bal gibi tatlı bir sene geçirme dileğinin mesajını vermektedir.⁵⁶¹ Dileklerin bereketli olması için nar tüketilmesi de bir gelenek olarak mevcuttur.⁵⁶² Ayrıca Roş Aşana'da yenilen yemekler arasında bir balığın başı da gelmektedir. Bu ise, İsrailoğullarının insanların başı olarak örnek olmaları gerektiğini simgelemektedir.⁵⁶³ Roş Aşana'da tıpkı Pesah'ın ilk günü gibi çalışmaları durdurma emri bulunmaktadır.⁵⁶⁴ Taşıma hariç Şabat gününde yapılması yasak olan şeyler Roş Aşana'da da yapılmamalıdır.

⁵⁵⁷ Başaran, s.159.

⁵⁵⁸ Lange, s.90.

⁵⁵⁹ Alalu ve diğerleri, s.41.

⁵⁶⁰ Başaran, s.160.

⁵⁶¹ Alalu ve diğerleri, s.43.

⁵⁶² Kaya, s.103.

⁵⁶³ Adelman ve diğerleri, s.73.

⁵⁶⁴ Levililer 23:23-25, Sayılar 29:1.

2.2.5. Yom Kipur

İbranicede “Yom ha Kadoş” (Kutsal Gün) olarak adlandırılan Yom Kipur⁵⁶⁵, Yahudi takviminin en kutsal günü olarak kabul edilmekte⁵⁶⁶ ve Tişri ayının onuncu günü kutlanmaktadır. Kefaret Günü olarak da adlandırılan bu gün, Museviler açısından ruhun arındığına inanılan ve geçmiş günahlar için özür dilenen kutsal bir gündür. “Kipur” sözcüğü de İbranice’de bayramın kutlanma amacına paralel olarak; “Tanrı’yla hesaplaşıp temize çıkma, kefareti ödeme” anlamındaki “Lehaper” fiilinden türemiştir.⁵⁶⁷

Yom Kipur, bir Yahudi için hatalarından pişmanlık duyma, tefekkür ve dua etme, hayatını daha doğru bir istikamette sürdürmeye karar verme günüdür. Bu sebeple bayram öncesi mezarlık ziyaretleri yapılır ve Kipur öncesi her bir Yahudi yıkanır. Herkes birbirinden af diler ve varsa dargınlıklar giderilerek günahlardan tamamen arınma hedeflenir.⁵⁶⁸ Bu özel günde günahların kar gibi akacağıının hatırlatılması niyetiyle saflığı simgeleyen beyaz kıyafetlerin giyilmesi (sinagoglardaki Sefer Tora örtüleri, evlerdeki yemek masalarının örtüleri de beyaz kumaşlardan seçilir) ve her aile bireyinin adına tavuk veya horoz adağı yapılması adettendir.⁵⁶⁹ Kefaret niyetiyle kesilen bu etler, fakirlere dağıtılır.

Yom Kipur bir oruç günüdür ve bu günde oruç tutmasında tıbben herhangi bir sakınca bulunmayan dini yükümlülük çağındaki Yahudilerin oruç tutması bir zorunluluktur. Bu, Yahudi Kutsal Kitabı’nda emredilen tek oruçtur.⁵⁷⁰ Yom Kipur orucu, önceki gün güneş batımından Kipur günü güneş batıncaya kadar yaklaşık yirmi beş saat boyunca sürmektedir. Orucun başladığı akşam, sinagoga gitmeden önce çocukların mitzvolara uygun ahlaklı birer hayat sürdürmeleri için dua etmek Kipur günü geleneklerindendir. Daha sonra sinagoglara gidilmekte ve burada haham yönetiminde bir tören icra edilmektedir.⁵⁷¹ Bu günde sinagog çıkışı kurban kesilmesi

⁵⁶⁵ Alalu ve diğerleri, s.46.

⁵⁶⁶ Başaran, s.160.

⁵⁶⁷ Alalu ve diğerleri, s.46.

⁵⁶⁸ Alalu ve diğerleri, s.47.

⁵⁶⁹ Kaya, s.103.

⁵⁷⁰ Aydın, s.116.

⁵⁷¹ Akbay ve diğerleri, s.424.

gerekirken Kutsal Mabet⁵⁷² yıkıldığı için bu yapılmaz. Bunun yerine Tevrat'tan kurbanla ilgili pasuklar⁵⁷³ okunmaktadır.⁵⁷⁴ Bu günde sinagoglarda tam gün ibadet ederek ve oruç süresince çeşitli dualar⁵⁷⁵ okuyarak Tanrı'dan geçmiş günahlar için af dilenmesi çok önemlidir. Şabat günü yasak olan her şey, Kipur'da da yasak olduğu için dikkat edilmelidir.⁵⁷⁶ Kipur orucu sonunda hazırlanan ve beyaz rengin hakim olduğu sofrada ise Sefarad Yahudilerine göre; kavun çekirdeğinden yapılan özel bir tatlı olan “subiya”nın içilmesi ve zeytinyağına bastırılmış ekmekle orucun açılması bir gelenektir.⁵⁷⁷

2.2.6. Sukot

Yom Kipur'dan beş gün sonra Tişri ayının on beşinde kutlanan Sukot Bayramı, İsrailoğullarının Mısır esaretinden kurtuluşlarını ve Mısır'dan çıktıktan sonra çölde açlık içerisinde yaşamaya çalışmalarını anma amacı taşımaktadır.⁵⁷⁸ Sukot, “barınak” anlamına gelmektedir.⁵⁷⁹ Mısır'dan çıkış sonrası kırk yıl çölde yaşamını sürdüren İsrailoğulları, kalacak yerleri olmadığı için etrafta buldukları kuru çalı ve dallarla kendilerine çardaklar yapmış ve buralarda konaklamışlardır.⁵⁸⁰ Bu tecrübenin hep akıllarda kalması için İsrailoğulları da dini bir emir olarak her yıl yedi gün boyunca çardaklarda yaşamaktadırlar. Bu sebeple bu bayramın diğer adı Çardaklar Bayramı'dır.

⁵⁷² Bet Amikdaş olarak adlandırılır. Yahudi ibadetindeki merkez tapınaktır. Kurulan ilk tapınak M.Ö.586 yılında Babilliler tarafından; daha sonra kurulan ikinci tapınak ise M.S. 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmıştır. Günümüzde Bet Amikdaş'dan geriye sadece Ağlama Duvarı olarak bilinen bir bölüm kalmıştır. Yusuf Besalel, “Bet Amikdaş”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1, 2001, s.109.

⁵⁷³ Pasuk, Tanah'taki surelere verilen addır. Yusuf Besalel, “Pasuk”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3,2002, s.478.

⁵⁷⁴ Ünal, ss.109-115.

⁵⁷⁵ Oruç boyunca okunan ilahilerin ve duaların tamamına “Avodat Yom Akipurim” (Kefaret Günü İbadeti) adı verilir. Alalu ve diğerleri, s.50.

⁵⁷⁶ Vayikra 23:32.

⁵⁷⁷ Kaya, s.103.

⁵⁷⁸ Ünal, s.117.

⁵⁷⁹ Lange, s.88.

⁵⁸⁰ Alalu ve diğerleri, s.54.

Sekiz gün süren bu bayramda (Diaspora bölgelerinde sekiz gün)⁵⁸¹, eğer iklim müsaitse Yahudi Kutsal Kitabı'nda belirtildiği üzere çardaklarda konaklamak bir zorunluluktur.⁵⁸² Konaklanılan bu çardaklara “suka” denilmektedir. Sukalar; tahtadan yapılan ve üstü dallarla, bitkilerle örtülü olan, içerisinden gökyüzünün görülebildiği barınaklardır. Bu barınaklar, temiz olan ve pis suların bulunmadığı yerlere yapılmalıdır.⁵⁸³ Bu bayram sürecinde tüm öğünler buralarda yenilmeli ve buralarda uyunmalıdır. Özellikle bayramın ilk gecesi Suka'da yemek yemek şarttır.⁵⁸⁴ Bayramın ilk iki günü Şabat'ta olduğu gibi tatil günleri niteliğindedir ve Yom Tov olarak geçer. Bu sebeple bu günlerde çalışmak yasaktır.⁵⁸⁵ Bayram zamanı aynı zamanda ülke ürünlerinin hasat mevsimine denk geldiğinden bir nevi Tanrı'ya şükran ifadesi özelliği de taşımaktadır. Aynı nedenle bu bayramın diğer ismi “Hasat Bayramı”dır.⁵⁸⁶

Sukot bayramı, evlerde güneş batmadan mumların yakılması ve daha sonra Kiduş duasının okunmasıyla başlamaktadır. Bayram boyunca sinagoglarda Tora'dan Sukot ile ilgili kısım okunmakta ve haftanın önemi ile ilgili vaazlar verilmektedir.⁵⁸⁷ Bayram devam ederken kutlamaların çeşitli kısımlarında Tora'da emredilen dört bitki sallanarak ilahiler okunmaktadır. Tora'ya göre Sukot süresince dört bitkiyi bir arada bulundurmak ve topluca tutup kaldırmak bir zorunluluktur.⁵⁸⁸ Bunlar; Etrog (Ağaç Kavunu), Lulav (Hurma dalı), Hadas (Mersin dalı) ve Arava (Dere söğüdü) dır. Bu bitkilerle ilgili çeşitli yorumlar olsa da en kabul edilen yorum, bu dört bitkinin insanın çeşitli yönlerini simgelediğidir. Hepsinin bir arada tutulmasıyla insanın Tanrı'ya tüm benliği ile ibadet ediyor olması ifade edilmeye çalışılmaktadır.⁵⁸⁹ Daha sonra bu dallar, Tanrı'ya sunulmak üzere bir tören alayıyla sinagoga götürülmektedir.⁵⁹⁰ Sinagog ibadetlerinde kullanılan bu dört bitki tören esnasında etrafa doğru şarkılar söylenerek sallanmaktadır.⁵⁹¹

⁵⁸¹ Ünal, s.117.

⁵⁸² Levililer 23:39-43, Vayikra 23:35.

⁵⁸³ Behar, s.287.

⁵⁸⁴ Alalu ve diğerleri, s.55.

⁵⁸⁵ Levililer 23:39-43

⁵⁸⁶ Kaya, s.104.

⁵⁸⁷ Başaran, s.163.

⁵⁸⁸ Vayikra, 23:40.

⁵⁸⁹ Alalu ve diğerleri, s.56.

⁵⁹⁰ Akbay ve diğerleri, s.424.

Sukot bayramının yedinci gününe Oşana Raba denilmektedir. “Büyük yardım” anlamına gelen Oşana Raba’da gece yarısı gökyüzünün açıldığına ve o esnada dilekte bulunanların dileklerinin kabul edileceğine inanılmaktadır.⁵⁹² Bu günde Yahudi cemaati, sinagogların içinde dolaşarak Tanrı’ya övgüde bulunmaktadır.⁵⁹³ Sukot’tun sekizinci gününe ise Şemini Hag Atseret denilmektedir. Sukot bayramıyla ilgisi olmayan bu gün, kutsal gün olarak değerlendirilmektedir. Bu gün, Sukot’un ilk iki günü gibi tatil niteliğindedir ve çalışma durdurulmalıdır.⁵⁹⁴ Sukot’un dokuzuncu günü ise Simhat Tora olarak bilinmektedir. Bu gün Tevrat’ın bir yıllık baştan sona okunmasının bitirildiği gündür. Sinagoptaki tüm Sefer Toralar çıkarılarak dualarla birlikte ve coşkuyla cemaatin içinde dolaştırılmaktadır. Türkiye’deki Yahudilerde bu an büyük bir neşe içerisinde karşılanmaktadır. Simhat Tora gününde, sukalar artık toplanmaktadır.⁵⁹⁵

2.2.7. Tu Bişvat

Yahudi takvimine göre Ocak-Şubat aylarına denk gelen Şevat ayının on beşinde kutlanılan bir bayramdır. Bu bayram, kış mevsiminden sonra bahar yaklaşırken doğanın tekrar canlanmasının neşesini içermektedir. Bu tarihte, ağaçların ve öteki bitkilerin dallarına su yürüdüğü düşünülüyor için; Şevat ayının on beşi, ağaçların ve öteki bitkilerin yeni yılı olarak adlandırılmaktadır.⁵⁹⁶ Ağaç ve bitkiler için yeniden hayat bulmanın kutlandığı bu bayram; Yahudi kutsal kitabında yer almamakla birlikte Yahudi geleneğinde mevcuttur.⁵⁹⁷ Dini bir bayram olmadığı için iş bırakma yani Yom Tov emri de içermemektedir ve sinagoglarda bayrama özgü özel dualar okunmamaktadır.

⁵⁹¹ Lange, s.90.

⁵⁹² Alalu ve diğerleri, s. 58.

⁵⁹³ Modiano, s.25.

⁵⁹⁴ Behar, s.309.

⁵⁹⁵ Alalu ve diğerleri, s. 58.

⁵⁹⁶ Alalu ve diğerleri, s. 66.

⁵⁹⁷ Ünal, s.147.

Tu Bişvat'ta evlerde bayram için özel sofralar hazırlanmakta ve bu sofralarda yaş ve kuru meyveler bolca bulunmaktadır.⁵⁹⁸ Bu sebeple günümüzde Sefarad Yahudileri arasında Tu Bişvat, meyve bayramı olarak kutlanmaktadır. Üzüm, incir, nar, zeytin ve hurmadan oluşan ve Şavuot meyveleri olarak geçen beş meyve, Tu Bişvat için hazırlanan sofrada bulunması gereken yiyeceklerdir.⁵⁹⁹ Aşkenaz ve Sefaradlarda sofrada ve özelliklerinde ufak tefek geleneksel farklılıklar mevcuttur. Sefaradlar arasında bugünde şarkılar söylenilmekte ve Pesah seder sofrasına benzeyen bir sofrada kurulmaktadır. Bu sofrada on beş çeşide yakın meyve bulunmakta ve her meyve için bir kutsama duası okunmaktadır. Aşkenaz cemaatinde ise meyvelerle dolu olarak kurulan sofrada ayrıca Yidiş dilinde “Bokser” olarak ifade edilen bir ekmek türü de bulunmaktadır.⁶⁰⁰ Tu Bişvat bu özelliğiyle aynı zamanda her türden bitkisel için Tanrı'ya şükredilen bir bayramdır.⁶⁰¹

Tu Bişvat'ta biraraya toplanan aileler; çeşitli kuruyemişler, taze meyveler ve buğday, arpa gibi yiyecekleri tüketmektedirler. Çocuklara, anne veya büyükanne tarafından hazırlanan ve içerisinde kuruyemiş, çikolata gibi yiyeceklerin bulunduğu süslü “tu bişat” torbaları hediye edilmektedir. Ayrıca bu bayramda ağaç dikmek bir gelenektir.⁶⁰² Sefaradlar arasında bu bayram için özel olan bir gelenek ise, “Maot Perot” denilen meyve parası toplamadır. Bu günde toplanan meyve paraları fakirlere dağıtılmaktadır.⁶⁰³ Türkiye’de Tu Bişvat’ta Talmud Tora⁶⁰⁴ öğrencileri, sinagoglarda şiirler ve şarkılar okumaktadırlar. Bu eğlenceli törenden sonra ise sinagog bahçelerine ağaçlar dikilerek bayramın şükran ve neşe özelliği ortaya çıkarılmaktadır. Ağaç fidanları dikilirken geleneksel olarak aşağıdaki dua okunmaktadır:

“Baruh ata Ad. Eloenu Meleh Aolam, bore peri a etz. (Tanrımız ve alemin hakimi Ad. Sen mübareksin ki, ağacı ve meyvesini yarattın.)⁶⁰⁵

⁵⁹⁸ Alalu ve diğerleri, s. 66.

⁵⁹⁹ Kılıç, s.88.

⁶⁰⁰ Alalu ve diğerleri, s. 69.

⁶⁰¹ Modiano, s.30.

⁶⁰² Kaya, s.104.

⁶⁰³ Alalu ve diğerleri, s. 69.

⁶⁰⁴ Geleneksel Yahudi dini halk okullarına denilmektedir. Yusuf Besalel, “Talmud Tora”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3,2002, s.711.

⁶⁰⁴ Ünal, ss.109-115.

⁶⁰⁵ Alalu ve diğerleri, s.70.

2.2.8. Purim

Purim bayramı, Yahudi bayramları arasında en neşeli olanlardan biridir. Musevilerin, Pers İmparatorluğu döneminde Ester adlı bir Yahudi kızı tarafından yok edilmekten kurtarılmasının anısına anma töreni yapılmaktadır. Bayram, Yahudi takvimine göre Adar ayının on dört ve on beşinci günlerinde kutlanmaktadır.⁶⁰⁶

Purim kelimesi “zarlar” anlamına gelmektedir. M.Ö. 485-465 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan Pers kralı Ahaşveroş, ülkesinde yaşayan Yahudileri öldürmeye karar vermiş ve veziri Haman’ın teklifiyle günü belirlemek için zar atmışlardır. M.Ö.473’te, Adar ayının on üçüncü günü öldürülmesi kararlaştırılan Yahudiler, o gün oruç tutmuşlar ve Ester adlı bir Yahudi kızı sayesinde kurtarılmışlardır. Bu sebeple dünyadaki tüm Yahudiler, Purim bayramına gelen günün bir öncesinde yani adar ayının on üçünde, düşmanların zulmünden kurtuldukları için oruç tutmakta ve ertesi günü bayram olarak kutlamaktadırlar.⁶⁰⁷ Tutulan bu oruca “Ester orucu” denilmektedir.

Purim bayramında yapılması gereken dört mitsva⁶⁰⁸ vardır. Bunlar Yahudi Kutsal Kitabı’ndan Ester bölümünün okunması, yoksullara armağan verilmesi, Purim yemeğinin yenilmesi ve bu yemekten yoksullara da yollanmasıdır.⁶⁰⁹ Purim olayının anlatıldığı kitabın adı Megilat Ester’dir. On üç Adar akşamından itibaren okunmaya başlanan bu megila, ertesi gün tekrar okunmaktadır. Sinagoglarda ve evlerde okunan bu megila sırasında herkes sessizce dinlemek zorundadır. Fakat Aman’ın isminin okunduğu yerde çocuklar ellerinde “kaynana zırlıtısı” adı verilen sesli bir oyuncakla, büyükler ise bağırarak gürültü yapmaktadırlar. Bu şekilde bu ismin duyulmasını engellemek amaçlanmaktadır.⁶¹⁰ Mitsvalardan olan karşılıklı hediyeleşme ve yardımlaşma Purim günü yapılmaktadır.⁶¹¹ Evlerde bayramın ilk günü yani on dört Adar akşamı bayram için özel sofralar hazırlanmaktadır. Bu sofraya “Seudat Purim” denilmektedir. Yahudileri yok olmaktan kurtaran Ester’in krala verdiği ziyafetin

⁶⁰⁶ **Megilat Ester**, çev. Moşe Farsi, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2010, s.425.

⁶⁰⁷ Ünal, ss.130-133.

⁶⁰⁸ Mitsva, her Yahudi’nin yapmakla yükümlü olduğu dini emir ve kuraldır. Yusuf Besalel, “Mitsva”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2,2001, s.415.

⁶⁰⁹ Ester, s.434.

⁶¹⁰ Başaran, s.166.

⁶¹¹ Alalu ve diğerleri, s.176.

hatırası için hazırlanan bu Purim ziyafetinin, minha duası okunduktan sonra akşama kadar gün içinde yapılması gerekmektedir.⁶¹² Bu sofrada bulunan ve özenle hazırlanmış yemek ve içki çeşitleri neşe içerisinde tüketilerek bir şölen havasında bayram karşılanmış olmaktadır. Özellikle Ester orucunun açıldığı ilk akşam, etli yemekler yerine peynirli yiyeceklerin tercih edilmesi ve ailelerin birbirlerine tatlı tabakları yollamaları bir gelenektir.⁶¹³ Ayrıca bayramın ana karakteristiği bol şarap tüketmektir.⁶¹⁴

Purim, Hanuka gibi büyük bir bayram olmamasına rağmen modern dönemlerde fazlasıyla önem kazanmıştır.⁶¹⁵ Hanuka bayramının ana karakteristiği ışıkkken, Purim’de daha çok ruhsal özellikler ön plandadır. Yahudiler için inancın gücünü göstermesi ve kötü kalpli kişilerin iman karşısında yenik düşeceklerinin anımsanması bayram için önemli özelliklerdir. Tanrı’nın her daim kendisini açıkça göstermeden Yahudi tarihini yönlendirdiğine inanılmaktadır. Bu sebeple Purim bayramında, kılık kıyafet değiştirip maskeler takma geleneği mevcuttur.⁶¹⁶ Çoğu ülkede Yahudiler, renkli ve ilginç kıyafetler giyerek sokağa çıkmakta ve bayramı bir karnaval havasında kutlamaktadırlar.

Türk-Musevi toplumunda Purim’de büyükler geleneksel olarak küçüklere harçlık vermektedirler. Buna “Mah-Purim” denilmektedir. Yine çocuklar için partiler düzenlenmekte ve bayrama özgü “mavlaç” adlı kırmızı renkli şekerlemeler ikram edilmektedir. Bundan yaklaşık altmış sene öncesinde ise İstanbul’un Şişhane, Kuledibi, Yazıcı Sokak gibi Yahudilerin bolca bulunduğu semtlerinde Purim Bayramı sokaklarda kutlanmaktaydı. Bu günde sokaklara şeker tezgahları kurulmakta, buralarda kırmızı, beyaz renklerde şekerler satılmakta ve cemaat sokakta fener alayı etrafında dans etmekteydi. Şimdilerde ise Purim Türkiye’de kapalı mekanlarda kutlanmaktadır.⁶¹⁷

⁶¹² Kılıç, s.74.

⁶¹³ Kaya, s.105.

⁶¹⁴ Alalu ve diğerleri, s.76.

⁶¹⁵ Lange, s.91.

⁶¹⁶ Ester, s.461.

⁶¹⁷ Modiano, s.32.

2.2.9. Şavuot

Şavuot bayramı, Pesah ve Sukot'la birlikte üç hac bayramından biridir.⁶¹⁸ Pesah'ın hemen ardından gelmekte ve en eski Yahudi bayramlarından olma özelliği taşımaktadır. Bu bayram, Yahudi takvimine göre Mayıs-Haziran aylarına denk gelen Şivan ayının altıncı ve yedinci günlerinde kutlanmaktadır. Şavuot, İbranice “haftalar” anlamına gelmektedir.⁶¹⁹

Hem tarımsal, hem tarihi, hem manevi yönü olan Şavuot, iki gün süren bir bayramdır. Yahudi inancına göre Tanrı, Sina dağında Musa'yla konuşup Yahudi inancının temelini oluşturan On emri vermiştir. Şavuot bayramı bu sebeple; Sina dağında Tora'nın verilişinin anısına kutlanmaktadır. Ayrıca arpa hasadının sonuna, buğday hasadının da başına denk gelen bu günlerin kutlanması Yahudi Kutsal Kitabı'nda istenmektedir.⁶²⁰ Ayrıca bu bayramda da Pesah'ta olduğu gibi iş yapmama emri bulunmaktadır.⁶²¹

Şavuot bayramı, evlerde mumların yakılması ve daha sonra duaların okunmasıyla kutlanmaktadır. Geleneksel olarak etli yemekler yenilmekte ve vadedilmiş topraklardaki süt ve balı simgelemesi gereği bolca sütlü gıdalar ve tatlılar tüketilmektedir. Bu bayramda kız çocukları birer gelin gibi süslenmekte ve gençler de başlarına çiçekten yapılmış taçlar takarak dans etmektedirler.⁶²² Ayrıca bir gece öncesinden Tora okunması önemli bir gelenektir.⁶²³ Sinagoglarda ise Hz. Musa'ya Sina dağında Tora'nın verilişini ve bayramların kutlanış kurallarını anlatan ilgili Tora bölümleri okunmakta ve ilahiler seslendirilmektedir.⁶²⁴ Geleneksel olarak sinagoglar çiçeklerle süslenmektedir.⁶²⁵ Bunun sebebi, Tanrı'nın Musa'ya emirleri verdiği dağ olan Sina'nın yeşilliklerle dolu bir yer olması dolayısıyladır. Bu sebeple Şavuot'da evler de süslenmektedir.⁶²⁶

⁶¹⁸ Modiano, s.22

⁶¹⁹ Alalu ve diğerleri, s.32.

⁶²⁰ Ünal, s.144.

⁶²¹ Vayikra 23:2.

⁶²² Kaya, s.106.

⁶²³ Modiano, s.22.

⁶²⁴ Başaran, s.164.

⁶²⁵ Behar, s.238.

⁶²⁶ Alalu ve diğerleri, s.133.

2.2.10. Simha Tora

Sukot Bayramı'ndan bir gün sonraya denk gelen bu bayram, her yıl Tevrat'ın hatmedilmesi dolayısıyla kutlanmaktadır.⁶²⁷ Bu gece artık Suka denilen çadırlarda konaklamak, oturmak yasaktır. Tevrat tomarlarının taşındığı bu bayram, Sukkot törenlerine benzemektedir. Tora'nın yıl boyu okunuşunun bitirilmesinden dolayı neşeli ve eğlenceli bir tören icra edilmektedir. Sinagoglarda Sefer Toralar çıkartılmakta ve Teva denilen kürsü etrafında bu Sefer Toralar yedi tur attırılmaktadır.⁶²⁸ Aynı zamanda bu günde, sene boyunca okunmasının bitme sevincine ek olarak Tora'nın ilk bölümü de sinagogtaki törende okunmakta ve Tora yeniden okunmaya başlanmış olmaktadır. Bu, bir nevi her bitişin içinde bir başlangıç taşıdığı mesajını da vermektedir.⁶²⁹

2.2.11. Tişa be Av

Yahudi takvimine göre Av ayının dokuzuna gelen Tişa be Av, Yahudi tarihinin en acılı günü olarak bilinmektedir.⁶³⁰ Dokuz Av tarihi, Yahudi toplumunun yaşadığı pek çok olumsuzluğu bünyesinde barındıran bir tarihtir. Tarihte, Bet ha-Mikdaş denilen Yahudi Kutsal Mabedi iki defa yıkılmıştır ve bu yıkılışlar hep dokuz Av tarihine denk gelmiştir. Bu sebeple hüznü bir gün olan bu tarih, dinsel matem günü telakki edilmektedir. Bugünde I. Ve II. Bet ha-Mikdaş'ın yıkılışının anısına oruç tutulmakta ve bol bol ibadet edilmektedir.⁶³¹ Sinagogta yapılan ibadetlerde ve evde matem havası hissedilmektedir. Bugünde sinagogta yapılan sabah ibadetinde "Kinot" adı verilen ve birçok trajik olayı anlatan yazılar okunmaktadır. Evde oruç öncesi yenilen yemekte⁶³², yası ifade eden mercimek yemek ve çeşit olarak tek tür bir yemek yemek bir gelenektir.⁶³³ Ayrıca önceki günün akşamından güneşin batışına

⁶²⁷ Aydın, s.120.

⁶²⁸ Behar, s.311.

⁶²⁹ Modiano, s.26.

⁶³⁰ Alalu ve diğerleri, s.36.

⁶³¹ Adelman ve diğerleri, s.74.

⁶³² Bu yemeğe "Seudat Amafkeset" (yemeği kesme) denilmektedir.

⁶³³ Behar, s.255.

kadar tutulan bu oruç açılırken de yenilen yemeğin gösterişsiz ve hatta mümkünse yine tek çeşit olmasına dikkat edilmelidir.⁶³⁴

2.2.12. Omer/Lag Ba-Omer

Pesah bayramının ikinci günü ile Şavuot Bayramı arasında bulunan kırk dokuz günlük döneme “Omer” denilmektedir. Bu kırk dokuz günlük süreç tek tek sayılarak bereketlendirildiği için çok özellikli bir dönemdir.⁶³⁵ İsrailoğulları geçmişte Omer olarak adlandırılan bu günlerde, Romalıların baskısı altında kalarak türlü sıkıntılar çekmişlerdir. Bu sebeple Omer günlerinde Yahudi cemaati, geçmişini anarak hüznü hatırlatan bu günlerde düğün, konser gibi eğlenceler faaliyetler yapmamaya dikkat etmektedirler.⁶³⁶

Omer’in otuz üçüncü gününe Lag B-Omer denilmektedir. Lag Ba-Omer, Yahudi bayramları arasında en yenilerindendir. Bu bayram, Yahudiler tarafından baskılara karşı dik duruşunun hatırlandığı önemli bir gündür. Bu günle ilgili bir yoruma göre Romalılara karşı isyan eden Bar Kohba, Omer’in otuz üçüncü günü en önemli zaferini kazanmış; diğer inanışa göre ise bu isyanı destekleyen Rabi Akiva’nın öğrencileri arasında yayılan veba salgını yine aynı günde aniden sona ermiştir. Bu sebeple bu bayram, neşeyle kutlanan bir bayramdır.⁶³⁷

Yahudi bayramları arasında tüm dünyadaki Yahudiler için ortak bir önem arz eden bayramlar; Roş Aşana ve sonrasındaki Yom Kippur ile Pesah Bayramıdır.⁶³⁸ Son yıllarda takvime eklenen ve daha çok İsrail’de kutlanan iki bayram daha vardır. Bunlar; İsrail’in bağımsızlık ilanı günü ve Nazi soykırımındaki kurbanları anma günleridir.

⁶³⁴ Alalu ve diğerleri, s. 37.

⁶³⁵ Modiano, s.21.

⁶³⁶ Alalu ve diğerleri, s.24.

⁶³⁷ Alalu ve diğerleri, s.24.

⁶³⁸ Lange, s.89.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL YAHUDİLERİ'NDE SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAM

Yahudilik kuşatıcı ve yönlendirici bir dindir. Aslında sadece bir din değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak da değerlendirilebilen Yahudilik'te, hayatın her alanını dini kurallar düzenlemektedir. Kişinin günlük yaşamı, iş ahlakı, evlilik ve ölüm törenleri, sanatsal etkinlikleri, eğlence tarzları kısacası yaşamın tüm alanlarında Yahudi dini kuralları yönlendirmelerde bulunmaktadır. Bunu sağlamak için de kurallar oluşturulmuştur.

Alaha⁶³⁹ denilen dini kurallara her Yahudi uymak zorundadır. Fakat Alaha'yı algılayışta çeşitli nedenlerle farklılıklar bulunmaktadır. Ortodoks Yahudilik, geleneksel Alaha'yı harfiyen uygularken, Reformist Yahudilik, buna büyük oranda uymamaktadır. Muhafazakar Yahudilik'te ise Alaha kabul edilmekle birlikte, modern döneme göre bazı güncellemeler uygulanmaktadır. Biz, bu bölümde İstanbul Yahudilerinin geleneksel uygulamalarına bakacak, Yahudi mezheplerinde farklı uygulamalar varsa onlara da işaret edeceğiz.

3.1. YAŞAM EVRELERİ İLE İLGİLİ UYGULAMALAR

3.1.1. Doğum Öncesi

Doğum öncesi hamilelik sürecinde en dikkat çeken uygulama, genellikle Sefarad Yahudilerinin uyguladığı, Aşkenaz Yahudilerinde pek görülmeyen, “Kortadura De Faşadura” (bebek giyimlerinin hazırlanması) olarak adlandırılan törendir. Bu tören; hamileliğin beşinci ayında, bir Pazartesi veya Perşembe günü verilen davet şeklinde yapılmaktadır.⁶⁴⁰ Tören esnasında bir kumaş kesilmekte ve o

⁶³⁹ Yahudi dini hayatını yönlendiren kuralların kesin kabul görüp hali hazırda yürürlükte olanlarına yani Yahudi dini hukukuna “Alaha” denilmektedir. Yusuf Besalel, “Alaha”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1,2001, s.521 Alaha, İbranice kökenli bir sözcüktür ve “yürümek, gitmek” anlamlarına gelen “Aloh” kökünden türemiştir. Genel olarak kelime, “yürürlük, yöntem” gibi anlamlara gelmektedir. Alalu ve diğerleri, s.80.

⁶⁴⁰ Sevivon, “Kortadura De Faşadura”, http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&task=view&id=22#Content, (08.06.2019).

kumaştan bebek için bir giysi dikilmektedir.⁶⁴¹ Bazı durumlarda, kesilen kumaşın üzerine davetliler tarafından pirinç, şeker, altın para atılarak bu şekilde bebeğin ömrünün bereketli olması temenni edilmektedir.⁶⁴²

3.1.2. Doğum

Yahudilik'te çocuk sahibi olmak ve çoğalmak dini bir emir olarak kabul edilmektedir.⁶⁴³ Yahudi geleneğinde zaten evlenmenin asıl amacı çoğalmaktır. Çocuklar, büyük bir lütuf olarak kabul edilmektedir. Çocuksuzluk ise bir hayal kırıklığı ve umutsuzluk sebebidir.⁶⁴⁴ Yahudilik, özel sebepler haricinde doğumun erken başlatılmasına karşı çıkmaktadır. Bu, ilahi takdire bir müdahale olarak değerlendirilmektedir.⁶⁴⁵ Doğum, iyi dileklerle karşılanmaktadır.⁶⁴⁶

3.1.3. Doğum Sonrası

Doğum gerçekleştiğinde yapılması gereken ilk faaliyetler; bebeğin göbek kordonunun kesilmesi, yıkanması, tuzlanması ve kundaklanmasıdır.⁶⁴⁷ Yahudi Kutsal Kitabı'na göre doğum yapan bir kadın, dini açıdan kirli olarak kabul edilmektedir. Temizlenebilmesi için eğer erkek çocuk doğurduysa kırk, kız çocuk doğurduysa seksen gün geçmesi gerekmektedir.⁶⁴⁸ Yeni doğan bebeğin erkek olması durumunda doğumun ilk haftasında Cuma sabahı yapılan “Ben Zahor” veya “Şalom Zahor” adlı bir tören bulunmaktadır.⁶⁴⁹ Erkek çocuğun onuruna küçük bir şölen

⁶⁴¹ Besalel, Osmanlı, s.178.

⁶⁴² Sevivon, “Kortadura De Faşadura”, http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&task=view&id=22#Content, (08.06.2019).

⁶⁴³ Yaratılış, 1:28.

⁶⁴⁴ Uriel Ofek, “Children”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.617.

⁶⁴⁵ Ari Enkin, **Childbirth and Jewish Law**, 22.03.2015, <https://unitedwithisrael.org/childbirth-and-jewish-law/>, (11.05.2019).

⁶⁴⁶ Doğum, Bar Mitzva, Düğün gibi özel ve önemli günlerde Yahudi cemaati birbirlerini “İyi Şanslar” anlamına gelen “Mazal Tov” deyişleriyle tebrik etmektedirler. Yusuf Besalel, “Mazal-Tov”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, 2001, s.390.

⁶⁴⁷ Hezeikel, 16:4-5.

⁶⁴⁸ Levililer, 12:1-8.

⁶⁴⁹ Alalu ve diğerleri, s.101.

olarak değerlendirilebilecek bu tören, Ortaçağ'dan beri uygulanmaktadır.⁶⁵⁰ Bu törene; akraba ve tanıdıklar davet edilmekte ve bir ziyafet verilmektedir. Bu, doğumun sekizinci gününde yapılan sünnet töreni öncesi bir hazırlık olarak da değerlendirilebilmektedir. Bazı Yahudiler aynı şekilde kız çocukları için de “Şalom Nekeva” adında bir tören yapmaktadırlar.⁶⁵¹

Yahudi geleneğinde doğan çocuğun Yahudi dini kurallarına göre yetişmesi önemlidir. Bu sebeple çocuğun doğumunu takip eden süreçle birlikte çok farklı törenler icra edilmeye başlanmaktadır. Bu törenler, Yahudi dini kurallarına göre uygulananları içermekle birlikte çevredeki Müslüman toplumdaki etkilenerek alınan doğum gelenekleri de mevcuttur.⁶⁵²

3.1.3.1. Pidyon Aben

Türk Yahudilerinin yeni doğan bebekler için yapmış oldukları iki tören bulunmaktadır. Bunlar; Pidyon Aben ve Vijola olarak adlandırılan törenlerdir. Yahudi Kutsal Kitabı'nda ilk erkek çocuğun özel bir yerinin olduğunu ima eden pek çok bölüm bulunmaktadır.⁶⁵³ Ayrıca ilk erkek çocuğun eski dönemlerde Tanrı'ya adandığına da inanılmaktadır.⁶⁵⁴ Bu sebeple Türk Yahudilerinde de hala sürdürülmeye devam eden, bebeğin doğumunu takip eden otuz birinci günde Pidyon Aben denilen bir tören düzenlenmektedir. Pidyon, “fıdye” demektir. Törenin amacı, fıdye vermek suretiyle bebeği adanmışlık durumundan kurtarmaktır.⁶⁵⁵ Davetlilerle birlikte kutlanan Pidyon Aben töreni, sinagogta çocuğun anne ve babasının Kohen'e sembolik bir ücret vermesi ve daha sonra duaların okunarak çocuğun kutsanmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu törenin yapılabilmesi için; doğan çocuğun annenin ilk

⁶⁵⁰ Uriel Ofek , “Children”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.618.

⁶⁵¹ Salih Çınpolat, “Yahudilik'te Yeni Doğan Törenleri”, **Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, 2017, s.87.

⁶⁵² Besalel, Osmanlı, s.178.

⁶⁵³ Çıkış, 4:22; Mezmurlar, 89:27; 2. Tarihler, 32:3.

⁶⁵⁴ Sayılar, 18:15-16; Çıkış, 13:12-16.

⁶⁵⁵ Sevivon, “Pidyon Aben”, [http://www.sevivon.com /index.php? option=com_ content&task =view&id =18# Content](http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&task=view&id=18#Content), (08.06.2019).

çocuğu olması, erkek olması, normal doğumla doğmuş olması gibi şartlar gerekmektedir.⁶⁵⁶

3.1.3.2. Vijola

Pidyon Aben'e benzer şekilde her doğan kız çocuğuna da Vijola olarak adlandırılan bir tören yapılmaktadır. Vijola'nın Pidyon Aben'den farkı, doğan her kız çocuğu için yapılabilmesi ve normal doğum olması gibi şartların bulunmamasıdır. Vijola, bir nevi isim verme törenidir. Erkek çocuğa ad verme, Brit Mila esnasında olmaktadır; kız çocuğa Vijola töreninde isim verilmektedir.⁶⁵⁷ Vijola töreni, bebeğin doğumunu takip eden sekizinci günden sonra kırk gün boyunca herhangi bir vakitte gerçekleşebilmektedir. Vijola evde, hahamın ve davetlilerin bulunduğu bir tören şeklinde gerçekleşmektedir. Annesi ve babası hayatta olan ve beyaz giyinmiş bir genç kızın, bebeği hahama vermesiyle tören başlamaktadır. Haham dualar okumakta, bebeği kutsamakta ve ismini vermektedir. Daha sonra davetlilere ikramlar verilmesiyle tören son bulmaktadır. Töreni takip eden Cumartesi günü baba, sinagoga çağrılarak Tora okuma gerçekleştirmekte ve dualar okunarak bebeğin ismi konularak kutsanmaktadır.⁶⁵⁸

3.1.3.3. Brit-Mila

Brit Mila Yahudi dininde, penisin ucunda bulunan derinin kesilmesi şeklinde gerçekleşen sünnet işlemine ve törenine verilen bir addır.⁶⁵⁹ Yahudilik'te sünnet evrensel bir mitzvadır. Öyle ki Reformist, Muhafazakar ve Ortodoks Yahudiler tarafından, hatta inançla bağlantısı olmayan Yahudiler tarafından bile, gözlemlenen ve önem verilen tek mitzva denilebilir. Bir Yahudi için sünnet, Tanrı'yla olan sonsuz bağın ve topluluğa olan bağlılığın silinmez bir işaretidir. Buna rağmen sünnet, bir dine giriş uygulaması değildir ve bir çocuğu Yahudi yapan bir ön şart olarak değerlendirilmemelidir. Yahudilik'te anne Yahudi ise çocuk Yahudi sayılmaktadır.

⁶⁵⁶ Yusuf Besalel, "Pidyon Aben ", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, 2001, s.504.

⁶⁵⁷ Çinpolat, s.100.

⁶⁵⁸ Elisheva Baumgarte, "Birth", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.3, s.722.

⁶⁵⁹ Alalu ve diğerleri, s. 94.

Fakat bir erkek, Yahudi dinine mensup olmak istediğinde dönüşümün ilk adımı olarak Brit Mila olması gerekmektedir.⁶⁶⁰

Sünnet ritüeli sadece Yahudiliğe has bir uygulama değildir. Bu ritüelin geçmişinin çok eskilere dayandığı hatta Edom, Moab, Ammon ve Araplar arasında da sünnetin uygulandığı bilinmektedir.⁶⁶¹ Yahudi dini geleneğindeki ilk Brit Mila ise İbrahim peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Yahudi Kutsal Kitabı'na göre Tanrı, doksan dokuz yaşındaki İbrahim'e sünneti emretmiş ve İbrahim de önce kendini, daha sonra evindeki, sekiz günlük bebekler dahil olmak, üzere tüm erkekleri sünnet etmiştir.⁶⁶² Yahudi tarihinde önemli bir yer işgal eden ve Yahudi Kutsal Kitabı'nın çeşitli bölümlerinde de zikredilen sünnet uygulaması⁶⁶³, Tanrı'yla Yahudi halkı arasında olan bir anlaşma olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶⁴ Bir Yahudi erkek çocuğunun Tanrı ile ahdi olarak ilk ilişkisi de Brit Mila ile başlamaktadır.⁶⁶⁵ Brit Mila sonrası kalan yara izinin, Yahudi bir erkeğin Tanrı'ya olan bağlılığının bedenindeki silinmez bir işareti olduğuna inanılmaktadır.⁶⁶⁶

Brit Mila ritüeli, Yahudi dini kurallarına göre bir babanın, erkek evlatlarına karşı en önemli görevlerindendir.⁶⁶⁷ Bu işlem, bebek sekiz günlükken gerçekleşmelidir. Hatta, sekizinci gün Şabat gününe denk gelse dahi, mutlaka sünnet işlemi gerçekleştirilmelidir.⁶⁶⁸ Bir Brit Mila'yı geciktirebilecek tek neden çocuğun sağlığının riske girmesidir. Eğer sağlıkta sıkıntı yaşanırsa sünnet ertelenebilmektedir.⁶⁶⁹ Fakat herhangi bir sebeple sünnetin erken yapılması zarureti doğarsa ve çocuk sekizinci günde sağlığına kavuşmuş olursa, “sözleşmenin kanını

⁶⁶⁰ Parents' Guide to Bris Milah, **David A. Bolnick**, 2008, <http://www.brismilah.com/bris.pdf>, (09.05.2019), s.3.

⁶⁶¹ Burhan Oğuz, **Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış**, Yazar Matbaası, İstanbul, 1992, s. 495.

⁶⁶² Leonard V. Snowman and Jonathan Seidel, “Circumcision”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, ss.730,731.

⁶⁶³ Tekvin 17:11-12, Tekvin 34:14-17, Çıkış 4:24-26, Çıkış 12:48, Yeşu 5:2-9.

⁶⁶⁴ Tekvin 17:10-14.

⁶⁶⁵ Oğuz, s.494.

⁶⁶⁶ Alalu ve diğerleri, s.98.

⁶⁶⁷ Leonard V. Snowman and Jonathan Seidel, “Circumcision”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.732.

⁶⁶⁸ Arthur Hertzberg, **Judaism**, George Braziller Inc., New York, 1961, s.87.

⁶⁶⁹ Parents' Guide to Bris Milah, **David A. Bolnick**, 2008, <http://www.brismilah.com/bris.pdf>, (09.05.2019), s.4.

dökme” diye adlandırılabilen bir törenin mutlaka yapılması gerekmektedir. Bu tören, penis ucu derisinin neşter veya iğne ile hafifçe delinmesi ve bir damla kanın akmasına izin verilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir.⁶⁷⁰

En eski Yahudi uygulamalarından olan Brit Mila töreni, günümüzde bariz bir değişime uğramamıştır.⁶⁷¹ Fakat törenin uygulama yerinde değişkenlik olduğu söylenebilmektedir. Orta Çağ’da ve hala bazı cemaatlerde, sinagoglarda gerçekleştirilen bir ritüel olarak karşımıza çıkan Brit Mila, bugün çoğu Yahudinin hastanede veya evde icra etmeyi tercih ettiği bir törendir.⁶⁷² Bu işlemi, tıpkı İbrahim’in, oğlu İshak’ı sünnet etmesi gibi her baba oğluna bizzat kendisi uygulamalıdır. Ancak çoğu baba, sünnet eğitimi almadığı için mohel denilen ve bu konuda eğitim almış kişiler Brit Mila ritüelini gerçekleştirmektedirler.⁶⁷³ Tanrı tarafından İbrahim’e Brit-Mila emri sabah saatlerinde verildiği için Yahudiler, imkanlar dahilinde sabah saatlerinde bu töreni yapmaya gayret etmektedirler.⁶⁷⁴ Geleneksel uygulamaya göre tören, çocuğun annesinden alınarak bir veya iki kişi tarafından sünnetin gerçekleştirileceği odaya getirilmesiyle başlamaktadır. Çocuk odaya getirilirken herkes ayağa kalkarak neşeyle ilahiler okumaktadır. Sefarad Yahudilerinde “anlaşmayı koruyanların kutsandığı” Piyyut adlı bir de şarkı söylenmektedir.⁶⁷⁵ Bu sırada mohel de Tanrı’nın sünnetle ilgili yardımını isteyen bir kutsama duası okumaya başlamaktadır.⁶⁷⁶ Genellikle büyükanne ve büyükbabaya verilen taşıma görevinde, ilk kişi bebeği odaya getirmekte ve ikinci kişi ise teslim etmektedir. Bu kişi, bebekle beraber İlyas sandalyesine oturup bebeği bir yastık üzerinde dizlerine koymaktadır.⁶⁷⁷ Sandak⁶⁷⁸ adı verilen bu kişi bebeği tutarken

⁶⁷⁰ Leonard V. Snowman and Jonathan Seidel, “Circumcision”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.732.)

⁶⁷¹ Hertzberg, s. 87.

⁶⁷² Leonard V. Snowman and Jonathan Seidel, “Circumcision”.

⁶⁷³ Parents' Guide to Bris Milah, **David A. Bolnick**, 2008, <http://www.brisilah.com/bris.pdf>, (09.05.2019), s.3.

⁶⁷⁴ Alalu ve diğerleri, s.99.

⁶⁷⁵ Leonard V. Snowman and Jonathan Seidel, “Circumcision”.

⁶⁷⁶ Sünnet esnasında okunan dualar için bkz. Parents' Guide to Bris Milah, **David A. Bolnick**, 2008, <http://www.brisilah.com/bris.pdf>, (09.05.2019), s.7.

⁶⁷⁷ Sünnet yapılan yerde Peygamber İlyas için İlyas tahtı olarak bilinen bir sandalye ayrılmıştır. Bu gelenek, İlyas peygamberin çocuğun iyileşmesini sağlamak için her Brit-Mila’ya geldiği ve bu şekilde Tanrı’nın her Brit-Mila’ya tanıklık ettiği inancına dayanmaktadır. Parents' Guide to Bris Milah, **David A. Bolnick**, 2008, <http://www.brisilah.com/bris.pdf>, (09.05.2019), s.6.

mohel de sünnet işlemini gerçekleştirmektedir.⁶⁷⁹ Bu esnada misafirlerin gözünü kapatması ve çocuğun refahı için dua etmesi gerekmektedir.⁶⁸⁰ Brit Mila işleminden sonra bebek, hızlıca üzeri örtülerek Moel tarafından aile yakınına geri verilmektedir. Daha sonra moel, elindeki şarap kadehine bir kutsama duası okumakta ve çok az bir şarabı bebeğe parmağıyla emdirmektedir. Buradaki amaç, bebeğin sakinleşmesi ve uyuşmasıdır.⁶⁸¹

Aşkenaz Yahudilerinin Brit-Mila ev geleneğine “Vakhnaht” denilmektedir. Aşkenaz Yahudilerinde Brit-Mila gecesi, evde hazırlanan bayram yemekleri ile birlikte mumlar yakılarak geceye kadar sohbetler edilir. Daha sonra ise misafirlerin gitmesinden hemen önce lohusa olan annenin ve bebeğin etrafındaki kötü ruhların uzaklaşması için annenin yatağının etrafında “Şema” adlı dua okunur. Ayrıca moelin Brit-Mila’da kullandığı bıçağı ertesi gün sabaha kadar annenin yastığının altına koymak da bir Aşkenaz geleneğidir. Türk Yahudi toplumunda günümüzde de Brit-Mila, çok önemli bir dinsel görev olarak kabul edilip uygulanmaktadır. Sinagogta yapılan bu uygulamanın sonrasındaki gün dinsel bir merasim olarak kutlama yapılmaktadır.⁶⁸²

3.1.3.4. İsim Koyma

Geleneksel olarak Brit Mila töreni esnasında bebeğe bir ad koyma ve kutsama gerçekleşmektedir. Çocuk, doğumundan sonraki sekizinci güne kadar adsız olmaktadır. Peygamber İbrahim’in ahbine sembolik olarak bağlanma ritüeli olan Brit Mila ile beraber bebek, İbranice bir ad almaktadır.⁶⁸³ İsim verme esnasında bebek, annesine teslim edilmekte ve sonrasında mohel veya haham bebeğin İbranice ismini davetlilere ilan etmektedir. Sonrasında hem annenin hem de oğlunun iyileşmesinin

⁶⁷⁸ “Sünnet babası” olarak da adlandırılmaktadır. Sandak’ın sünnet esnasında bebeği dizlerinin üzerine koyması bir mitzvadır. Yusuf Besalel, “Sandak”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2001, s.564.

⁶⁷⁹ Leonard V. Snowman and Jonathan Seidel, “Circumcision”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.4, s.733.

⁶⁸⁰ Parents' Guide to Bris Milah, **David A. Bolnick**, 2008, <http://www.brismilah.com/bris.pdf>, (09.05.2019), s.6.

⁶⁸¹ Alalu ve diğerleri, s.100.

⁶⁸² Alalu ve diğerleri, s.102.

⁶⁸³ Oğuz, s.494.

temennisini içeren bir dua yapılarak tören tamamlanmaktadır. Bu töreni, özel ilahilerin söylendiği şenlikli bir yemek daveti izlemektedir. Bunun sebebi ise sünnetin, neşeyle kabul edilen bir tören olarak görülmesidir.⁶⁸⁴

3.1.4. Bar Mitzva

Yahudilik, hayatın her alanına hakim olan bir dindir. Öyle ki; bir çocuğun doğumuyla beraber Yahudi dini hukuku devreye girmektedir. Çocuğun Yahudi dinini en iyi şekilde yaşayabilmesi için devreye giren bu kuralların ortaya çıkardığı en önemli ritüellerden biri ise, Bar-Bat Mitzva olarak anılan törenlerdir.

Bar, Aramice’de “oğul”; Mitzva ise İbranice’de “emir,buyruk” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸⁵ Bar Mitzva ise kelimenin tam anlamıyla “emirlerin oğlu” olarak tercüme edilmekte ve bu terim, Yahudiliğe göre dini ve kanuni sorumluluk çağına gelen genci tanımlamaktadır. Yahudilik’te dini ve kanuni sorumluluk yaşı erkekler için on üç kabul edildiğinden, aynı zamanda Bar Mitzva terimi, on üç yaşını tamamlamış her erkeğe düzenlenen töreni de ifade etmektedir.⁶⁸⁶ On üç yaşının Bar-Mitzva yaşı olduğu konusunda Yahudi Kutsal Kitabı Tora’da herhangi bir referans bulunmamasına karşın Talmud⁶⁸⁷ ve Midraş⁶⁸⁸’ta bu yaştan özel olduğu ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bu sebeple Yahudilik’te on üç yaş, bir erkek için fiziksel ve ahlaki olgunluğa erişildiği ve bu sebeple sorumluluk yüklenebileceği düşünülen bir yaş olarak görülmektedir.⁶⁸⁹

Bar Mitzva yaşına gelen Yahudi bir genç, artık Yahudilik’teki tüm emirleri yerine getirmekle yükümlüdür.⁶⁹⁰ Bu çağa gelen bir erkek, Tevrat’ın öğretilerini

⁶⁸⁴ Parents' Guide to Bris Milah, **David A. Bolnick**, 2008, <http://www.brismilah.com/bris.pdf>, (09.05.2019), s.8.

⁶⁸⁵ James Sanders(Ed.), Bar Mitzvah, Jonathan David Publishers, New York, 1969, s.3.

⁶⁸⁶ Alalu ve diğerleri, s.88.

⁶⁸⁷ Talmud, Yahudi geleneğinde Tevrat’ın yorumudur. M.S. II-IV. Yüzyıllar arasında Yahudi din adamları tarafından yapılmış olan tartışma ve yorumları içeren bir öğreti olarak değerlendirilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Salime Leyla Gürkan, “Talmud”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss.550-552.

⁶⁸⁸ Midraş, Yahudi geleneğinde Tora’nın tefsiri olarak nitelendirilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Moshe David Herr, “Midrash”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol:14, 2007, ss.182-185.

⁶⁸⁹ Sanders, s.4.

⁶⁹⁰ Zvi Kaplan, “Bar Mitzvah-Bat Mitzvah”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol.3, s.164.

gözlemleme sorumluluğunu üstlenerek evdeki ve sinagogdaki tüm Yahudi ritüellerinde tam bir rol alma hakkını ve yükümlülüğünü kazanmaktadır.⁶⁹¹ Artık tefilin⁶⁹² takma gerekliliği içerisinde olan bu genç⁶⁹³, tallit giymeye başlamakta⁶⁹⁴ ve ayrıca minyan⁶⁹⁵ denilen grubun da bir parçası olmaktadır.⁶⁹⁶ Minyanda sayılmasının bir getirisi olarak belki de en önemli dini değişim ise, sinagoga Tora okumak için çağrılmasıdır.⁶⁹⁷ Ayrıca Yom Kipur'da oruç tutmak, yas tutan tüm ayinleri gözlemlemek gibi, bir Yahudi topluluğunun diğer tüm sorumluluklarını da taşıması gerekmektedir.⁶⁹⁸ Bu durumda, Bar Mitzva çağına ulaşan bir gencin sorumluluğu artık babasından bizzat kendisine geçmektedir.⁶⁹⁹ Bu vesileyle genç, tam teşekküllü bir yetişkin üye olarak İsrail cemaatine girmiş sayılmaktadır.⁷⁰⁰ Ritüelden daha çok bir statüyü karşılamakta olan Bar Mitzva, on üç yaşını doldurmuş bir genç için, tören yapılmasa dahi, alacağı bir ünvan olmaktadır.⁷⁰¹

Yahudilik'teki sünnet, evlilik gibi törenlerin Kutsal Kitap'ta açık açık kökleri varken Tora'da özel olarak geçmeyen Bar Mitzva'nın kaynağı, daha önce de belirttiğimiz gibi sonraki dönemlerde kaleme alınan kutsal metinlerdir. Talmud II. Mabet döneminde böyle bir uygulamayı zikretmekle birlikte, ancak Orta Çağ'ın sonlarından itibaren Bar Mitzva, bugünkü törene benzeyen bir formda kutlanmaya

⁶⁹¹ Jane Lewit and Ellen Robinson Epstein, **The Bar/Bat Mitzvah Planbook**, Ktav Publishing House, Newyork, 1982, s.4.

⁶⁹² Tefilin, içerisinde Tora'dan bölümler içeren parşömen rulolarıdır. Yahudilik'te Bar Mitzva çağından itibaren bir erkeğin Cumartesi ve bayram günleri haricinde her sabah duasında biri başa diğeri de kola olmak üzere Tefilin takması zorunludur. Yusuf Besalel, "Tefilin", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2001, ss.728-730.

⁶⁹³ Tesniye 6:9.

⁶⁹⁴ Tallit, Yahudi erkeklerin sabah dualarında giydiği püsküllü atkıya verilen isimdir. Sabah dualarında Tallit giymek Bar Mitzva çağından itibaren tüm Yahudi erkeklerine zorunludur. Yusuf Besalel, "Tallit", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2001, ss.693-695.

⁶⁹⁵ Minyan, Yahudilik'te Tora ve bazı özel duaları okuyabilmek için on üç yaşını aşmış en az on Musevi erkeğinin bulunması zorunluluğunu ifade etmektedir. Yusuf Besalel, "Minyan", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, 2001, s.410.

⁶⁹⁶ Sanders, s.4.

⁶⁹⁷ Sanders, s.6.

⁶⁹⁸ Sanders, s.5.

⁶⁹⁹ Alalu ve diğerleri, s.89.

⁷⁰⁰ Sanders, s.9.

⁷⁰¹ Deborah Waxman and Joshua Lesser, "BarMitzvah and BatMitzvah", **A Guide To Jewish Practice**, (Ed. David A. Teutsch) , The Recontructionist Rabbinical College Press, Pennsylvania, 2014, s. 78.

başlamıştır.⁷⁰² Bu tören, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk aşama tefilin takma, ikinci aşama ise Tora okumaya çağrılmadır. Törenin ilk basamağı olan Tefilin takmada, Bar Mitzva olacak çocuk için genellikle on üçüncü doğum gününü takip eden Pazartesi veya Perşembe gününde sinagogda küçük bir tören icra edilmektedir. Bu ilk törende, Bar Mitzva olan gencin en yakınları bulunmaktadır.⁷⁰³ Bu törende çocuk, ilk defa dua okumak için tefilin takmaktadır.⁷⁰⁴ Bazı Yahudi mezheplerine göre çocuk, öncesinde hazırlık amaçlı takabilirse de Sefarad Yahudilerine göre, ilk defa Bar Mitzva töreninde tefilin takmalıdır. Bu töreni takip eden en yakın Cumartesi sabahı ise daha kalabalık bir törenle Bar Mitzva kutlanmaktadır. Bar Mitzva töreninde çocuğun aldığı bazı önemli sorumluluklar bulunmaktadır. Bunlar; Tora tomarlarını çıkarmak ve bir kenara koymak, Tora okuma öncesinde bu sorumluluğu yerine getirebilmenin mutluluğunu dile getiren ve Tanrı'ya övgüler içeren kısa bir dua okumak⁷⁰⁵, Tora'dan bazı bölümleri okumak, haftarah⁷⁰⁶ öncesi ve sonrasında dualar okumak, haftarah okumak, varsa Mitzva projesi açıklamak⁷⁰⁷ ve aileye şükranlarını ilettiği bir konuşma yapmaktır.⁷⁰⁸

Bugün, yüzyıllar öncesinde olduğu gibi Tora okumaya çağırılma, Bar Mitzva'daki en önemli aşamadır.⁷⁰⁹ Çocuk, bu aşamadan önce genellikle bir haham tarafından ders almakta ve bu derste sorumluluklarını öğrenerek Tora'da okuması gerekenleri çalışmaktadır.⁷¹⁰ Dünyanın her neresinde olursa olsun, Yahudi geleneğinde var olan Bar Mitzva töreninde, günün damadı olarak kabul edilen gencin Tora okumaya çağırılması bir şeref olarak değerlendirilmektedir. Sinagogta ibadet esnasında Tora okumaya çağırılmak, Yahudi gencinin olgunluğa eriştiğinin ve bunun cemaatçe de onaylandığının kanıtı olmaktadır.⁷¹¹ Gencin okuması gereken dualar

⁷⁰² Lewit and Epstein, s.6.

⁷⁰³ Zvi Kaplan, "Bar Mitzvah-Bat Mitzvah", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.3, s.164.

⁷⁰⁴ Lewit and Epstein, s.9.

⁷⁰⁵ Tora okumaya başlama duası ve Bitiriş kutsaması için bkz. Sanders, s.7.

⁷⁰⁶ Haftarah, haftalık olarak Tora okunuşundan sonra gelen Peygamberler bölümünün okunmasıdır. Louis Isaac Rabinowits, "Haftarah", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.8, s.198.

⁷⁰⁷ Mitzva projesi, Bar Mitzva çocuğunun yapmış olduğu bir sosyal farkındalık projesidir. Waxman and Lesser, s.117.

⁷⁰⁸ Waxman and Lesser, s.127.

⁷⁰⁹ Waxman and Lesser, s.101.

⁷¹⁰ Waxman and Lesser, s.108.

⁷¹¹ Zvi Kaplan, "Bar Mitzvah-Bat Mitzvah", **Encyclopaedia Judaica**, Vol.3, s.164.

bittikten sonra⁷¹² geleneksel olarak baba ileri doğru bir adım atarak çocuğun sorumluluğundan azat edildiği için Tanrı'ya şükür anlamına gelen bir dua okumaktadır.⁷¹³ Sonrasında Bar Mitzva, ailesine kendisini bu yaşa kadar getirdikleri için teşekkür içeren ve üzerine aldığı sorumlulukları layıkıyla yerine getirme sözünü verdiği bir konuşma yaparak töreni sonlandırmış olmaktadır.⁷¹⁴ Tören sonrasında aynı veya ertesi günde davetlilere bir ziyafet sofrası kurmak da önemli bir gelenektir.⁷¹⁵

3.1.5. Bat Mitzva

Bat, İbranice'de “kız çocuk” demek olup Mitzva da “kural, emir, buyruk” anlamlarına gelmektedir.⁷¹⁶“Şeriatın kızı” anlamına gelen Bat Mitzva ise Yahudi geleneğinde, on iki yaşını tamamlamış her kızın dini ve kanuni sorumluluk aldığı çağa girmiş olması sebebiyle aldığı bir ünvan ve törendir. Kızların, Bat Mitzva olabilmeleri için herhangi bir tören şart değildir, on iki yaşını doldurması yeterlidir.⁷¹⁷ Bat Mitzva, Bar Mitzva'ya nispetle yeni bir törendir. Yahudilikte çok eski dönemlerden itibaren kızların on iki yaşında olgunluğa eriştiği ile ilgili görüşler olmasına rağmen, belli bir zamana kadar bu yaş için özel bir tören bulunmamaktadır.⁷¹⁸ İlk Bat Mitzva töreni, 1922 yılında Amerika'da, bir haham ve eğitimci olan Mordecai M. Kaplan'ın ilk defa kızının Bat Mitzvasını yapmasıyla icra edilmiş⁷¹⁹ ve daha sonra bu tören yaygınlaşmaya başlamıştır. Bat Mitzva törenlerinde özel duaların okunması, bir hahamın vaazı ve Bat Mitzva kızının bir konuşma yapması bulunmaktadır. Babanın Bar Mitzva'da olduğu gibi, sorumluluktan azat

⁷¹² Bar Mitzva'da gencin okuması gereken dua için bkz. Kol Yaakov, Sidur, 2.baskı, çev. Liliane Zerbib, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2013.

⁷¹³ Sanders, s.6.

⁷¹⁴ Bar-Mitzva'nın törende yaptığı konuşmaya Aşkenazlarda, “deraşa” denilmektedir. Seferadlarda ise bu, “Tefilin Deraşası” olarak adlandırılmaktadır. Alalu ve diğerleri, s.91.

⁷¹⁵ Burçin Erol, **Musevilerle 500 Yıl**, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.68.

⁷¹⁶ Asife Ünal, “Bat Mitsva ve Günümüzde Yahudi Kadının Cemaate Katılımı”, **Türkiye’de Dinler Tarihinin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük**, (Ed. Ahmet Hikmet Eroğlu), Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s. 349.

⁷¹⁷ Benjamin Blech, **Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik**, çev. Estreya Seval Vali, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2003, s.230.

⁷¹⁸ Lewit and Epstein, s.7.

⁷¹⁹ Waxman and Lesser, s.83.

olması dolayısıyla ettiği şükran duasını okunması gerekliliği Yahudi mezhepleri arasında değişkenlik gösteren bir durumdur.⁷²⁰ Bununla birlikte genellikle kızların Tora okumaları, ibadetleri yönetmeleri ve minyan oluşturmaya hak kazanmaları gibi durumlar söz konusu olmamaktadır.⁷²¹

Türk Musevi Cemaatinde Bat Mizva töreni, toplu bir şekilde yapılmaktadır.⁷²² Aynı yılda doğmuş ve Bat Mitzva çağına ulaşmış kızlar için bir cumartesi sabahı bir araya gelinerek kutlamalar yapılmaktadır. Bu törende tüm Bat Mitzva kızları, beyaz renk giyinmektedirler. Babalarının kollarında sinagoga giren kızlar, Teva denilen kürsüye çıkarak teker teker kısa bir konuşma gerçekleştirmekte ve bu vesileyle cemaate katılımları gerçekleşmiş olmaktadır. Daha sonra hep birlikte dualar okunarak tören tamamlanmaktadır.⁷²³ Geleneksel olarak törenden sonra bir davet de verilmektedir.⁷²⁴

Bar-Bat Mitzva ile kişiler, toplum arasında bir kimlik kazanarak kişisel kazanımları tamamlanmakta ve böylece kendilerine güvenleri artmaktadır. Çağdaş bir Bar-Bat Mitzva töreninin, binlerce yıllık Yahudi geleneğinin kırılmamış bir zinciriyle bağlantılı olduğu ve her bir törenin Yahudiliğe göre, İbrahim peygamberin Tanrı ile olan sözleşmesinin sembolik bir yenilenmesi olarak anlaşıldığı söylenebilir.⁷²⁵ Buna rağmen İstanbul Yahudi Cemaatine bakıldığında bu törenlerin kutlanmasında bir azalma tespit edilmektedir. Ekonomik sebepler ve güncel koşulların sebep olduğu bu durum, Yahudi din adamları tarafından endişe ile karşılanmaktadır.⁷²⁶

⁷²⁰ Norma Baumel Joseph, “Bar Mitzvah-Bat Mitzvah”, Encyclopaedia Judaica, Vol.3, s.166.

⁷²¹ Ünal, s.351.

⁷²² Nilay Vardar, “Bar Mitzvah Töreni”, Agos, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/2756/bar-mitzvah-toreni>, (04.05.2019).

⁷²³ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, “Bat Mitzva”, <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/yahudilik/101-bat-mitzva>, (04.05.2019).

⁷²⁴ Alalu ve diğerleri, s.92.

⁷²⁵ Lewit and Epstein, s.3.

⁷²⁶ Ester Yannier, “Bar-Mitzva Tören Geleneğimiz Kayboluyor”, Şalom, 03.12.2009, <http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-71902-barmitzva-toreni-gelenegimiz-kayboluyor.html>, (04.05.2019).

3.1.6. Evlilik

Evlilik, Yahudilik'te en önemli mitzvalardandır. Yahudi geleneğine göre evlenmeyen bir kişi, eksik bir kişi olarak değerlendirilmektedir.⁷²⁷ Yahudi kutsal kitabına göre Tanrı, ilk insan olan Adem'i yarattıktan sonra yalnız olmasını hoş görmemiş ve ona yardımcı bir eş yaratmıştır.⁷²⁸ Daha sonra Adem ile Havva'nın çoğalmasını istemiştir.⁷²⁹ Yahudilik'teki bu çoğalma emri gereği, evlilik teşvik edilmekle birlikte en önemli amaç çocuk sahibi olmaktır.⁷³⁰ Hatta Tora'ya göre evlilik dışı cinsel ilişki olan zina yasaklanmıştır.⁷³¹ Çok evlilik ise Yahudi kutsal kitabı olan Tora'ya göre açıkça yasaklanmamıştır. Hatta Tora'da geçen bazı şahısların, birden fazla evlilik yapmış oldukları anlatılmaktadır. Buna rağmen bu uygulama, teşvik edilen bir durum olmamaktadır.⁷³² Bar Mitzva ve Bat Mitzva olan kişiler, Yahudi dinine göre evlenebilecek yaşa ulaşmış olmakta ve dinen evlenmeleri sahih olarak değerlendirilmektedir.⁷³³ Farklı bir dinden biriyle evlenmek ise hoş karşılanmamaktadır.⁷³⁴

3.1.6.1. Evlilik Hazırlıkları

Yahudilik'te düğün öncesi bazı gelenekler bulunmaktadır. Damadın düğünden önceki Şabat gününde Tora okuması için sinagoga çağırılması bu adetlerden bir tanesidir. Buna, Aşkenaz Yahudileri arasında "Oufruf" (İbranicede "Ufruf") denilmektedir.⁷³⁵ Damat Ufruf gününde, Tora üzerine şükran duaları okumakta, arkadaşları ise tallit denilen örtüyü damadın başının üzerinde

⁷²⁷ Blu Greenberg, *How to Run A Traditional Jewish Household*, Simon&Schuster Inc., New York, 1983, s.215.

⁷²⁸ Tekvin 2:18.

⁷²⁹ Tekvin 1:28.

⁷³⁰ Asife Ünal, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Evlilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.21.

⁷³¹ Çıkış, 20:14.

⁷³² Liliana Vana, *Yahudilik'te Kadın*, çev. Mehmet Aydın, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2013, s.153.

⁷³³ Ünal, 22.

⁷³⁴ Ünal, s.30.

⁷³⁵ Mustafa Güre, *Dinlerde Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s.57.

tutmaktadırlar.⁷³⁶ Çoğu zaman damadın dua okumasından sonra, kadınlar bölümünden akrabaları ve arkadaşları damada şeker ya da beyaz kurdele ile bağlanmış ve küçük paketlere sarılmış kuruyemişler yağdırmaktadırlar.⁷³⁷ Ayrıca damadın, yine düğünden sonraki Cumartesi günü de sinagoga çağrılarak dua okuması bir gelenek olarak devam etmektedir.⁷³⁸ Gelinin düğün öncesi uyguladığı en önemli adet ise mikve⁷³⁹ denilen havuza girmesidir. Düğünden önceki Perşembe günü aileden hanımlarla mikveye gelen gelin, yedi defa dalmak suretiyle tevila⁷⁴⁰ yapmaktadır⁷⁴¹. Sefarad Yahudileri bu mikve gününde eğlence yapmaktadırlar, fakat Aşkenazlarda eğlence yapılmamaktadır.⁷⁴² Ayrıca özellikle Sefarad Yahudileri arasında kına gecesi geleneği uygulanmaktadır. Kına gecesinde gelin evinde akraba ve kız arkadaşlar toplanmakta ve gelinin eline kırmızı kına sürülmektedir. Davetliler, geline hediyeler vererek şarkılar söylemekte ve bu şekilde bir eğlence düzenlenmektedirler.⁷⁴³

3.1.6.2. Nişan-Nikah

Yahudilik'te evlilik işlemleri iki aşamadan oluşmaktadır. İlki, günümüzde söz kesme veya nişana denk gelen Erusin (Kıduşin⁷⁴⁴), ikincisi ise asıl evlenme töreni olan Nisuin'dir.⁷⁴⁵ Talmud dönemlerinde bu iki aşama arasında yaklaşık bir yıl kadar süre olurken, XII. Yüzyıldan itibaren iki tören de aynı anda yapılmaya

⁷³⁶ Ünal, s.34.

⁷³⁷ Greenberg, s.221.

⁷³⁸ Alalu ve diğerleri, s.115.

⁷³⁹ Mikve, Yahudi yasalarına göre ruhen ve bedenlen temizlenmenin gerçekleşebilmesi için içine tam olarak dalıp çıkılması gereken içi dolu bir havuzdur. Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Besalel, "Mikve", Yahudi Ansiklopedisi, Cilt:2, 2001, ss.406-409.

⁷⁴⁰ Mikvedeki dalma işlemine "tevila" denilmektedir. Yusuf Besalel, "Tevila", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2001, s.735.

⁷⁴¹ Meltem Bayazıt Tepeler, Düğünler ve İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.177.

⁷⁴² Greenberg, s.221.

⁷⁴³ Erdinç İçten, **Evlilik-Boşanma Örneği Bağlamında Yahudilik'te Talmud**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002, s.61.

⁷⁴⁴ Kıduşin, İbranice'de kutsal eşyaları belirtmek için kullanılan "QDSH" kökünden gelmektedir. Bkz. Vana, s.107.

⁷⁴⁵ Tepeler, s.177.

başlanmıştır.⁷⁴⁶ Günümüzde de gerek Sefarad gerek Aşkenaz Yahudileri, iki töreni aynı anda yapmaktadırlar.⁷⁴⁷ Buna rağmen nişanlanmak isteyen çift, bir hafta öncesinden Hahambaşılığa giderek dini nişan talebinde bulunmaktadır. Hahambaşılığın yaptığı incelemeler sonucu evlenmelerine bir engel bulunmaması halinde nişanları dini bir belge ile resmileştirilmektedir. Bu dini belgede tarafların kimlik bilgileri, düğün için yapılan masraflar, kızın götürdüğü çeyizin maddi karşılığı gibi bilgiler yer almaktadır. Türkiye’de yaşayan Yahudiler için tüm bu işlemler ve düğün işlemleri ancak resmi nikah kıyıldıktan sonra yapılabilmektedir.⁷⁴⁸

3.1.6.3. Düğün

Yahudilikte düğünler, sinagoglarda yapılmaktadır ve töreni bir din adamı yürütmektedir. Düğünün en önemli kısmı, Ketuba⁷⁴⁹ denilen belgeyi imzalamaktır. Evlilik sözleşmesi olarak kabul edilen Ketuba, düğün öncesinde güvence altına alınmaktadır. Düğün törenleri yörelere ve mezheplere göre çeşitlilik göstermekle birlikte genel olarak belli başlı aşamalardan oluşmaktadır.

Yahudi geleneğinde düğünde bazı ana törenler bulunmaktadır. Bunlar; yüzük takılması, hupanın altına giriş, bir bardağın kırılması, Ketuba’nın okunması ve yedi duanın tekrar edilmesidir. Düğün gelin ve damadın sinagoga ayrı ayrı gelmesiyle başlamaktadır. Sinagogta damat ve ailesi gelini beklerken; gelin, babasının veya eğer babası yoksa onun yerini dolduracak bir erkeğin kolunda salona girmektedir.⁷⁵⁰ Düğün törenin en önemli figürlerinden biri “Hupa”dır. Sefarad Yahudilerinde Hupa, gelin ve damadın başlarının üzerinde tutulan tallit ile bir kubbeden oluşmaktadır. İstanbul Yahudi cemaati ise sadece tallit kullanmaktadır. Tallit, Hupa’yı simgelemektedir. Babasının kolunda ve İbranice müzikler söyleyen bir koronun

⁷⁴⁶ Yahudilikteki evlilik konusunda geniş bilgi için bkz. Hakkı Şah Yasdıman, Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, İzmir, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

⁷⁴⁷ Alalu ve diğerleri, s.112.

⁷⁴⁸ Besalel, Osmanlı, s.183.

⁷⁴⁹ Ketuba, Yahudi dinine göre damadın geline karşı yükümlülüklerinin yazılı olduğu yasal bir belgedir. Ketubada, bu yükümlülüklerin genellikle maddi tarafı ele alınmaktadır. Yusuf Besalel, “Ketuba”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, 2001, s.322.

⁷⁵⁰ Besalel, s.184.

eşliğinde Ehal'e⁷⁵¹ doğru ilerleyen gelin, daha sonra hupanın altına girmektedir. Gelin ve damadın yanlarında yer alan anne ve babalar, evlenecek olan çiftin başının üzerine serilen talliti bir müddet ucundan tutmaktadırlar.⁷⁵² Daha sonra nişan töreninin kutsama kısmına geçilmektedir. Bu kısımda Haham, eline aldığı bir kadehe kutsama duasını okuduktan sonra bundan gelin ve damada ikram etmekte ve onlar da birer yudum içmektedirler.⁷⁵³

Gelin ve damadın düğün töreninde aynı bardaktan şarap içmeleri, birleşmelerinin verdiği neşeyi simgelemektedir.⁷⁵⁴ Bu aşamadan sonra yüzük takılmasına geçilmektedir. Şahitlerin huzurunda gelinin parmağına yüzüğü takan damat, bu esnada önce İbranice daha sonra Türkçe olmak üzere “Hare at mekudeshet li bezaav şebetabaat zot kedat Moşe veYisrael—Farkına var, Moşe'nin kanunları doğrultusunda ve İsrail adına şimdi bu yüzükle benimle nişanlandın.” sözlerini söylemektedir.⁷⁵⁵ Böylece Erusin töreni tamamlanmış olmaktadır. Nişanla birlikte çift, pek çok yönden evli sayılmaktadır.⁷⁵⁶ Bu aşamadan sonra daha önce imzalanmış ketuba, davetlilerin karşısında okunmakta, geline teslim edilmekte ve asıl düğün töreni olan Nisuin'e geçilmektedir. Bu kısımda yeniden şarapla doldurulan kadehle birlikte hupanın altında “yedi dua” denilen kutsama duaları okunmakta ve gelin ve damat bu şaraptan birer yudum içmektedirler. Bu duaların okunmasından sonra damat, elindeki cam bardağı yere atarak kırmaktadır.⁷⁵⁷ Düğün töreninin sonunda haham, Ehal'in kapağını açarak içerisinde Türkiye Cumhuriyeti ve Cumhurbaşkanı

⁷⁵¹ Ehal, sinagoga içinde Tora rulolarının muhafaza edildiği dolaptır. Genellikle yönü, Kudüs'e doğru bakmaktadır. Yusuf Besalel, “Ehal”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1, 2001, s.150.

⁷⁵² Alalu ve diğerleri, s.117.

⁷⁵³ Greenberg, s.227.

⁷⁵⁴ Alalu ve diğerleri, s.117.

⁷⁵⁵ Sevivon, “Evlilik Töreni”, http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1288&Itemid=60, (28.05.2019).

⁷⁵⁶ İçten, s.58.

⁷⁵⁷ Sefarad Yahudileri bardak, Aşkenaz Yahudileri ise tabak kırmaktadır. Bu kırma olayı, Yahudilik için kutsal olarak kabul edilen Bet Amikdaş'ın yıkılışının anısına yapılan bir gelenektir. Alalu ve diğerleri, s.118. Bu tapınak, Kudüs'te bulunmaktaydı. I. Tapınak dönemi olarak geçen süreçte Babilliler tarafından M.Ö. 586 yılında yıkım gerçekleştirildi. Daha sonra yeniden yapılan tapınak, bu sefer de Romalılar tarafından M.S. 70 yılında yıkılmıştır. Şu an tapıntan geriye sadece “Ağlama Duvarı” kalmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Besalel, “Bet Amikdaş”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1, 2001, ss.109-116.

yönelik şükran sözlerinin bulunduğu bir duayı okumaktadır.⁷⁵⁸ Daha sonra davetlilerin tebriklerinin kabul edilmesiyle birlikte tören sona ermektedir. Genellikle törenin olduğu akşam, seudat mitzva⁷⁵⁹ denilen bir ziyafet de düzenlenmektedir.⁷⁶⁰

3.1.6.3.1. Düğünün Yasak Olduğu Zamanlar

Yahudilik'te evlilik, geleneksel olarak farklılıklar olsa da dini nitelikli bir törendir. Yahudi Kutsal Kitabı olan Tora'da evlilik teşvik edilmekle birlikte evlilik töreni ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Yalnızca neşeli bir kutlamadan söz edilmektedir.⁷⁶¹ Evlenme konusu ile ilgili detaylar daha çok Mişna⁷⁶²'da yer almaktadır.⁷⁶³ Buna göre Yahudi takvimine göre evliliğe izin verilmeyen bazı tarihler vardır. Yahudilik'te düğün törenleri, bu tarihlere göre ve bir de gelinin regl dönemine göre belirlenmektedir.⁷⁶⁴ Yahudilik'te iki bayram arası düğün yapılamamaktadır. Bunun sebebi, iki sevincin birbirine karışmasının önüne geçmektir.⁷⁶⁵ Roş Aşana, Şavuot, Pesah, Sukot bayramları ile Yom Kipur'un ilk ve son günlerinin tatillerinde düğün yapmak yasaktır.⁷⁶⁶ Ayrıca 17 Tamuz'dan 9 Av'a kadar olan sürede evlenmek uygun değildir. Avelut (yas), taanit (oruç) ve Şabat günlerinde de düğün töreni yapılamamaktadır. Ayrıca Pesah bayramı ile Şavuot arasında Omer olarak geçen kırk dokuz günlük yarı yas döneminde de evlilik yapılamamaktadır. Bu yedi haftalık süreçte en büyük istisna, zulmün durdurulduğu Omer'in 33. Günü olan Lag ba-Omer'dir. Lag ba Omer, popüler evlilik günüdür.⁷⁶⁷ Ayrıca Türkiye'deki Yahudiler, İbrani takvimine göre Heşvan⁷⁶⁸ ayında da düğün yapmamaktadırlar.⁷⁶⁹

⁷⁵⁸ Besalel, Osmanlı, s.184.

⁷⁵⁹ Dini bir etkinlikle ilgili verilen ziyafet yemeğine “seudat mitzva” denilir. Bu yemeğe katılmak mitzvadır. Yusuf Besalel, “Seudat Mitzvah”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:3, 2001, s.591.

⁷⁶⁰ Greenberg, s.231.

⁷⁶¹ Alalu ve diğerleri, s.112.

⁷⁶² Mişna, Tora'nın yorumlarından oluşan ve Yahudi dini geleneğinde önemli bir yeri olan bir eserdir. Yusuf Besalel, “Mişna”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, 2001, ss.413,414.

⁷⁶³ Vana, s.99.

⁷⁶⁴ Greenberg, s.218.

⁷⁶⁵ Blech, s.235.

⁷⁶⁶ Barbara Binder Kadden, “Jewish Weddings: When and Where They Happen”, <https://www.myjewishlearning.com/article/time-place-for-a-jewish-wedding/>, (25.04.2019).

⁷⁶⁷ Greenberg, s.217.

⁷⁶⁸ Heşvan, İbrani takvimine göre resmi yılın ikinci, dini yılın sekizinci ayıdır.

3.1.6.4. Karışık Evlilikler

Yahudilikte, evlilik teşvik edilmekle beraber belli sınırlandırmalara tabi olan bir kurumdur. Bu sınırlamalardan en önemlisini şüphesiz ki karışık evliliğin yasak olmasıdır. Karışık evlilik, Yahudi anneden doğan veya Yahudi hukukuna uygun bir şekilde bu dine giren kişiyle Yahudi olmayanlar arasındaki evlilik olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷⁰ Tevrat temelli bir delillendirmeye çok önceleri yasaklanan bu evlilikler⁷⁷¹, Yahudi saf ırkını ve dinini koruma amaçlı olarak Ezra döneminden itibaren kapsamı genişletilerek tamamen reddedilmiştir.⁷⁷² Bu yasağı günümüzde Ortodoks Yahudiler katı bir şekilde uygulamaya devam etmekteyken, Reformist ve Muhafazakar Yahudiler doğacak çocuğun Yahudi kayıtlarında bulunması şartıyla karışık evliliğe çoğunlukla müsaade etmektedirler.⁷⁷³

Günümüzde Türkiye’de yaşayan Yahudiler ile Müslüman Türkler arasında kültürel ve ekonomik farklılaşmanın azalmasıyla ciddi bir entegrasyon meydana gelmiştir. Gelişen komşuluklar ve arkadaşlıklar, gerek yetişkinler gerekse gençler arasındaki iletişimi kuvvetlendirmiş, bu durum ise karışık evliliklerin oranını arttırmıştır.⁷⁷⁴ 1993 yılında %25 dolaylarında tahmin edilen karışık evliliklerin,⁷⁷⁵ oran olarak her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir. Elde edilen tahmini rakamlara göre günümüzde özellikle İstanbul’da yaşayan 25 yaş üstü Yahudilerden yaklaşık %25’i evlenmeyi tercih etmemiş veya boşanmış bir durumdadır. Her 4 kişiden 1 Yahudinin bekar olması anlamına gelen bu oran dışında yaklaşık %50 oranında Yahudi, dini kurallara uygun olarak karışık olmayan evlilikler yapmaktadır. Tüm bu oranlar sonrasında yapılan genel bir tahmine göre ise İstanbul’da yaşayan %25 ila %30 oranında Yahudi, karışık evlilik yapmayı tercih etmektedir.⁷⁷⁶

⁷⁶⁹ Yusuf Besalel, “Evlilik”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1, 2001, s.161.

⁷⁷⁰ Ben-Zion Schereschewsk, “Mixed Marriage”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol. 14, s.376.

⁷⁷¹ Tesniye, 7:3: “Kızlarını oğullarına vermeyeceksiniz; oğullarınıza da onlardan kız almayacaksınız.”

⁷⁷² Daniel Sperber, “Gentile”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol:7, 2007, s.485.

⁷⁷³ Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İsam Yayınları, İstanbul, 2012, s.251.

⁷⁷⁴ Besalel, Osmanlı, s.251.

⁷⁷⁵ Besalel, Osmanlı, s.214.

⁷⁷⁶ Moris Levi, İstanbul, 22 Ağustos, 2018, Kişisel Görüşme.

Yahudiler tarafından karışık evliliklerin tercih edilmesi doğacak olan çocukların hangi dine mensup olacağı sorununu beraberinde getirmektedir. Genel gözleme göre Yahudi fakat karışık evlilik yapmış kişilerin yaklaşık %80'i çocuklarını Yahudi toplumunun bir üyesi olarak kabul etmekte ve bu sistemden kopmak istememektedirler. Böyle bir durumda anne Yahudi ise Halakhik Yahudiliğe göre çocuğa yönelik yapılan bazı tören ve kuralların uygulanmasının kolay olmakta, dolayısıyla Yahudi cemaatine üyelik hızla gerçekleşmektedir. Sadece babanın Yahudi olması durumunda ise kanunen herhangi bir engel bulunmamakla birlikte çocuk din adamları tarafından yüzde yüz Yahudi sayılmamakta, bu sebeple annenin de onayı alınarak ağır bir eğitime tabi tutulmaktadır. Ancak bu eğitimi geçebilen çocuklar, Yahudi cemaatinin bir üyesi sayılmaktadırlar. 613 kuralı içeren bu eğitimi tamamlayabilen fertlerin sayısının çok az olduğu görülmektedir.⁷⁷⁷

Karışık evlilikler, Yahudi toplumunda hızlı bir bölünme ve nüfus azalmasına neden olan faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz evliliklerin artışıdaki belli başlı sebepler incelendiğinde en önemli neden olarak dini eğitimin yetersizliği gösterilmektedir. Yahudiliğin iman esaslarını ve kurallarını içeren eğitimin verilmemesi veya yetersiz verilmesi, gençlerin dini ritüelleri uygulamada zayıf kalmaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁷⁷⁸

3.1.7. Boşanma

Yahudilik'te boşanma hoş karşılanmamakla birlikte yasak olmayan, çok erken dönemlerden itibaren izin verilen bir durumdur. Bir koca dini kurallara göre, karısının rızasını alarak ve "Get"⁷⁷⁹ denilen bir boşanma belgesiyle boşanmayı gerçekleştirebilmektedir.⁷⁸⁰ Buna rağmen Talmud'a göre boşanma, felaket içeren bir zorunluluk olarak zikredilmektedir.⁷⁸¹ Yahudilik'te kadın ve erkek belli gerekçeler

⁷⁷⁷ Moris Levi, İstanbul, 22 Ağustos, 2018, Kişisel Görüşme.

⁷⁷⁸ Besalel, Osmanlı, s.214.

⁷⁷⁹ Get, Yahudilik'te dinsel boşanma gerçekleşirken kocanın, karısına vermesi gereken bir belgedir. Get olmadan sadece Medeni kanunlara göre boşanmış bir kadın, dinen evli sayılmaktadır. Yusuf Besalel, "Get", **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:1, 2001, s.189.

⁷⁷⁹ Greenberg, s.231.

⁷⁸⁰ İçten, s.74.

⁷⁸¹ The Babylonian Talmud, Sanhedrin, 22a.

altında boşanmayı talep edebilme hakkına sahiptir. Kadın, kocasındaki fiziksel kusurlar veya kendisine yönelik davranışlarından dolayı boşanmayı talep edebilirken; erkek, eşinin çocuk sahibi olamama veya uygun olmayan ahlaki davranışlara sahip bulunması gibi gerekçeler sebebiyle boşanmayı gerçekleştirebilmektedir.⁷⁸² Yahudilik'te boşanma, "Get" denilen boşanma belgesinin koca tarafından yazılması, imzalanması ve karısına teslim edilmesiyle yürürlüğe girmektedir. Bu teslim işlemi, şahitlerin huzurunda gerçekleştirilmelidir. Boşanma ile birlikte kocanın, karısını koruma konusundaki yasal zorunluluğu sona ermektedir.⁷⁸³

3.1.8. Ölüm

İntihar ve insan öldürmenin büyük günahlardan sayıldığı Yahudilik'te⁷⁸⁴ ölüm, içerisinde belli ritüellerin barındırıldığı cenaze törenini takip eden hüznün verici bir olaydır. Yahudiliğe göre ölümle bedenden kurtulan ruh, başka bir hayatta önceki hayatındaki amellerinin sonuçlarıyla yaşamaya devam etmektedir.⁷⁸⁵ Yahudilik öncesi İbraniler'de ölümlerin Şeol denilen bir yere gittiklerine inanılmaktaydı. Bu inanç, Sürgün sonrası döneme kadar geçerliliğini korumuştur. Tanah'ın diğer kitaplarında ölüm sonrası ile ilgili belirgin ifadeler varken Tora'da net bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁸⁶ Tora, bu konuyla ilgili imalar yapmaktadır.⁷⁸⁷

3.1.8.1. Cenaze

Yahudilik'te ölen kişiler, aynı cinsiyetten olan kişiler tarafından yıkanmaktadır. Türkiye'de Yahudiler'e, cenaze yıkama işlemleri için mezarlıklarda özel yerler hazırlanmıştır. Burada gönüllü çalışan kişiler, cenaze yıkama işlemlerini

⁷⁸² David L. Lieber, "Divorce", *Encyclopaedia Judaica*, Vol.5, ss. 712,713.

⁷⁸³ David L. Lieber, "Divorce", *Encyclopaedia Judaica*, Vol.5, s.716.

⁷⁸⁴ Tora'da insan öldürmenin yasak olmasına yönelik bazı ayetler; Çıkış 20:13; Tesniye 5:17; Tekvin 9:5-6.

⁷⁸⁵ Alalu ve diğerleri, s. 147.

⁷⁸⁶ Yusuf Besalel, "Yahudilik'te ahiret inancı", *Şalom*, 10.10.2012, <http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-84391-yahudilikte-ahiret-inanci.html>, (01.05.2019).

⁷⁸⁷ Bu konu ile ilgili örnek ima için bkz. Tesniye, 31:16.

gerçekleştirmektedir.⁷⁸⁸ Vefat eden kişiler toprağa defnedilmektedir.⁷⁸⁹ Bazı bölgelerde ölen kişi, tabuta konulmadan toprağa verilirken İstanbul Yahudileri'nde ölüyü tabutla toprağa koyma geleneği mevcuttur.⁷⁹⁰ Vefat edene, mezara kadar eşlik etmek en büyük mitzvalardandır.⁷⁹¹ İzmir'de ve diğer bazı bölgelerde kadınlar, define eşlik etmek için mezarlığa gitmemekteyken İstanbul Yahudi Cemaati'nde kadınlar da defin işlemine katılmaktadır.⁷⁹² Defin işleminden sonra, her bölgede ufak da olsa değişiklikler göstermekle birlikte, Yahudi dinine has bazı özel dualar okunmaktadır.⁷⁹³ Ülkemizdeki Yahudi defin kurallarına göre mezar taşı ve ilk ziyaret, kişinin ölümünden üç ay sonra yapılmaktadır.⁷⁹⁴

3.1.8.2. Yas

Yahudi geleneği; ölümü, ölüme saygı duymayı, ölen bir insanın son dileklerini ve bu son dileklere bağlı kalmayı önemsemektedir. Yahudi tarihinde çok çeşitli matem örnekleri bulunmaktadır.⁷⁹⁵ Bu örneklerle ve Yahudi Kutsal Kitabı'na göre; ölen bir kişinin ardından ağlamak en büyük matem alametidir.⁷⁹⁶ Fakat yas tutarken aşırılığa kaçıp saç baş yolmak, elbiseleri aşırı bir şekilde yırtmak ve bedeni yaralamak yasaktır.⁷⁹⁷ Vefat edeceği anlaşılan bir hastanın, günahlarını Tanrı önünde itiraf etmesi önemlidir ve yanında bulunanlar tarafından teşvik edilmelidir. Ölen bir kişinin yalnız bırakılmaması, ruhun bedenden ayrılış anında yakın birinin yanında bulunması büyük bir mitzvadır.⁷⁹⁸ Yahudilik'te vefat ettiğinde yas tutulması zorunlu

⁷⁸⁸ Alalu ve diğerleri, s.149.

⁷⁸⁹ Defin işlemi, her ne olursa olsun Cumartesi günü gerçekleşmemelidir. Günümüzde Türkiye'de Yahudilerinde de bu kural aynen uygulanmaktadır.

⁷⁹⁰ Haber, s.148.

⁷⁹¹ Haber, s.39.

⁷⁹² Haber, s.52.

⁷⁹³ Tam dua metinleri için bkz. Haber, ss.267-288.

⁷⁹⁴ Alalu ve diğerleri, s.152.

⁷⁹⁵ Hz. İbrahim'in, eşi Sare için tuttuğu yas örneği için bkz. Tekvin, 23:2.

⁷⁹⁶ Yakup'un ölümü üzerine Mısırlılar yetmiş gün yas tutmuşlardır: Tekvin, 50:3. Ayrıca Hz. Musa için otuz gün ağlamışlardır. Tesniye, 34:8.

⁷⁹⁷ Levililer, 10:6; Levililer, 19:28; Tesniye, 14:1.

⁷⁹⁸ Harry Rabinowicz, "Death", *Encyclopaedia Judaica*, Vol.5, ss.512,513.

olan bazı yakınlık dereceleri vardır.⁷⁹⁹ Bu yakınlık derecesine sahip olan tanıdıklarından birini kaybetmiş olan kişiye defin gerçekleşene kadar “Onen” denilmektedir. Onen; defin tamamlanıncaya kadar gündelik yaşamda okunması gereken dualardan ve yapılması gereken mitzvalardan muaftır.⁸⁰⁰ Ayrıca onen, defin işlemine kadar hiçbir amaçla evinden çıkmamalı, yıkanmamalı, şarap içmemeli, cinsel ilişkiye girmemeli ve eğlenceli ortamlara girip sohbet etmemelidir. Bu kurallar günümüzde de titizlikle uygulanmaktadır.⁸⁰¹

Defin işleminden hemen sonra “Avelut” olarak adlandırılan matem süreci başlamaktadır. Onen olarak adlandırılan matemli, defin işleminden hemen sonra “Avel” sıfatını almaktadır.⁸⁰² Yahudi geleneğinde defin işleminden hemen sonra vefat edenin yakınları, Keria denilen giysi yırtma işlemini gerçekleştirmektedir. Daha önceleri ölüm haberini alır almaz yapılan bu işlem, birinci dereceden bir yakını kaybeden kişinin giysisini kol veya boyun bölgesinden hafifçe yırtmasıyla gerçekleşmektedir. Bu gelenek, Yakup’un, oğlu Yosef’in ölüm haberini aldığı anda üzerindeki kıyafetlerini yırtmış olması sebebiyle sürdürülmektedir. Ayakta gerçekleştirilen bu yırtma sırasında kişi, Tanrı’nın hakiki yargıç olduğunu yineleyen bir dua okumaktadır.⁸⁰³ Keria, kadınlar için de erkekler için de bir zorunluluktur.⁸⁰⁴ Definden ve Keria işleminden sonra, yas tutanlara cenaze evinde matemlinin yakın arkadaşları ve komşuları tarafından yemek hazırlanmakta ve yedirilmektedir.⁸⁰⁵ Buna “seudat avraa” (ilk yemek) denilmektedir.⁸⁰⁶ Türk Yahudi toplumunda da cenaze evinde yemek ikramı verilmesine özen gösterilmektedir.⁸⁰⁷

Yahudi Kutsal Kitabı Tora’ya göre vefattan sonra yakınlar tarafından tutulan yasın süresi bir gün olarak verilmekteyken, Yahudi din adamlarının yaptığı

⁷⁹⁹ Bu yakınlık dereceleri için bkz. Michael Haber, **Ebedi Yaşam**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. , İstanbul, 2010, s.2.

⁸⁰⁰ Defin işleminin gerçekleşmediği Şabat ve büyük bayramlarda, bu muafiyetler uygulanmamaktadır. Haber, s.26.

⁸⁰¹ Alalu ve diğerleri, s.149.

⁸⁰² Behar, s.385.

⁸⁰³ Alalu ve diğerleri, s.147.

⁸⁰⁴ Haber, s.63.

⁸⁰⁵ MJL, “Timeline of Jewish Mourning”, <https://www.myjewishlearning.com/article/timeline-of-jewish-mourning/>, (11.05.2019).

⁸⁰⁶ Haber, s.89.

⁸⁰⁷ Haber, s.165.

düzenlemelerle yedi günlük bir yas dönemi oluşturulmuştur.⁸⁰⁸ Buna “Şiva” denilmektedir. Ayrıca; “Şeloşim” olarak adlandırılan ilk bir aylık yoğun yas dönemi ve “Şana” denilen ilk bir yıllık yas dönemi de mevcuttur.⁸⁰⁹ Geleneksel olarak Şiva denilen ilk bir haftalık yas sürecinde olan bir Yahudi; yıkanmama, koku sürünmeme, güzel kıyafetler giymeme, selam vermeme, koltuk yerine zemine oturma gibi yasaklara dikkat etmek ve uygulamak zorundadır. Ayrıca yas tutan kişi, Şiva haftası boyunca matem evinden de çıkmamalıdır.⁸¹⁰ Fakat günümüzde Türkiye’deki Yahudiler de dahil olmak üzere pek çok Yahudi bu sınırlamaları uygulamamaktadır.⁸¹¹

Şiva haftasındaki bir matemli, matem evinde sürekli olarak Kadiş⁸¹² denilen duayı okumalıdır.⁸¹³ Bu duayı, merhumun vefatından itibaren bir sene boyunca, mümkünse merhumun erkek çocuğunun okuması bir zorunluluktur.⁸¹⁴ Şiva dönemi, yedinci günün sabahında bitmektedir.⁸¹⁵ Yahudi mistik öğretisini içeren Zohar’a göre vefat eden kişinin ruhu, ilk otuz gün boyunca bu dünyayı ziyaret edip yargılanmaktadır. Bu sebeple bu ilk otuz güne Şloşim denir. Kişi, bu süreçte günlük hayatına geri dönmektedir⁸¹⁶ fakat buna rağmen dikkat etmesi gereken bazı kurallar vardır.⁸¹⁷ Vefatın yıl dönümlerinde de ölen kişiyi unutmamak üzere bazı uygulamalar yapılmaktadır. Buna “Azkara” denilmektedir. Azkara, “hatırlatma” demek olup bir nevi mevlüt gibidir. Bu süreçte ölen kişinin çocuklarının oruç tutmaları, Kadiş duasını okumaları, mezarı ziyaret etmeleri, Tora öğrenmeleri mitzvadır.⁸¹⁸ Türk Yahudi cemaatinde vefatın ilk yıl dönümüne “Korte de anyo”, daha sonraki yıl

⁸⁰⁸ Haber, s.25.

⁸⁰⁹ Alalu ve diğerleri, s.151.

⁸¹⁰ Haber, s.130.

⁸¹¹ Alalu ve diğerleri, s.151.

⁸¹² Kadiş, Tanrı’yı öven ve Aramice dilde yazılmış bir duadır. Başlıca dört Kadiş bulunmakta ve en sonuncusu “Yaslıların Kadişi” olarak geçmektedir. Yusuf Besalel, “Kadiş”, **Yahudi Ansiklopedisi**, Cilt:2, 2001, s.305.

⁸¹³ MJL, “Timeline of Jewish Mourning”, <https://www.myjewishlearning.com/article/timeline-of-jewish-mourning/>, (11.05.2019).

⁸¹⁴ Haber, s.77.

⁸¹⁵ Haber, s.153.

⁸¹⁶ MJL, “Timeline of Jewish Mourning”, <https://www.myjewishlearning.com/article/timeline-of-jewish-mourning/>, (11.05.2019).

⁸¹⁷ Bu kurallar ve yasaklar için bkz. Haber, ss.171-182.

⁸¹⁸ Behar, s.430.

dönümlerine ise “Meldado” denilmektedir. Bu süreçlerde yapılan duaların ve anmaların vefat edenin ruhuna yardım ettiğine inanılmaktadır.⁸¹⁹ Bazı topluluklarda matem, bir yıl boyunca devam etmektedir. Ölen kişinin, Tevrat kurallarını çiğneyen biri olması ve intihar etmesi durumunda ise bu matem kuralları geçerli olmamaktadır.⁸²⁰

3.2. İSTANBUL YAHUDİLERİNDE YEMEK KÜLTÜRÜ

3.2.1. Aşkenaz ve Sefarad Yemekleri

Yüzyıllar boyunca bir yerden bir yere sürekli halde göç etmiş olan Yahudiler, gittikleri yerlere mevcut kültürlerini götürmüş; ayrıca göç sonunda yerleştikleri bölgeden de etkilenecek kendilerine has bir kültür oluşturmuşlardır. Ülkemizde sayıca en fazla bulunan Yahudi cemaati olan Sefaradların, İber Yarımadasında Roma ve Arap etkilerinin sonucuyla oluşan mutfak kültürleri, göçle beraber Osmanlı’ya da gelmiştir. Sefaradlar, bu kültürü Osmanlı’nın mevcut kültüründen de etkilenecek zenginleştirmiş ve kendine has bir mutfak kültürü ortaya çıkarmışlardır.⁸²¹ Kökleri Kuzey Avrupa’ya dayanan Aşkenaz Yahudileri de aynı şekilde Osmanlı kültürü ile beslenmiş kendilerine has bir mutfak kültürü oluşturmuşlardır.

Aşkenaz Yahudileri, göç ettikleri bölgelerin farklılığı nedeniyle Sefaradlardan ayrı bir mutfak kültürü ortaya koymuşlardır. Mutfaklarında hayvansal yağların ve soğanın fazlaca bulunduğu Aşkenaz Yahudilerinin sebze kullanımında lahana ve patatese ağırlık verdikleri bilinmektedir. Buna rağmen yemeklerinde, Sefarad Yahudilerine oranla daha az sebze kullanımının olduğu söylenebilir.⁸²² Sefarad mutfağında ise sebze yemekleri et yemeklerine oranla daha fazla yer işgal etmektedir. Bu durum, kaşerut kuralları gereği bir titizlik olarak

⁸¹⁹ Haber, s.191.

⁸²⁰ Geoffrey Wigoder, *Dictionnaire Encyclopedique du Judaisme*, Editions du Cerf, Paris, 1993, ss.302-304.

⁸²¹ Yemek Sanatları Merkezi, “Sefarad Mutfağı”, <http://www.yemeksanatlari.org/tr/ etkinliklerimiz/sefarad-mutfagi-52.htm>, (14.12.2018).

⁸²² Deniz Alphan, *Dina’nın Mutfağı Tüm Sefarad Yemekleri*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 2005, s. 29.

değerlendirilebilir.⁸²³ Bu mutfağın en önemli özelliği tavuk, balık, et ve sebze pişirilirken baharatın mümkün olduğunca az kullanılması, yemeklerin daha çok limonla pişirilmesidir.⁸²⁴ Ayrıca İber Yarımadasından gelmiş olan Sefaradların mutfağında bu bölgedeki Akdeniz kültürüne ait alışkanlıkların büyük oranda devam etmesinin de etkisiyle zeytinyağı kullanımı oldukça fazla olmaktadır. Bu durumun yine kaşerut kurallarıyla bir alakasının olduğu düşünülmekte ve kaşer kurallara uygun tüm yemeklerle uyum göstermesi sebebiyle zeytinyağının bolca kullanıldığı bilinmektedir.⁸²⁵

Ülkemizde yaşayan Yahudi topluluğu için özellikle Şabat, Roş Aşana, Kippur arefesi, Sukot, Hanuka gibi önemli günlerde özel sofralar kurulması bir gelenek haline gelmiştir. Her bayramın özel bir menüsü vardır. Özellikle bu günlerde “Dezayuno” olarak adlandırılan kahvaltının önemli bir yeri bulunmaktadır.⁸²⁶ Sofra kültürünün önemini ortaya koyan en önemli kavram ise bazı özel günlerde kurulan sofralara verilen “Seudat Mitzva” adıdır. Seudat Mitzva; “Sevap Öğünü” anlamına gelmektedir.⁸²⁷ Bu durum, dinin bir gereği olarak yemekteki ölçü ve kuralların dindar Yahudi aileler açısından önemini ortaya koymaktadır. Haroset adı verilen Pesah reçeli⁸²⁸, Hamursuz keki⁸²⁹, Mafış adı verilen Purim tatlısı⁸³⁰, Pesah yumurtası⁸³¹ gibi pek çok tarif, Yahudiler için önemli olan bazı gün ve bayramlarda sofranın ana unsurunu oluşturan örneklerdendir.

⁸²³ Viki Koronyo ve Sima Ovadya, **Sefarad Yemekleri**, 5.Baskı, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2012, s.4.

⁸²⁴ Yemek Sanatları Merkezi, “Sefarad Mutfağı”, <http://www.yemeksanatlari.org/tr/etkinliklerimiz/sefarad-mutfagi-52.htm>, (14.12.2018).

⁸²⁵ Alphan, s. 28.

⁸²⁶ Koronyo ve Ovadya, s.4.

⁸²⁷ Alalu ve diğerleri, s.120.

⁸²⁸ Tarifi için bkz. Koronyo ve Ovadya, s.15.

⁸²⁹ Tarifi için bkz. Alphan, s.51.

⁸³⁰ Tarifi için bkz. Koronyo ve Ovadya, s.115.

⁸³¹ Tarifi için bkz. Alphan, s.52.

3.2.2. Kaşerut Kuralları

Kaşerut⁸³² denilen Yahudi yemek kuralları, her iki Yahudi cemaatinin de dikkat ettiği ana unsurlardan olması sebebiyle Yahudi mutfağını diğer mutfaklardan farklı ve özel kılarak incelenmeye değer bir öge haline getirmektedir. Yahudilik beslenme yasa ve kurallarını tanımlayan kaşerut kuralları, Yahudi yaşam biçiminde dini bir emir olarak uygulanmaktadır.⁸³³ Koşer sözcüğü, “dine uygun, mubah, caiz, helal” anlamlarına gelmektedir.⁸³⁴ Bu kurallara göre yenilmesi için izin verilen gıdalara “kaşer gıdalar” denilmektedir. Terefa ise haram olarak değerlendirilen ve yenilemeyen gıdaları tanımlamaktadır.⁸³⁵ Bu kurallara göre et ve süt ürünlerinin bir arada yenilmesi kesinlikle yasaktır.⁸³⁶ Bir etli yemeğin üzerinden, Sefarad Yahudilerine göre altı, Aşkenaz Yahudilerine göre ise üç saat geçmeden sütlü bir yemek yenemez.⁸³⁷

Kurtlanmış veya böceklenmiş olmadığı takdirde tüm sebze ve meyveler, yüzgeçli ve pullu balıklar yenilebilirken; et hususunda ise sadece dinin izin verdiği ve belli işlemlerden geçmiş olan etler yenilebilmektedir. Ülkemizde yaşayan Yahudiler için günümüzde de Kaşerut kuralları dini bir emir olarak büyük önem arz etmektedir. Özel eğitim görmüş görevliler tarafından Kaşer kurallara uygun et kesimi yapılarak Kaşer lisansına sahip kasaplar tarafından bu etler satılmaktadır.⁸³⁸

⁸³² Tora’da ve Talmud’da bütün detaylarıyla anlatılan Yahudi beslenme kurallarına ait emirlerin tamamına “kaşerut” denir.

⁸³³ Suzan Alalu ve diğerleri, **Yahudilik’te Kavram ve Değerler**, 3.Baskı, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2018, s.121.

⁸³⁴ Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, “Kaşerut Kuralları”,<http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/yahudilik/111-kosher-yemek>, (19.12.2018).

⁸³⁵ Israel Moses Ta-Shma, “Kasher”, **Encyclopaedia Judaica**, Vol:11, 2007, s.821.

⁸³⁶ Alalu ve diğerleri, s. 121.

⁸³⁷ Avlaremoz, “Musevi(Sefarad) Mutfağı”, 29.06.2017, <http://www.avlaremoz.com/2017/06/29/musevi-sefarad-mutfagi/>, (19.12.2018).

⁸³⁸ Kaşerut kuralları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Alalu ve diğerleri, ss.120-129.

3.3. İSTANBUL YAHUDİLERİNE AİT ATASÖZLER VE DEYİMLER

Türkiye’de yaşayan Yahudi toplulukların yarısından fazlası İstanbul’da bulunmaktadır.⁸³⁹ Kendi aralarında cemaatlere ayrılmış olan İstanbul Yahudileri arasında sayı olarak en kalabalık olan cemaat ise, İspanya’dan göç eden Sefarad Yahudileridir.⁸⁴⁰ Biz bu sebeple, şu an artık yavaş bir şekilde unutuluyor olsa da Judeo-Espanyol⁸⁴¹ adı verilen dili kullanmış olan Sefarad Yahudilerine ait atasözleri ve deyimlerden örnekler vereceğiz.

1492 yılında İspanya’dan kovulan ve bir kısmı Osmanlı topraklarına yerleşen İspanya Yahudileri, beraberlerinde bir kültür ve Judeo-Espanyol adı verilen dili getirmişlerdir. Bu dil, krallıklara bölünmüş olan İspanya’da kullanılan lisanlardan biri olma özelliği taşımakta ve Kastilya İspanyolcası olarak bilinmekte idi.⁸⁴² Osmanlı’ya yerleşen Sefaradlar, içerisinde İbranice öğeler de barındıran bu dili kullanmayı sürdürmüş ve dili muhafaza etmişlerdir. Her ne kadar Judeo-Espanyol, büyük oranda korunabilmiş olsa da, çevresindeki kültürlerden etkilenmiştir. Bünyesine, çevre kültüre has olan yeni kelimeler eklemiş veya kendisinde mevcut bulunan bazı sözcüklerde değişiklik yapmıştır. İçerisinde Türkçe, Arapça, Fransızca ve İtalyancadan önemli sayıda kelimelerin de bulunduğu bilinmekte olan bu dil, II. Dünya Savaşı dönemine kadar yoğun bir şekilde kullanılmış olsa da daha sonra kullanımı azalmış ve zayıflamıştır.⁸⁴³ Günümüzde ise Türkiye’de yaşayan özellikle genç Yahudiler arasında bu dilin kullanımının oldukça azaldığı ve git gide

⁸³⁹ Türkiye Sefaradları üzerine yazılan bir kitapta, Türkiye’de yaklaşık yirmi iki bin yahudinin olduğu ve bunların on dokuz bininin İstanbul’da yaşadığı belirtilmiştir. Bkz. Ayşe Gürsan Salzmänn, **Türkiye Sefaradları: 1492-1992**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2003, s.38.

⁸⁴⁰ Grosman ve Kurtuluş, Musevi, s.121.

⁸⁴¹ Bu dil; Ladino , Cudezmo, Yahudi İspanyolcası veya Yahudice olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. Fazıla Derya Ağış, “Aile Bireylerine Değinen Yahudi İspanyolcası ve Türkçe Deyim ve Atasözlerinin Karşılaştırması: Göçün Kültüre Etkisi”, **Current Research in Social Sciences**, Cilt:3, Sayı:1, s.51.

⁸⁴² Beki Bardavit, **Judeo-Espanyol Atasözlerinde 1850-1950 Arası Çorlu Musevilerinin Günlük Yaşamı** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.120.

⁸⁴³ Arzu Cebe, “Mekan ve Toplum Etkisiyle Yahudilerin Kullanmış Oldukları Farklı Diller”, **Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:17, 2018, s.364.

unutulmaya başlandığı gözlemlenmektedir.⁸⁴⁴ Biz, burada öncelikle Türkiye’de yaşayan Yahudilerin kullanmış olduğu Ladino adı da verilen Judeo-Espanyol diline ait atasözlerinden örnekler verecek, daha sonra ise Türkçe dilindeki atasözleri ve deyimleri örneklendireceğiz.

3.3.1. Judeo-Espanyol Dilinde Bazı Atasözler ve Deyimler

Pena kon tus ijós de la fasha asta la kama (Çocukların için kundaktan yatağa kadar çalış).⁸⁴⁵

La kara es espejo de la alma (Yüz, ruhun aynasıdır).⁸⁴⁶

Por el ijo sinyora, por la ija eskova (Oğlu için hanımefendi, kızı için süpürge).⁸⁴⁷

Deshar kon la palavra en la boka (Lafı ağzında bırakmak).⁸⁴⁸

La ija i Pesah no se eskapan asta la noche de Pesah (Kızın ve Hamursuz Bayramı’nın hazırlıkları, bayram akşamına kadar bitmez).⁸⁴⁹

Azerse la kavesa davul (Kafası davul gibi olmak).⁸⁵⁰

El Dio ke no mos de menester de ijo de ombre (Tanrı bizi insanoğluna muhtaç etmesin).⁸⁵¹

Kon un ojo lo veyo, kon el otro no me lo kreyo (Bir gözle görürüm, öteki ile inanmam).⁸⁵²

Al mas fuerte ombre, tapa la tierra (En güçlü insanı bile ölüm örter).⁸⁵³

Amor es de madre, lo demas es ayre (Anne sevgisinden gayrısı havadır).⁸⁵⁴

⁸⁴⁴ Coya Delevi, “Geleneksel değerlerimiz Judeo-Espanyol’un yol haritası”, **Şalom**, 21.10.2009, <http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-71521-geleneksel-degerlerimiz-judeoespanyolun-yol-haritasi.html>, (22.11.2018).

⁸⁴⁵ Beki Bardavid ve Fani Ender, **Trezo Sefaradi: Folklor de la Famiya Djudiya**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.57. (Folklor)

⁸⁴⁶ Beki Bardavid ve Fani Ender, **Trezo Sefaradi: De Punta Pie A Kavesa**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.3 (Kavesa)

⁸⁴⁷ Bardavid ve Ender, Folklor, s.57.

⁸⁴⁸ Bardavid ve Ender, Kavesa, s.55.

⁸⁴⁹ Bardavid ve Ender, Folklor, s.51.

⁸⁵⁰ Bardavid ve Ender, Kavesa, s.159.

⁸⁵¹ Bardavid ve Ender, Folklor, s.171.

⁸⁵² Bardavid ve Ender, Kavesa, s.293.

⁸⁵³ Bardavid ve Ender, Folklor, s.170.

Amor de ijo, agua en sesto (Evlat sevgisi, sepette su gibidir).⁸⁵⁵

3.3.2. Türkçe Dilinde Bazı Atasözler ve Deyimler

Kendine yardım et ki, ben de sana yardım edeyim.

Çok uyumak yaşanmamış bir hayattır.

Çok düşünen Kudüs'e varamaz.⁸⁵⁶

Tanrı der ki: Uğraşan erişir.⁸⁵⁷

Tencerede ses var, demek ki içinde bir şey var.

Bir kapı kapanır, yüz kapı açılır.⁸⁵⁸

Erzakı bol olan evde, yemek pişirmek kolaydır.

İki horoz bir kümise sığmaz.⁸⁵⁹

Kardeşi olmayanın ne evi vardır, ne eli.⁸⁶⁰

Yaşlılar, gençlerin iyiliği için yaşasın.

Hiç kimse bilgili doğmaz.

Akıl senelerle gelir.

Kabuklar, ceviz içinden daha çok bilir.

Uygulama, kuraldan daha değerlidir.⁸⁶¹

⁸⁵⁴ Ağış, s.53.

⁸⁵⁵ Ağış, s.56.

⁸⁵⁶ Şems Metin (Der.), **Yahudi Atasözleri**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2005, s.19.

⁸⁵⁷ Metin Yurtbaşı, **Türk Atasözleri**, Özdemir Yayınları, İstanbul, 1996, s.224.

⁸⁵⁸ Metin, s.35.

⁸⁵⁹ Metin, s.55.

⁸⁶⁰ Yurtbaşı, s.14.

⁸⁶¹ Metin, s.51.

SONUÇ

Anadolu topraklarında yaşayan Yahudilerin tarihi, M.Ö. VI. Yüzyıla kadar ulaşmaktadır. Yahudiler, Roma egemenliği altında Anadolu'nun pek çok yerinde yaşamını sürdürmüştür. Roma'nın Batı ve Doğu Roma olarak ikiye bölünmesiyle birlikte ise, M.S.395 yılında İmparatorluğun doğu kanadı olan Bizans Devleti kurulmuştur. Bizans Devleti, Hristiyanlığı resmi din olarak benimsemiştir. Başkenti Byzantion (Konstantinopolis) olan bu devletin içerisindeki Yahudiler, başlangıçta Roma'daki yaşantılarına devam etseler de daha sonraları çeşitli baskılar ve zulümlerle karşılaşmışlardır. Bu baskı ve zulümler, bazı Yahudileri din değiştirmeye mecbur etmiştir.

1453 yılında İstanbul (Konstantinopolis)'in, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmesiyle birlikte burada yaşayan Yahudiler için daha rahat bir dönem başlamıştır. Yayınlanan bir fermanla, din ve inanç özgürlüğü ve imtiyaz kazanan Yahudiler, Osmanlı Devleti'nde pek çok hizmette bulunmuş ve önemli mevkilere gelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin duraklama ve dağılma süreçlerine girmesi Yahudileri de etkilemiş, dağılma sürecinde hazırlanan bazı fermanlarla imtiyazlar kazansalar da kültürel olarak gerilemeyle karşı karşıya kalmışlardır. Kültürel olarak hep ilerleme kaydeden Yahudi ulusu, bu süreçte dillerini ve geleneklerini yavaş yavaş unutma sürecine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra, halk arasında çok nadir de olsa bazen Yahudilere karşı tepkisel olaylar olmuştur. Bu durum ise zaten İsrail'e göç etmekte olan Yahudilerin sayısını artırmıştır. Devletin münferit bu olaylara müdahalesi sert olmuştur. Bu müdahaleler ve tedbirler sonucunda artık son dönemlerde bu türden olaylar görünmez olmuştur.

Hali hazırda ülkemizde yaşayan Yahudiler, çoğunlukla İstanbul'da ikamet etmektedirler. İstanbul Yahudileri, Türkiye'de yaşayan diğer Yahudi Cemaatleri ile tarih, örf, adet ve ritüeller açısından pek çok ortak paydada buluşmaktadır. İstanbul Yahudileri Sefarad, Aşkenaz, İtalyan ve Karay Yahudileri olmak üzere dört ayrı cemaat olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Sefarad Yahudileri, İspanya ve Portekizden gelen Yahudiler; Aşkenaz Yahudileri, Doğu Avrupa ve Almanya kökenli Yahudiler; İtalyan Yahudileri ise İtalya'dan gelen Yahudileri tanımlamaktadır. Bu cemaatlerden Karay Yahudileri, Yahudi temel kutsal metinleri

arasında gösterilen Talmud'u kabul etmemeleri dolayısıyla Hahambaşılığa bağlı değildir. Diğer Yahudi cemaatleri, Türkiye Hahambaşılığı çatısı altında faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler.

İstanbul'da yaşayan Yahudi toplulukları arasında sayıca en fazla bulunan grup Sefarad Yahudileridir. Tüm bu Yahudi cemaatlerinin sayısında günden güne bir azalma görülmekte ve Yahudiler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bunun sebepleri arasında göç, karışık evlilikler ve az da olsa Yahudi karşıtlığının etkili olabileceği öngörülmektedir. Özellikle ekonomik sebeplerle ülke dışına doğru yapılan göç hareketi, genç nüfusun hızla azalmasına neden olmaktadır. Yapılan karışık evlilikler sonucu doğan çocukların hangi dinden olacağı ile ilgili belirsizlik ise, cemaatin büyümesini engellemektedir. Buna rağmen Yahudi Cemaati, gerek geçmişte gerekse günümüzde önemli aydınlar, bilim adamları, sanatçılar, eğitimciler, v.b. yetiştirerek ülkeye hizmette bulunmuşlardır. Bunlara örnek olarak Avram Galanti, Munis Tekinalp, Habib Gerez gibi isimler verilebilir. Türk Yahudileri, Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmette bulundukları gibi aynı zamanda kendileri de Türk adet ve geleneklerinden etkilenmişlerdir. Bunları kullandıkları atasözü ve deyimlerdeki Türk kültürüyle örtüşen ifadelerden ve yemek kültürlerindeki Türk mutfağının özelliklerinin yansıtan yemeklerden anlamak mümkündür.

Yahudilerin kutladıkları bazı özel gün ve bayramlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Yahudi kutsal metinlerine dayanmakta, bir kısmı ise geleneksel kökenli olarak kutlanmaktadır. İstanbul Yahudileri Pesah, Hanuka, Roş Aşana, Yom Kipur, Sukot, Tu Bişvat, Purim, Şavuot, Simha Tora, Tişa be Av, Omer gibi özel günleri mümkün olduğunca anmaya ve kutlamaya çalışmaktadır. Bunlardan Pesah, Haftalar (Şavuot), ve Çadırlar (Sukot) bayramları, Kutsal Metin dayanaklıdır. Yahudilik'te Şabat, en önemli zamanlardan birisidir. Şabat'ta, Tanrı'nın emri gereği çalışmak yasaktır ve bu günde bazı ritüeller uygulanmaktadır. Özel gün ve bayramlarda mümkün olduğunca bir yemek ziyafeti verilmesi geleneği de sürdürülmeye devam etmektedir. Yahudilik, yaşamın her yönünü kuşatan bir din olması sebebiyle pek çok dini pratiği de içermektedir. Ergenliğe geçiş olarak adlandırılabilen Bar/Bat Mitzva töreni, doğan erkek çocuğa sekizinci günde yapılan sünneti ifade eden Brit-Mila, düğün törenleri, cenaze törenleri ve doğumdan sonra yapılan uygulamaları içeren pek çok dini ve geleneksel ritüel Yahudi dininin alahaları olarak değerlendirilmektedir.

Bu ritüeller, Yahudi geleneği ve yaşanan çevredeki kültürle karışarak pek çok kez yeniden şekillenmiştir.

İstanbul'da yaşayan Yahudi topluluklarla dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Yahudilerin bir kısmı, temelde aynı esasları kabul etmiş olsalar da Yahudiliğin geleneksel bir din olması sebebiyle, kültürel bazı farklı uygulamalar dikkati çekmektedir. İstanbul Yahudi Cemaati, bir yandan Anadolu topraklarındaki birikimi dinlerine yansıtırken, bazı unsurları da anadolu kültürüne katmıştır. Örneğin; düğün öncesi yapılan kına gecesi, sinagoglarda kullanılan bazı ilahilerin Türk Musiki geleneğinden esintiler taşıması, Sefarad Yahudileri'nin kullandıkları dil olan Judeo-Espanyolca'nın içerisinde Türkçe'den kelimelerin de bulunması, doğum yapan kadının lohusa olarak sayılması ve muska, tılsım gibi bazı koruyucu etkisine inanılan dualar takılması bu karşılıklı etkileşimin dellileri olarak değerlendirilebilir.

Araştırmamızın ışığında İstanbul Yahudilerinin Yahudi dinine ait ritüelleri sürdürmeye çalışan bir cemaat olduklarını, bununla birlikte yaşadıkları çevredeki kültürden de oldukça etkilendiklerini söylememiz mümkündür. Göç ve karışık evliliklerle azalmaya başlayan bu cemaatin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları bir gerçektir. Üstelik yeni neslin kültürel köklerini unutmaya başlamasıyla tehlike daha da büyümektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, İstanbul Yahudileri kendilerini tanıtmaya yönelik yaptıkları sosyal faaliyetler ve yayınladıkları eserlerle yok olmaya karşı mücadele vermektedir.

KAYNAKÇA

Abrahams, Israel. **Annotated Edition of the Authorised Daily Prayer Book**, Eyre and Spottiswoode Press, London, 1914.

Adam, Baki. “Kutsal Toprak, Mesih ve Terör”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7,Sayı:20.

Adelman, Penina ve diğerleri. **Yahudilikte Ergenliğe Geçerken**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2008.

Agiş, Fazıla Derya. “Aile Bireylerine Değinen Yahudi İspanyolcası ve Türkçe Deyim ve Atasözlerinin Karşılaştırması: Göçün Kültüre Etkisi”, **Current Research in Social Sciences**, Cilt:3, Sayı:1

Akbay, Zeynep ve diğerleri. **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, Cilt:2, İstanbul.

Akyalçın, Dilek. **The Jewish Communities In the Making of Istanbul Intra Muros**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Alalu,Suzan ve diğerleri, **Yahudilik’te Kavram ve Değerler**, 3.Baskı, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2018.

Alkan, Necmettin. “Emanuel Karasu ve II.Abdülhamid”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2008.

Alphan, Deniz. **Dina’nın Mutfağı Tüm Sefarad Yemekleri**, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 2005.

Atasağun, Galip. “Yahudilik’te Dini Sembol ve Kavramlar”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:11, 2001.

Aydın, Fuat. **Yahudilik**, 2.baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

Aydın, Mehmet. “İstanbul’un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul’daki Yahudi Cemaatleri”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:14, 2002.

Balcı, Sezai ve Yadi, Ahmet. **Osmanlı Bürokrasisinde Yahudiler**, Libra Yayınevi, İstanbul, 2013.

Bali, Rıfat. **Devletin Örnek Yurttaşları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

Bali, Rıfat. **Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp**, Cilt:1, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Bali, Rıfat. **Musa’nın Evlatları, Cumhuriyet’in Yurttaşları**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2014.

Bardavit, Beki. Judeo-Espanyol Atasözlerinde 1850-1950 Arası Çorlu Musevilerinin Günlük Yaşamı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2007.

Bardavid, Beki ve Ender, Fani. **Trezoro Sefaradi: Folklor de la Famiya Djudiya**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2006.

Bardavid, Beki ve Ender, Fani. **Trezoro Sefaradi: De Punta Pie A Kavesa**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2006.

Barnai, Jacob. “On the History of the Jews in the Ottoman Empire”, **Sephardi Jews in The Ottoman Empire**, (Ed. Esther Juhazs), The Jerusalem Publishing House, Jerusalem, 1990.

Başaran, İsmail. **Muhafazakar Yahudilik**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

Behar, Nisim. **Dini Uygulama Rehberi**, 2.baskı, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2009.

Benbassa, Esther. **Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları**, çev. İrfan Yalçın, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Berber, Şarika. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Uyum Süreci: Moiz Kohen Örneği”, **Turkish Studies**, Cilt:7, Sayı:4, 2012.

Besalel, Yusuf. **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Tıglat Matbaacılık, İstanbul, 2004.

Besalel, Yusuf. **Ünlü Yahudiler**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2005.

Besalel, Yusuf. **Yahudi Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001.

Blech, Benjamin. **Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik**, çev. Estreya Seval Vali, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2003.

Cebe, Arzu. “Mekan ve Toplum Etkisiyle Yahudilerin Kullanmış Oldukları Farklı Diller”, **Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:17, 2018.

Cohen, Abraham. **Everyman’s Talmud**, Schocken Books Inc., Newyork, 1975.

Çinpolat, Salih. “Yahudilik’te Yeni Doğan Törenleri”, **Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, 2017.

Edwards, John. **The Inquisitors**, Tempus Publishing Limited, Great Britain, 2007.

Eldem, Edhem. “Emanuel Karasu Biyografisine Bir Devam”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Cilt:4, Sayı:23, 1995.

Encyclopaedia Britannica, The Encyclopaedia Britannica Company, United States of America, 1911.

Encyclopaedia of Religion and Ethics, Charles Scribner's Sons Company, Newyork, 1908.

Encyclopaedia of Judaism, Checkmark Books, Newyork, 2006.

Encyclopedia of Religion, Thomson Gale, United States, 2009.

Erol, Burçin. **Musevilerle 500 Yıl**, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Farsi, Moşe. **Pesah Agadası**, 2.baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2008.

Galanti, Avram. **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Galanti, Avram. **Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir**, Çev. Fethi Kale, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1996.

Garih, Üzeyir. **Deneyimlerim**, Alarko Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 1990.

Gerez, Habib. **Sanatta 50 Yıl**, Tiryaki Yayınları, İstanbul, 2000.

Gerez, Habib. **“Gözlerinize Yazdım Sevgimi”**, Tiryaki Yayınları, İstanbul, 2018.

Greenberg, Blu. **How to Run A Traditional Jewish Household**, Simon&Schuster Inc., New York, 1983.

Grosman, Moşe ve Kurtuluş, Tülay. “İstanbul Yahudi Toplulukları”, **Musevi Lisesi 100 Yaşında**, (Ed. Moşe Grosman), Akşit Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Grosman, Moşe. **Dr. Markus (Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Türk Yahudilerinden Görünümler)**, As Matbaacılık, İstanbul, 1992.

Grunfeld, Dayan Dr. I. **Şabat**, çev.Moşe Farsi, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2003.

Güleryüz, Naim. **Türk Yahudileri Tarihi**, Gözlem Gazetecilik ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1993.

Güleryüz, Naim. **Bizans’tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2012.

Güleryüz, Naim. **The Turkish Jews**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2009.

Güleryüz, Naim. **Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri**, 2.baskı, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2015.

Güleryüz, Naim. **Türk Yahudi Basını Tarihi**, Gözlem Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Gündem, Mehmet. **Lüzumlu Adam İshak Alaton**, 4.baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul,2012.

Güre, Mustafa. Dinlerde Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2015.

Gürkan, Salime Leyla. **Yahudilik**, İsam Yayınları, İstanbul, 2012.

Gürkan, Salime Leyla “Talmud”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Haber, Michael. **Ebedi Yaşam**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. , İstanbul, 2010.

Harman, Ömer Faruk. “Tevrat’ın Yahudilik’teki Yeri ve Tevrat’a Yönelik Tenkit Faaliyeti”, **Bütün Yönleriyle Yahudilik**, (Ed. Asife Ünal ve Hüsamettin Karataş), Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012.

Hertzberg, Arthur. **Judaism**, George Braziller Inc., New York, 1961,

Hiçyılmaz, Ergün ve Altındal, Meral. **Büyük Sığınak (Türk Yahudilerinin 500 Yıllık Serüveninden Sayfalar)**, Cep Yayınları, İstanbul, 1992.

İçten, Erdinç. Evlilik-Boşanma Örneği Bağlamında Yahudilik’te Talmud, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa, 2002.

Johnson, Paul. **Yahudi Tarihi**, çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2000.

Juhazs, Esther. (Ed), **Sephardi Jews in The Ottoman Empire**, The Jerusalem Publishing House, Jerusalem, 1990.

Kaya, Gülhan. **Ermeni, Musevi, Rum Evlerinde Pişen Yemekler**, Hayykitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Kılıç, Sami. “Yahudilik’te Kutsal Yiyecek ve İçecekler”, **Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyum Kitabı**, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 18-19.02.2012.

Kısa, Ahmet. “Meclis-i Mebusan’da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri (1908-1912)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt:8, Sayı:22, 2015.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. **İstanbul Tarihi (XVII.Asırda İstanbul)**, çev. H.D. Andreasyan, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul,1952.

Kutsal Kitap, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014.

Kuzgun, Şaban. **Hazar ve Karay Türkleri**, 1.baskı, Se-da Yayınları, Ankara, 1985.

Küçük, Abdurrahman. **Dönmeler Tarihi**, Rehber Yayınları, Ankara, II. Baskı, 1990.

Küçük, Mehmet Alparslan. **Kutsal Kitap Anlayışı(Yahudilik, Hristiyanlık, İslam Örneği)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

Lange, Nicholas De. **Yahudi Dünyası**, çev. Sevil Atauz ve Akın Atauz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Levi, Bünyamin. **Bizans’tan Günümüze İstanbul Karaileri**, 2.baskı, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016.

Lewit, Jane and Epstein, Ellen Robinson. **The Bar/Bat Mitzvah Planbook**, Ktav Publishing House, Newyork, 1982.

Megilat Ester, çev. Moşe Farsi, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2010.

Mendenhal, George E. "From Witchcraft to Justice: Death and After Life in the Old Testament”, **Death and Afterlife: Perspectives of World Religions**, (Ed.Hiroshi Obayashi), Greenwood Press, New York, 1992.

Meseri, Raşel ve Kuryel, Aydın(Der.).**Türkiye’de Yahudi Olmak(Deneyim Sözlüğü)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mesudi. **Muruc Ez-Zeheb**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.

Metin, Şems(Der.). **Yahudi Atasözleri**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2005.

Milli Eğitim Bakanlığı, **Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Türk Tarihi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Mitsvot, çev. Şeli Toros ve Jak Pardo, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2009.

Modiano, Albert. **Zaman ve Mekan İçinde Musevilik**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2014.

Odabaşı, Arda. “Munis Tekinalp (Moiz Kohen)’in Erken Dönem Biyografisine ve Bibliyografyasına Katkı”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:204, 2010.

Oğuz, Burhan. **Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış**, Yazar Matbaası, İstanbul, 1992.

Ostrogorsky, Georg. **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan , TTK, Ankara, 1996.

Örs, Hayrullah. **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul,2000.

Özen, Adem. **Cumhuriyetten Günümüze İstanbul Yahudileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Öztürk, Abdülkadir. “Karay Dili”, **Journal of Turkish Language and Literature**, Cilt:1, Sayı:1, 2015.

Pak, Şehnaz. “Sanat Bir Abartıdır”, **Radikal**, 27.06.1998.

Parry, Aaron. **Talmud Nedir?** çev. Esterya Seval Vali, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2005.

Robinson, H. Wheeler. **Inspiration and Revelation in the Old Testament**, The Ciarendon Press, Oxford, 1946.

Rodrigue, Aron. **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması**, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Rozen, Minna. **İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Salzmann, Ayşe Gürsan. **Türkiye Sefaradları: 1492-1992**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2003.

Sanders, James. (Ed.), **Bar Mitzvah**, Jonathan David Publishers, New York, 1969.

Serbestoğlu, İbrahim. “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:29, 2011.

Serdar, Murat. “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:2, 2008.

Sharon, Sevilla. **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Shaw, Stanford J. **The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic**, New York University Press, New York, 1991.

Singer, Isidore(Ed.). **The Jewish Encyclopedia**, Ktav Publishing House, New York, 1901.

Sivrioğlu, Ulaş Töre. “Bizans İmparatorluğu’nda Yahudiler(M.S.330-1453)”, **History Studies International Journal of History**, Cilt:7, Sayı:2, 2015.

Skolnik, Fred (Ed). **Encyclopaedia Judaica**, Thomson Gale, London, 2007.

Svastics, Okşan. **Yahudiler’in İstanbul’u**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Şakir, Ziya. **Türkiye Yahudileri**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011.

Şehsuvaroğlu, Haluk. **Asırlar Boyunca İstanbul,Sarayları-Camileri-Abideleri-Çeşmeleri**, Cumhuriyet Tarih ilavesi, İstanbul, 1953.

Şeyban, Lütfü. **Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı’ya Göçleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Tepeler, Meltem Bayazıt. **Düğünler ve İstanbul**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Toprak, Mehmet Sait. “Talmud: Yahudilik ve Yahudiler’in Yaşayan Sünneti”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:82, 2016.

Uçak, Zeynep. Emanuel Karasu ve Faaliyetleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2015.

Uçak, Zeynep. **Selanik Mebusu Emanuel Karasu Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Urubshurow, Victoria Kennick. **Introducing World Religions**, Routledge Publishing, Newyork, 2008.

Ünal, Mustafa. **Evrensel Dinlerde Kutsal Zamanlar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Kayseri, 2000.

Ünal, Asife. “Bat Mitsva ve Günümüzde Yahudi Kadının Cemaate Katılımı”, **Türkiye’de Dinler Tarihinin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük**, (Ed. Ahmet Hikmet Eroğlu), Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

Ünal, Asife. **Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Evlilik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Vana, Liliana. **Yahudilik’te Kadın**, çev. Mehmet Aydın, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2013.

Waxman, Deborah and Lesser, Joshua. “BarMitzvah and BatMitzvah”, **A Guide To Jewish Practice**, (Ed. David A. Teutsch) , The Recontructionist Rabbinical College Press, Pennsylvania, 2014.

Wigoder, Geoffrey. **Dictionnaire Encyclopedique du Judaisme**, Editions du Cerf, Paris, 1993.

Yaakov, Kol. **Sidur**, 2.baskı, çev. Liliane Zerbib, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul,2013.

Yetkin, Çetin. **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. , İstanbul, 1996.

Yasdıman, Hakkı Şah. **Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri**, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, İzmir, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yıldız, Kenan. “Doğruluğu Tartışmalı Bir Tartışma: 1660 Yangını İstanbul’un İslamlaşmasına Etki Etti Mi?”, **Osmanlı İstanbul’u I Sempozyumu Kitabı**, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, 29.05-01.06.2013.

Yılmaz, Mustafa Selim. “Bir Terimin Arkeolojisi: Antisemitizmin Teolojik ve Politik Tarihi”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Cilt:21, Sayı:2, 2017.

Yurtbaşı, Metin. **Türk Atasözleri**, Özdemir Yayınları, İstanbul, 1996.

İnternet Kaynakları:

Alarko, “Dr. Üzeyir Garih”, **Web Sitesi**, 08.11.2018, <https://www.alarko.com.tr/tr/hakkimizda/kurucularimiz/dr-uzeyir-garih/hayati>.

Avlaremoz, “Musevi(Sefarad) Mutfağı”, 29.06.2017, <http://www.avlaremoz.com/2017/06/29/musevi-sefarad-mutfagi/>, (19.12.2018).

Ayşe Hür, “Küreselleşen Anti-Semitizm ve Türkiye”, **Birikim Dergisi**, 18.10.2005, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/865/kuresellesen-anti-semitizm-ve-turkiye#.W4R3nyQzbIU>, (28.08.2018).

Barbara Binder Kadden, “Jewish Weddings: When and Where They Happen”, <https://www.myjewishlearning.com/article/time-place-for-a-jewish-wedding/>, (25.04.2019).

Coya Delevi, “Geleneksel değerlerimiz Judeo-Espanyol’un yol haritası”, Şalom, 21.10.2009, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-71521-geleneksel_degerlerimiz_judeoespanyolun_yol_haritasi.html , (22.11.2018).

Derya Sazak, “Yahudiliğe Bakışta İlginç Tablo”, **Milliyet**, 30.09.2009, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/derya-sazak/yahudilige-bakista-ilginc-tablo-1144564/>, (28.08.2018).

Emre Erdoğan, “Anti-semitic Genetics of Turkish Politics”, 27.03.2015, <https://medium.com/@urbanhobbit/anti-semitic-genetics-of-turkish-politics-8ccc0de6a53> , (27.08.2018).

Ester Yannier, “Bar-Mitzva Tören Geleneğimiz Kayboluyor”, Şalom, 03.12.2009, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-71902-barmitzva_toren_gelenegimiz_kayboluyor.html , (04.05.2019).

Melike Karaosmanoğlu, “Bizans Yahudileri ve Yevanika”, Avlaremoz, 08.04.2016, <http://www.avlaremoz.com/2016/04/08/bizans-yahudileri-ve-yevanika-melike-karaosmanoglu/> , (31.07.2018).

MJL, “Timeline of Jewish Mourning”, <https://www.myjewishlearning.com/article/timeline-of-jewish-mourning/> , (11.05.2019).

Nilay Vardar, “Bar Mitzvah Töreni”, Agos, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/2756/bar-mitzvah-toreni> , (04.05.2019).

Önder Kaya, “İstanbul’da Yahudi mezarlıkları (maşatlıkları)-3”, Şalom, 08.06.2016, http://www.salom.com.tr/haber-99512-Istanbulda_yahudi_mezarliklari_masatliklari3.html , (09.11.2018)

Parents' Guide to Bris Milah, David A. Bolnick, 2008, <http://www.brismilah.com/bris.pdf> , (09.05.2019).

Sara Yanarocak, “Yahudilik ve Melekler”, Şalom, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-88544-yahudilik_ve_melekler.html, (26.10.2019).

Sevim Ünal, “Habib Gerez: Bir Ömrü Sanata Adanmış Kişi”, Gündem, 14.05.2012, <http://www.gundem.be/tr/sevim-unal/habib-gerez-bir-omru-sanata-adamis-kisi>. (01.06.2019).

Sevimon, “Evlilik Töreni”, http://www.sevimon.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1288&Itemid=60 , (28.05.2019).

Simla YERLİKAYA, “Türkiye’den İsrail’e Göç 10 Kat Arttı”, NTV, 14.01.2010, https://www.ntv.com.tr/dunya/turkiyeden-israile-goc-10-kat-artti,_TIFUg4xJ0aj8bBu dhK8Xw , (20.08.2018).

Real Academia Espanola, “Sefardi”, <http://dle.rae.es/?id=XRkzkb8> , (26.07.2018).

Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, “Aşkenaz ve Sefarad Yahudileri Kimlerdir?”, <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/bunlari-biliyormuydunuz> , (23.07.2018).

Uygar Gültekin, “Hanuka ilk kez sokakta kutlandı.”, Agos, 13.12.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13694/hanuka-ilk-kez-sokakta-kutlandi-bir-mucize-yasiyoruz> , (24.02.2019).

Yemek Sanatları Merkezi, “Sefarad Mutfağı”, <http://www.yemeksanatlari.org/tr/etkinliklerimiz/sefarad-mutfagi-52.htm> , (14.12.2018).

Yusuf Besalel, “Yahudilik’te ahiret inancı”, Şalom, 10.10.2012, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-84391-yahudilikte_ahiret_inanci.html , (01.05.2019).

EKLER

EK 1: Kişisel Görüşmeler

David Franco, İstanbul, 4 Haziran 2018, Kişisel Görüşme.

Habib Gerez, İstanbul, 05 Kasım 2018, Kişisel Görüşme.

Moris Levi, İstanbul, 22 Ağustos, 2018, Kişisel Görüşme.

Nisya İşman Allovi, İstanbul, 7 Haziran 2018, Kişisel Görüşme.

Mandy Chitrik, İstanbul, 28 Mayıs 2019, Kişisel Görüşme.

Mandy Chitrik

(Aşkenaz Yahudisi)

Halime Niyaz: Aşkenaz Yahudileri ne zamandan beri İstanbul'dalar?

Mandy Chitrik: Genel olarak Yahudiler Türkiye'de 2700 senedir yaşıyorlar. Yani milattan önce 722'de geldiler. Müslümanlar Müslüman olmadan, Hristiyanlar Hristiyan olmadan, Türkler Anadolu'ya gelmeden Yahudiler burada ibadet ediyorlardı. Türkiye'de en devamlı ibadet edenler Yahudiler. Asurluların kralı Yahudi memleketini, Kudüs etrafını işgal ediyor, ordan sürgüne götürülüyor Yahudiler. Birinci mabed yıkılmadan, 150 sene önce 722'de Asurlular İsrail memleketini yok ettiler, Kudüsü yok etmediler ve Yahudiler buraya getirildi. Abdullah Peygamber o dönemde Seferad Yahudilerinden bahsediyor. Seferad bugün İspanya ve Portekiz ama aslında Seferad kelimesi eski İbranicede Sardis şehri. Seferad ismi ordan geliyor. Yahudiler oraya, Sardis kentine 2700 sene evvel yerleştiler, ilk kanıt orada. Sürgün sonrası oraya yerleşiyorlar yani.

Halime Niyaz: Peki Aşkenazlar?

Mandy Chitrik: Burdaki Yunan Rum zamanında oturan Yahudiler kendilerine Romanyot Yahudisi diyorlar. Yani Romadaki Yahudiler. Onlar burda yaşarken kendi gelenekleri vardı. İstanbul'daki en eski sinagog Romanyot Yahudilerinin 650 senelik sinagogu. Burdaki en eski aşkenaz birlikleri aşağı yukarı 750 sene evvel geldiler.

Halime Niyaz: Nereden geliyorlar?

Mandy Chitrik: 1250-1350 arası Macaristan'dan geldiler. Sadece İstanbul'da değil bütün Türkiye'de birçok Aşkenaz Yahudileri vardı. Seferadlar 1492-1497 senelerinde buraya geldiği zaman 3 tane ayrı cemaat kurdular.

Halime Niyaz: Seferadlardan da eski yani Aşkenazlar bu topraklarda..

Mandy Chitrik: Evet.

Halime Niyaz: Aşkenaz Yahudilerinin ritüellerinin Seferadlardan farkı var mı?

Mandy Chitrik: 4 cemaat var: Aşkenaz, Romanyot, Karay, Seferad. En yakınları Aşkenaz ve Seferad. Karayı zaten Yahudilerden çok fazla saymıyoruz tağut kabul etmedikleri için. Romanyotlar ayrı bir tağut kabul eder. Bunun için onlar ayrı ama yine de bizim geleneklerimiz takvimimiz aşağı yukarı aynı.

Halime Niyaz: Ama şu an romanyot yok, İtalyan Yahudisi var diye biliyorum.

Mandy Chitrik: İtalyan Yahudisi başka Romanyot Yahudisi başka. Şu anda Romanyot yok. Nedenini de açıklayabilirim isterseniz.

Halime Niyaz: Çok memnun olurum.

Mandy Chitrik: Şimdi, en yakın Aşkenaz ve Seferadlar, bu şekilde anlatabilirim. Baharat meselesi. Biri biraz daha acı sever, biri biraz daha tuzlu sever.

Halime Niyaz: Basit farklar yani. Düğünlerde mesela ne gibi farklar var, siz de cam kırıyor musunuz?

Mandy Chitrik: Evet kırıyoruz, ketuba da imzalıyoruz. Romanyotlarda da var ketuba ama biraz daha farklı. Aşkenaz ketubaları az da olsa daha farklı. Hem de İbranice telaffuzu fazla.

Halime Niyaz: Evet, çünkü geldiğiniz kökler ayrı.

Mandy Chitrik: Kökler ayrı değil ama oturduğumuz yerler ayrı olduğu için. Kök aynı ama oturduğumuz yerler tabii ki etkiliyor.

Halime Niyaz: Böyle farklar var yani.

Mandy Chitrik: Evet, harf farkları gibi, telaffuz gibi.

Halime Niyaz: O yüzden Aşkenazlar ve Seferadlar arasında minik farklar var.

Mandy Chitrik: Evet ama minik farklar yavaş yavaş büyüyor.

Halime Niyaz: Büyüyor mu şu anda?

Mandy Chitrik: Şu anda değil, şu anda tekrar beraberiz, dünya küçüldü ama böyle farklar oluyor. Yahudiliğe göre inek kesildikten sonra ciğerleri kontrol ediliyor ve eğer bir yapışma varsa helal değil deniliyor, çünkü hasta deniyor. 100 tane inek kesilirse 10 tane kaşar oluyor, o kadar dikkat ediliyor.

Halime Niyaz: Titiz çalışılıyor yani.

Mandy Chitrik: Çok. Bunun için kaşar çok pahalı. Çünkü gerçekten, her hafta 150 tane büyükbaş kesiliyor, 15 çıkıyor, bazen 8 bazen 20 ama ortalama 15. Şimdi bu hastalık nerden geliyor? Soğuk havada hayvanlar ahırda kalıyor. Ahırda kalınca hareket etmiyor ve çok daha hasta oluyor. Oldu ki Avrupa'da hayvanlar çok hastalandı, et kalmadı. O zaman diyorlar ki bu yapışıklık kolay çıkıyorsa kabul edilir.

Halime Niyaz: Esnetildi yani.

Mandy Chitrik: Esnetildi. Yani kolay çıkarsa ve çıkardığın zaman akciğere delik yapmıyorsa, ki kontrol ediliyor, o zaman yenir. Sefaradlar, ki onlar Arap ülkelerinde

ve İspanyada doğdular, oraya inekler serbestçe geliyorlardı, yapışıklık varsa kabul etmiyorlar.

Halime Niyaz: Çok net.

Mandy Chitrik: Evet çok net.

Halime Niyaz: Aslında bu da ufak bi ayrım .

Mandy Chitrik: Ufak tabii. Ama ne oldu, buraya İspanya'dan geldiler. Kim geldi İspanyadan Türkiye'ye? En dindar Yahudiler geldiler. Çünkü dindar olmayan Yahudiler İspanya'da kaldılar. Din değiştirdiler. Dediler ki tamam, bize en kolayı, biz gösteriş olarak Hristiyan olacağız, ama bu devam etmedi, çünkü herkes asimile oldu. Dindar olmak isteyenler yok dedi, biz Yahudiliğimize devam edeceğiz, onun için Türkiye'ye göç ettiler. Dindar kesim buraya geldi gördü ki, burdaki Aşkenazlar esnek yapıyorlar etleri, kabul etmediler.

Halime Niyaz: Ayrıştılar yani.

Mandy Chitrik: Çok büyük bir kavga çıktı, çünkü Aşkenazlar dedi ki ilk önce biz burdaydık, bizim toprağımıza geldiniz ve şimdi bizim etlerimize karışıyorsunuz. Çok büyük bir ayıp.

Halime Niyaz: Sonradan gelip bizi beğenmiyorsunuz diyorlar yani.

Mandy Chitrik: Aynen öyle. Hem de Yahudi kanununa göre biri bir cemaate giderse o cemaate uyması lazım. Yoksa cemaat ayrımı olacak. Onun için kabul etmediler. Burda bir cemaat var, Aşkenaz cemaati, siz de bizim gibi olacaksınız dediler. Sonuçta Seferadlar dedi ki biz büyük hahamlarla geldik, biz ayrı bir cemaat olarak devam ediyoruz. Ve bu şekilde devam ettiler.

Halime Niyaz: Ama bütün cemaatler arasında birbirine en yakın olanlar Aşkenaz ve Seferadlar, değil mi?

Mandy Chitrik: Evet evet, doğru.

Halime Niyaz: Peki İstanbulda şu an ne kadar Aşkenaz var tahmini?

Mandy Chitrik: Belki 400 kişi ya var ya yok.

Halime Niyaz: Bunların isimleri tutuluyor mu?

Mandy Chitrik: Evet listesi var ama tam güncel değil.

Halime Niyaz: Listeyi kim tutuyor?

Mandy Chitrik: Aşkenaz cemaati tutuyor.

Halime Niyaz: Aşkenaz Yahudilerinin başka bir vatandaşlığı var mı?

Mandy Chitrik: Bu kişisel bir şey, öyle verilmiş bir hak yok. Mesela babası Alman vatandaşıdır o da Alman vatandaşlığı alabilir ama özel bir hak yok.

David FRANCO
(İtalyan Yahudisi)

Halime Niyaz: Benim bildiğim kadarıyla Seferad Yahudileri ile İtalyan Yahudileri daha önce bir aradalar. 19. yüzyıl itibariyle ayrılıyorlar..

David Franco: Hayır şu şekilde söyleyeyim İtalyan cemaati 1860'lardan beri mevcut ve bunlar iki cemaat arasında hahambaşılık ile birlikteydiler, fakat orada bir mezarlık meselesi yüzünden bizden hizmet almak istediler, olmayınca hahambaşılık bizleri aforoz etti. O zaman ayrılın gibisinden. Ve İtalyan cemaati ayrıldı. O zaman da İtalyan krallığı himayesine girdik ve bunun üzerine de İtalyan krallığı Sultan İkinci Abdülaziz'e müracaat etti ve bir fermanla bize bu İtalyan cemaatinin müstakil olarak çalışmasına, sinagog kurulmasına izin verildi. 1866 senesinde Abdülaziz'in fermanıyla Şişli'de bir mezarlık tahsis edildi. Ondan sonra bunların arasında Kamondoların olduğu bir bankerler grubu vardı, o bankerler grubu bir bedel ödedi ve sinagogun kurulmasına karar verildi ve İtalyan sinagogu kuruldu. Hala mevcut, ben de üyelerinden biriyim.

Halime Niyaz: Peki şu an hala tek İtalyan sinagogu olma özelliğini koruyor mu?

David Franco: Evet koruyor fakat cumhuriyetin kuruluşundan sonra biz Türk cumhuriyeti kanunlarına tabi olduk, vakıflara tabi olduk ve vakıfların müsadesiyle iç işlerde serbest, ama diğer konularda hahambaşılığa bağlı olduk.

Halime Niyaz: O zaman bütün Yahudi cemaatleri bir hahambaşılığa mı bağlı?

David Franco: Evet, bazı örf ve adetlerde serbest ama aşağı yukarı hepsi aynı yola çıkar.

Halime Niyaz: Ben şunu da çok merak ediyorum Seferadlarla Aşkenazların ya da İtalyan Yahudilerinin net bir farklılığı var mı?

David Franco: Hiçbir farklılık yok, yalnız şekil olarak Seferad Yahudileri biraz daha sofidirler, bizimkiler biraz daha liberaldir, ama netice olarak yine aynı yola çıktığı için hiçbir farklılık kalmadı, eskiden farklılıklar çoktu.

Halime Niyaz: Kültürün getirdiği farklılıklar değil mi?

David Franco: Evet şöyle izah edeyim: Öteki Seferadlar hepsi İspanyolca konuşur İspanyadan gelmedir, ama ben İtalyan olduğum için tek kelime İspanyolca bilmem. Ben Türk vatandaşım, hem İtalyanım hem Türk vatandaşım. Netice olarak burda doğdum burda askerlik yaptım. O şekilde ben kendimi Türk vatandaşı olarak tanımlıyorum ve memleketim Türkiye diyorum, İtalyaya gitsem İtalyancayı bile doğru dürüst bilmem.

Halime Niyaz: O zaman genel olarak Türkiye'de yaşayan bütün İtalyan Yahudileri artık, tamamen demesek de, Türk kimliğine bürünmüşlerdir diyebilir miyiz?

David Franco: Hayır, şöyle söyleyeyim benim annem Seferadlardan ama Türk vatandaşı olduğu için ben otomatikman Türk vatandaşı oldum. Fakat bazı İtalyan Yahudilerinde öyle vatandaşlar var ki hepsi hala İtalyaya bağlı ve İtalyan pasaportuyla yaşıyorlar.

Halime Niyaz: Peki çoğunluk bu şekilde mi?

David Franco: Şöyle söyleyeyim, ikinci jenerasyon gençler Türk vatandaşlığına geçmiş vaziyette. Eskiden çifte vatandaşlık yoktu. Bana sormuşlardı ben 40 yaşındayken, ben Türk vatandaşlığını tercih ettim. Ama çifte vatandaşlık çıkınca bi deneyeyim dedim hala duruyor mu diye, bir de İtalyan pasaportu verdiler.

Halime Niyaz: Peki şöyle bir şey soracağım, İtalyan Yahudilerinin sayısının cumhuriyet döneminden önce 500 kişi olduğu söyleniyor şu an ne kadar?

David Franco: Daha fazlaydı, şu an 300 kişi tahmini. Ama sonradan İtalyan vatandaşı olanlar da var mesela benim iki kızım otomatikman İtalyan vatandaşlığına ve İtalyan cemaatine üye olmuş oldu, ben çocuklarım doğduğu zaman yazdırdım. Torunları da aynı şekilde oldu. Şimdi tahmini 450 kişiye çıkmıştır yani.

Halime Niyaz: Peki Seferad biriyle İtalyan Yahudisinin evlenmesinde sakınca yok Karaylarda sorun oluyor diye biliyorum ama peki baba Seferad anne İtalyan Yahudisi ya da tem tersi bu şekilde bir sakınca oluyor mu?

David Franco: Hiçbir sakınca yok, benim hanım da Seferad Yahudisi hiçbir sorun olmadı, ama yalnız evlenirken bi düğün bedeli diye bir olay var. O düğün bedelinin bir kısmını İtalyan cemaatine bağışta bulunmak zorundasın, sembolik bir şey.

Halime Niyaz: Bizdeki başlık parasına benziyor sanki biraz değil mi?

David Franco: Evet benziyor.

Halime Niyaz: Çocuk o zaman istediğini seçebiliyor, Seferad yada İtalyan Yahudisi olma özgürlüğü var mı doğan çocuk için?

David Franco: İkisi de aynı kapı, ikisinde de Seferad usulüne göre dua okunur, ayrı hiçbir şey yok, ama Aşkenazda var usülleri değişiktir, düğünleri değişiktir ama bizde hiçbir fark yok tıpatıp aynı.

Halime Niyaz: Peki İtalyan Yahudileri Anadolu topraklarında tahminen ne zamandan beri mevcutlar?

David Franco: 1453'ten beri, fetih zamanında orda Venediklerle alışveriş yapılıyordu, o zamandan beri. Ama dağınıklardı. Sefer Yahudileri diye bir

topluluktur. Antlaşma çıktı 1860'larda, o zaman ayrıldılar. Eskiden bir bütündüler çünkü dinsel ritüeller her şey aynı. Karaylar, Aşkenazlar apayrı ama bizim hiçbir fark yok birebiriz.

Halime Niyaz: Daha önce İtalyan krallığına bağlılık var sizde fakat şu anda tamamen Türkiye cumhuriyeti kanunlarına bağlısınız değil mi?

David Franco: İtalyan hükümeti bize gözcülük yapar, biz bayramlarda vs. davet ederiz veya dua okunduğu zaman gibi durumlarda İtalya cumhurbaşkanının ismi de anılır.

Halime Niyaz: Bu da bağın kopmadığını gösteriyor o halde.

David Franco: Evet mesela 2003'de biri vardı bombalı saldırıda öldürüldü İtalyandı, İtalyan hükümeti İtalyan vatandaşı olduğu için karısına emekli maaşı bağladı.

Halime Niyaz: Böyle bir durum var yani, aslında bağ kopmamış.

David Franco: Tabii çünkü bende şimdi İtalyan pasaportu olduğu için vizesiz gidiyorum, ben her gittiğimde pasaportumu uzatıyorum.

Halime Niyaz: Peki vatandaşlığa geçmemiş ikinci jenerasyona da aynı muameleyi gösteriyor mu İtalyan hükümeti?

David Franco: İkinci jenerasyon da, hepsi İtalyan pasaportuna sahip kesilmiyor.

Halime Niyaz: Peki genel olarak İstanbuldaki İtalyan Yahudileri tam dindar mı?

David Franco: Tam değiller.

Halime Niyaz: Evet doğru, Seferadlar daha sofî dediniz. Genelde sizin gibi şabata mutlaka dikkat ediliyor, ama değil mi?

David Franco: Evet cumartesi sinagog açılır, gidilir ibadet edilir, daha doğrusu usulüne göre hayvanların kanının akıtılmış olmasına falan dikkat edilir, bayramlara seyranlara dikkat edilir. Kalkıp da günde 3 vakit namazı filan yapmayız. Ama bayramlarda yapılır.

Halime Niyaz: O zaman siz biraz daha laik liberal yahudisiniz diyebilir miyiz? Bizde de bazı müslümanlar cuma namazlarına gidip günlük beş vakit namazı kılmıyorlar, oruç bazen tutup bazen tutmuyorlar.

David Franco: Evet benim şoförüm mesela sivaslı, her cuma namaza gider orucunu tutar ama beş vakit namazı kılmaz.

Halime Niyaz: Bizde bunlar günah, sizde nedir?

David Franco: Sofilerde var, ama benim gözümde çalmayacaksa, zina yapmayacaksa, fakirlere yardım edecekse, zekat verecekse, sadaka verecekse önemli olan bunlardır. Benim her zaman yaptığım şeylerdir ama dediğim gibi fazla dindar değilim.

Halime Niyaz: Yani günümüz İtalyan Yahudilerinin sofi olmadığını, daha liberal yaşadığını söylüyorsunuz.

David Franco: Evet ama istisnalar olabilir, belli yaş grubu her sabah namaza gider, yapanlar var.

Halime Niyaz: Peki bunu aslında dini anlamda günah olarak kabul edip, ama genel ilkeleri uygulayıp tanrının affetmesine güvendiğinizi söyleyebilir miyiz?

David Franco: Evet tabii.

07/06/2019

Nisya İşman ALLOVİ
(500.yıl Vakfı Müzesi Müdürü)

Halime Niyaz: Şimdi Nisya Hanım önce sizi bir dinlesek kimsiniz, neler yaparsınız?

Nisya İşman: Adım Nisya İşman, 79 doğumluyum. Evliyim, 2 çocuğum var. 16 senedir müzenin müdürüyüm. Müze taşındığından beri 2 senedir bu müzenin küratörlüğünü de yapıyorum. Bu işi seviyorum. Türkiye'deki Yahudilikle ilgili bilgileri öğrenmek hoşuma gidiyor, sürekli öğrenciyiz zaten. Uluslararası İlişkiler mezunuyum ben, daha sonra da kültürel miras ve turizm olarak devam ettirdim, sürekli de küratörlük eğitimleri alıyorum. Elimden geldiği kadar yurtdışında onları da takip etmeye çalışıyorum.

Halime Niyaz: Pekala, ilk sorum şu, Anadolu topraklarında yaşayan Yahudilerin tarihi en erken ne kadar bir zamana dayanıyor?

Nisya İşman: 2600 yıldır bu tarihi görebiliyoruz. Arkeolojik kazılar devam ettikçe de bu veriler güçleniyor. Şu an en eski sinagog yapısı olarak 4.yüzyıldan kalma Sardis'i görebiliyoruz. Birçok yerde de kazılar devam ediyor ve gün geçtikçe buluntulara da ulaşıyoruz.

Halime Niyaz: Aslında Yahudilerin Türklerden önce Anadolu topraklarında olduğunu görebiliyoruz.

Nisya İşman: İlk karşılaşma Bursa'da Orhan Bey ile oluyor bildiğim kadarıyla 1326 yılında. Ve ardından da Bursa'da da ibadethane açma izni veriliyor Yahudilere.

Halime Niyaz: Yahudi vatandaşlarımızın ülkemizin kalkınması için tarih boyunca pek çok önemli faaliyeti oldu, bu zaten yadsınamaz hiçbir şekilde, bu konuda

devletimize hizmet veren birçok Yahudi var, ben bunu bir başlık altında açmak istiyorum. Sizi etkileyen isimler kimlerdir?

Nisya İşman: Avram Galanti bunlardan bir tanesidir, çünkü hem tarih yazarı olması nedeniyle, Bodrum'da milletvekili olması nedeniyle. Padişahın doktorları mühendisleri olan kişiler de var.

Halime Niyaz: Avram Galanti aslında Yahudilerin Osmanlı'ya ve Türklere olan bağlılığını da ispatlıyor, kendini buna adanmış bir yazar diyebiliriz.

Nisya İşman: Çok iyi kitapları var, çok iyi bir gözlemci ve yazar. Baya takip ediyorum onu.

Halime Niyaz: Türkiye'de yaşayan Seferadlar, Aşkenazlarla ilgili sizden de kısa bilgiler alabilir miyim?

Nisya İşman: Tabii. Bugün Türkiye'de yaşayan nüfusun yüzde 96'sının Seferad olduğunu söyleyebilirim. Ancak geldikleri zaman burada ilk Romanyot Yahudileri vardı Bizans'tan kalma, hatta Ege bölgesinde oturuyorlardı, Yunan dilini konuşuyorlardı Rumca konuşuyorlardı, dolayısıyla da geldikleri zamanda, hali hazırda bir grup vardı. Ancak bir şekilde burada yaşayan grubu aralarında asimile ediyorlar Seferadlar. Çünkü bugün artık Romanyotların kalmadığından bahsediyorsak yok olmalarından çok bu grubun içinde asimile olmalarını söyleyebiliriz. Bu Aşkenazlar için de geçerli. 500-600 Aşkenaz vardır belki ama onlar da Seferadlarla evlenmişlerdir. Karaylar en son duyduğumda 40-50 civarındaydılar. Hasköy'de bir tane sinagogları vardı. Ama onlar mesela Türkiye hahambaşı şemsiyesi altında değildir, çünkü talmu'u kabul etmezler. Şöyle ki Tevrat'ı bütünüyle kabul ederler, ama herhangi bir yorumunu kabul etmezler. Dolayısıyla hahambaşılık şemsiyesi altında değildir, ancak ibadetleri devam eder. Eskiden Karayköy'de yaşadıklarına dair rivayetler var. Karayköy diye yaraltı camisi vardır mesela, şu anki Hasköy'deki ibadet yerleri de öyledir, çünkü Tevrat'ta bir bölümde "Ve Tanrı'ya yerin altından dua edeceksin" diye ve her şeyi kelime kelime

uygulayarak yaşadılar. İtalyan Yahudileri de var, ama İtalyan olmaları şart değil. Çıkış olarak böyleydi ama bugün İtalyan sinagoguna baktığımız zaman Seferadlar daha çok gidiyor. Bir kısım İtalyanca bilip kimliklerinde İtalyan olanlar da var biz de oraya çok gideriz çünkü. Bende İtalyanlık var ama oraya o sebepten gitmiyorum, kendimi daha yakın hissettiğim için gidiyorum.

Halime Niyaz: Peki şu an Karaylar hahambaşılık şemsiyesi altında değilse haklarını hukuklarını, yani hükümetle bağlantı kuracak bir temsilcileri yok mu?

Nisya İşman: İlişkileri var, yok değildir diye tahmin ediyorum. Bir cemaat başkanları var diye biliyorum.

Halime Niyaz: Ülkemizde gitgide azalan bir Yahudi nüfusu var, bu azalışı, göçü tercih etme sebeplerini neye bağlıyorsunuz?

Nisya İşman: Cumhuriyet döneminden itibaren bakarsak 34 yılında mesela Trakya olayları oluyor. Nazizmin artmasıyla beraber sınır boylarında da boy gösteriyor Anti-Semitik hareketler. Ve bundan sonra yerel gazetelerde de Atilla İlhan'ın da yayınladığı bazı makaleler kışkırtıyor insanları. Bir gecede mallarına ve evlerine el koyulup göç etmek zorunda bırakılıyorlar. Bir kısım İstanbul'a geliyor daha çok 34 olayları sonrası bildiğim kadarıyla. 42 sonrası gidişler başlıyor. Varlık vergisi sırf Yahudilere yapılmış bir şey değil bütün azınlıklara yapılıyor, bazı Müslümanlara da yapılıyor hatta. Ama oran olarak aynı olmadığını söyleyebilirim çünkü 42'de olmayacak bir oranda vergilendirme sistemi oluyor, evini her şeyini satıyor çıplak kalıyorlar. Veremeyenlerse taş kırmaya gönderiliyorlar.

Halime Niyaz: Bu bir bezdirme politikası olabilir mi? Yani bu tamamen benim kendi düşüncem, Türkçülük akımı gitgide yaygınlaşıyor ya, azınlıkları bezdirme, ya uyarı ultimatı ya da göç gibi.

Nisya İşman: Bence malına el koyma ve ekonomik gücün deşifre edilmesi, millileştirme. Şükrü Saraçoğlu o dönemde Maliye bakanıydı yanlış hatırlamıyorsam.

42 böyle. 48 de İsrailin kurulmasıyla beraber sıfırdan başlangıç yapmak isteyen kişiler oluyor ve burdaki ekonomik sıkıntılarla beraber de ufak ufak azalışlara sebep olunuyor. 55ten sonra da çok büyük bir olay olmuyor diye hatırlıyorum. Ancak bu sefer de cemaatin sayısı neden azalıyor, bugüne baktığımız zaman ölüm oranları çok ciddi. -Gazete gösteriyor- Mesela doğum 1, ölüm 5.

Halime Niyaz: Çok fazla. 5 kat fazla resmen.

Nisya İşman: Ve yaşlı nüfusumuz çok fazla 60 üstü nüfusumuz çok fazla.

Halime Niyaz: Ben Bursa'da bir gazetede okumuştum, Bursa'daki nüfus 50 kişi civarı kalmıştı geçen sene.

Nisya İşman: Bir kısmı buraya geldiler, hala burdalar mı bilmiyorum galiba evlendiler burda. Karışık evlilikler de var bu arada.

Halime Niyaz: Bunun oranı fazla mı?

Nisya İşman: Eskiye oranla fazla.

Halime Niyaz: Sebebini şuna bağlayabilir miyiz, Yahudi gençleri artık eskisi gibi dindar değil diyebilir miyiz? Dindar olan bir insan buna dikkat eder değil mi?

Nisya İşman: Biraz şey de var eskiden daha kapalı bir toplum içerisinde yaşıyorlardı, biz biraz farklı okullara gittik. Çok fazla alternatif değildi okullara gitmek. Yani benim en yakın arkadaşlarım müslüman arkadaşlarım. Ben din derslerine de girerdim kredi kaçırmak istemezdim. Dindar olan kısım da var liberal olan da..

Halime Niyaz: Ülkemizde yaşayan Yahudilerin güncel sıkıntılarını kendi bakış açımızla nasıl değerlendirirsiniz?

Nisya İşman: Anti-Semitizm çok var. Sebebi de İsrail çoğu zaman diyebiliriz. Biz de bizim herhangi bir İsrail vatandaşlığımız olmadığını, Türk vatandaşı olduğumuzu,

dedelerimizin de 1. dünya savaşında savaştığını anlatmaya çalışıyoruz. Gazze saldırılarında ilk müzedeysen graffitiler falan çizildi kapılarımıza.

Halime Niyaz: Aslında Yusuf hocam bunun sebebinin, Yahudilerin tanrıya karşı işlemiş oldukları günahlardan ötürü başka milletlerin eliyle tanrı tarafından cezalandırıldıklarını, Anti-Semitizmin kökeninin bu olduğunu söylemişti. Hitler'in olayını da böyle değerlendirmişti. Bu tabii dindar bir insanın kendi bakış açısı..

Nisya İşman: O kendi bakış açısı, ben aynı şekilde düşünmüyorum.

Halime Niyaz: Peki sebepleri İsrail dışında ne olabilir?

Nisya İşman: Bilinmemelik olabilir belki, bence müfredatta daha çok yer verilmesi lazım. Sadece bir sayfayla geçiştiriliyor, halbuki burda koca bir kültür var. Daha derin bir şekilde incelenmeli.

Halime Niyaz: Yeni jenerasyon Yahudi gençlerinin karışık evliliklere bakış açısı sizde nasıl? Bu bakış açısıyla Türk Yahudilerinin geleceğini siz nasıl görüyorsunuz?

Nisya İşman: Yani giderek azalan bir Yahudi cemaati var.

Halime Niyaz: Bu yok oluşa gider mi sizce?

Nisya İşman: Yani bir 100 sene sonra burda kalacağını zannetmiyorum.

Halime Niyaz: Bu aslında çok büyük bir kayıp değil midir Türkiye için?

Nisya İşman: Kayıp tabii ama sayı çok az artık. Doğum oranları azaldı, evlilik yapmayan birçok kişi olabiliyor.

Halime Niyaz: Peki bununla ilgili bir çalışma yapılıyor mu?

Nisya İşman: Cemaatin bu konudaki politikasını ben bilmiyorum, yani birebir böyle bir çalışmayla ilgili bir bilgin yok.

Halime Niyaz: Peki 500. Yıl Vakfı olarak Türk Yahudilerinin, özellikle yeni jenerasyonun göç etmesini engellemek ve kendilerini bu ülkeye ait hissetmeleri için yapmış olduğunuz ya da planladığınız bir şey var mı?

Nisya İşman: Kuruluş amacımız bu değil. Amacımız Türkiye'deki Yahudileri ve Türkiye'yi yurtdışı platformlarda tanıtmak. Çünkü 1986 öncesi yurtdışındaki kimse burada Yahudilerin yaşadığını bilmiyordu. Çünkü bir ses yoktu, sıkıntı yoktu. 86 sonrası Amerika "Aa burda bir Yahudi toplumu var" demiş, "Bilmiyor muydun" demişler. O da demiş ki "Bilmem gerekiyor muydu?". "Haklısın, o zaman benim kendimi tanıtmam gerekiyor" diye bir mottoyla çıktı, ve bunun üzerine denildi ki "You should help make yourself known". Bunun üzerine de 500. Yıl Vakfının en büyük aktivitelerinden biri müzeyi kurmak oldu. Çünkü yapılan paneller, her şey unutulur ama kalıcı bir mekan yapmak lazım devam ettirecek. Bizim yine yurtdışında diğer müzelerle bağlantılarımız var. Avrupa Yahudi Müzeciler Birliği'ne bağlıyız. Burda yaptığımız çalışmaları her sene bir araya gelir gösteririz, bilgi alışverişlerinde bulunuruz. Ama bizim çıkış noktamız göç değil.

Halime Niyaz: Peki sizin şahsınızın ileriye dönük böyle bir projesi olabilir mi, hiç düşündünüz mü? Çünkü gitgide yok olmak çok üzücü bir durum.

Nisya İşman: Evet. Yani 500. Yıl Vakfının çıkış amacı bu değil, benim misyonum müzeyi ileri boyutlara taşımak bunun için çalışıyorum. Ancak belki hahambaşının bu konuda çalışmaları olabilir. Bildiğim kadarıyla burda yaşayan genç Yahudilere kimlik bilinci verilmeye çalışılıyor, dersler veriliyor. 12-13 yaşına geldiği zaman 1-2 sene boyunca dersler alıyorlar tarih konusunda, din konusunda.. Yani bunlar kesinlikle devam ediyor kuvvetli bir şekilde. Okulun da ciddi çalışmaları var bu konuda. Okula gitmiyorlarsa bile evebeynler çeşitli aktivitelere çocukları götürebiliyor.

Halime Niyaz: Bu da aslında faaliyette olduklarını gösterir..

Nisya İşman: Evet evet bilinç var kesinlikle, sayımız ufak da kalsa profesyonel kişilerin donanımını arttırma gibi bir kaygımız hep vardır.

Halime Niyaz: Ben genel olarak disiplinli bir çalışma içerisinde bulunduğunu, bir hedef konulduğunda tüm Yahudilerin o hedefe ulaşmak için özveriyle çalıştıklarını, çabaladıklarını en azından şimdiye kadar tanıdığım tüm Yahudilerde gördüm ve bence bu çok takdir edilesi bir şey gerçekten. Bir Müslüman olarak bunu çok takdir ediyorum çünkü bizde maalesef kendimi de eleştirmem gerekirse hak hukuk olayı çok fazla dillendirilmesine rağmen hep kaytarmanın yolu aranır. Ama ben Yahudilerin özellikle gönüllü olarak çok güzel çalışmalar yaptıklarını görüyorum. Benim gerçekten yürekten istediğim şey Türkiye'deki bu cemaatin yok olmamasıdır çünkü bizim için hem maddi hem manevi hem ekonomik her açıdan çok büyük bir kayıp olacağını düşünüyorum.

Habib GEREZ
(Musevi Ressam)

Halime Niyaz: Daha önce de size bahsettiğim gibi İstanbul'daki Yahudilerle ilgili bir tez yazıyorum. Şu anda önemli Yahudi isimleri yazmaktayım. Avram Galanti'yi yazdım, Munis Tekinar, Üzeyir Garih, İmanuel Karasu'yu yazdım. Yazdıklarım arasına sizi de eklemek istiyorum, hatta görüşmüş olmam da tezim için iyi olacak. Benim birkaç sorum var sizinle ilgili araştırma yaptım biraz. Zaten biyografiniz var, bununla ilgili çok fazla soru sormayacağım; kişisel görüşlerinizi dinleyeceğim. Öncelikle Habib Gerez kimdir? Kendinizi nasıl tanımlarsınız?

Habib Gerez: Bu sorunun cevabı size verdiğim kitapta var. Nerde doğduğum ne yaptığım gibi. O yüzden tekrar söylemeye gerek yok.

Halime Niyaz: Pekala, ikinci sorum, dini yaşantınızın resim ve şiirlerinize etkisi oldu mu?

Habib Gerez: Benim dinim Musevilik fakat benim geniş bir vizyonum var. Ben Museviyim ama bu Musevidir, bu Hristiyanlıktır, Katoliktir, Ortadokstur gibi ayırmaya gerek yok. Benim şiirlerimde de hep Hüranist fikirler var din eserlerime çok yansımıyor.

Halime Niyaz: Çok yansımıyor evet. Sadece bazı eserlerinizde bunu görebiliyoruz. Mesela Musa'nın Mısır'dan çıkışı gibi. Resimlerde var ama ben hiç şiirlerde denk gelmedim.

Habib Gerez: Konu olarak işleyebiliyoruz, mesela Hristiyanlığı da işledim, Hristiyanlıkla ilgili ödülüm de var. Fakat benim için nerden ödül aldığım önemli değil.

Halime Niyaz: O zaman siz hümanist bir insansınız.

Habib Gerez: Evet, şiirlerime bakarsanız hep sevgiden bahsediyorum. -Şiirlerinden alıntı yapıyor-

Halime Niyaz: Evet içinizde sevgi olduğu çok belli, daha önce bunu da yaşamışsınız bir kadına karşı. Ben bunu çok güzel hissediyorum. Aşk şiirleriniz de çok güzel, daha önce bu duyguları hissettiğiniz çok belli.

Habib Gerez: Evet aşk şiirlerim de var. Ve ben kitabımın 40. sayfasında diyorum ki inançları sökmek zordur belleklerden. İnançlar aklımıza bir mih gibi saplanan, yaşantımızı körükleyen içsel ürperişlerdir. İnanmaktır bir iddianın doğruluğuna, birine olan güven inanma duygusu gibi. İnsana özgü bir olgudur inanç. Olanaksız düşünceleri hapsetmek demir parmaklıklarda. İnsanoğlunun varlığı kadar eskiliği olan inançlar, bir düşünceye bağlı kalarak kesinliği şüpheli şeyleri yeterince doğru saymaktır. Genelde yılanmış duygulardır onlar, düşle gerçek arasında dönen. Çamurdan yaratılan ilk insan Ademin ilk peygamber olduğu inancı, Tanrılarla peygamberlerin, vahiylerin varlığı, meleklerle, cennetle cehenneme inanma gibi. Bilgiye inanç ilahi bir yaratıcıya inanç, beynimizi kurcalayan birer olgudur. Her türlü korku inancımızı tetikler, bir çoğumuzda olan yok olmama arzusu gibi. Binlerce tanrı, inanç vardır yeryüzünde. Doğa bilimleriyle varlığını veya yokluğunu kanıtlamak olanaksız. Dinler çağlara, ırklara, iklimlere, kültür uygarlık düzeylerine göre ortaya çıkmışlardır. Dinlere yamanarak batıl olarak adlandırılan inançların sayısı pek çoktur. Baykuş sesi duymanın kötüye işaret olduğu, on sayısı ile salı gününde işe başlamanın uğursuz olduğu, iki bayram arası nikah kıyılmaması, kaza ve kadere inanmak gibi yüzlercesinden birkaçı. Tanrı ile tanrılarının varlığı, yokluğu, din kitapları inmesi, gönderilmesi felsefi görüşlerdeki çok renkliliği sunan bu inançlar ne yazık ki bağnazlıklar nedeniyle kana boyanmaktadır.

Halime Niyaz: Siz dininizi sorgulayan bir insan mısınız?

Habib Gerez: Bütün dinleri sorgulayan biriyim insan olarak. Albert Einstein da mesela diyor ki bunlar fanteziden ibarettir. Melekler, şeytanlar, cinler.

Halime Niyaz: Einstein da bir Museviydi yani.

Habib Gerez: Evet. Albert Einstein'ın fikirleri de var benim şiirlerimde. Fikirleri böyle. Sonra Celal Şengör var inanmayan, inananlar da var. Ben onların dışındayım.

Halime Niyaz: Liberalsiniz sanki biraz da, değil mi?

Habib Gerez: Evet öyleyim.

Halime Niyaz: Pekala. Avram Galanti ile yakın arkadaşlığınız mevcutmuş. Yaşı sizden büyük ama onun hayat felsefesinden kendinize örnek aldığınız oldu mu hiç böyle noktalarda?

Habib Gerez: Ben Galanti'yi genç yaşlarda tanıdım. O benden 20-30 yaş daha büyüktü. Ziyaretine giderdim, beni çok severdi, takdir ederdi. Avram Galanti'nin pek çok kitabı var. Yani tek kaynak odur, iyi tarafları da var yani, eksiklikleri de var.

Halime Niyaz: Ne gibi eksiklikleri vardır sizce?

Habib Gerez: Şimdi benim hakkımda bahsediyor mesela bir kitapta "Habib Gerez Hasköy'de doğdu" ama ben Ortaköy'de doğdum. Sonra Hukuk Fakültesi'nde okudu diyeceğine Tıp Fakültesi'nde okudu diyor. Tabi adam tek tabanca, yani bu işi ele alan tek kişi. O dönemde pek fazla kimse ilgilenmiyordu.

Halime Niyaz: Yahudi tarihi ile ilgili diyorsunuz.

Habib Gerez: Evet. O adam ilgilendi. Epey kitabı var onun.

Halime Niyaz: Çok fazla. Çok başarılı. Siz kendinize örnek aldınız mı hiç onu?

Habib Gerez: Galanti bir tarihçi. Milletvekili falan oldu sonra.

Halime Niyaz: Evet, Niğde milletvekilliği yapmış.

Habib Gerez: Buna Fransızlar kompilatör derler.

Halime Niyaz: Ne demektir o?

Habib Gerez: Toplayıcı demek. Gazeteleri, haberleri alıyor.

Halime Niyaz: Orhan Seyfi Orhon sizin hakkınızda "Türkçe'yi en güzel ve arı kullanan" demiş. Böyle bir tanımlaması var. İstanbul Yahudilerinin Türkçeyi konuşmalarını da hep teşvik etmişsiniz. Bununla ilgili yaptığınız bir çalışma var mı?

Habib Gerez: Şimdi bakın, ben Kabataş Erkek Lisesi'nde okudum.

Halime Niyaz: Faruk Nafiz Çamlıbel hocanızmış hatta.

Habib Gerez: O dönemin tanınmış şairlerinden biri. Benim Faruk Bey'i tanıdığım zaman İstanbul'un nüfusu 1 milyon 200 bin kişi idi. Şimdi 17 milyona tekabül ediyor. Orhan Seyfi ile de görüşürdük. Onlar benim şiirlerimi beğenirlerdi. Hatta ilk kitabım Gönülden Damlalar 1952'de yayımlandı. Sonrasında birer, ikişer yıl aralarla 10 kitap yayımladım. Sana verdiğim galiba 13. veya 15. kitabım.

Halime Niyaz: Evet. Yahudilerin Türkçe konuşması için konferans, panel gibi bir şey hazırladınız mı? Ya da herhangi bir çalışmanız oldu mu kitaplar dışında?

Habib Gerez: Şimdi ben aynı zamanda yazarlık yaptım. Yayınlanmış iki kitabım var. 600 kadar makale de yazdım. Çalışmalarımı oralardan görebilirsiniz. Yayınlanmamış olanlar da var, yayımlanabilir onlar da.

Halime Niyaz: Peki Türk Yahudilerinin şu anda Türkçeye yönelik bakış açılarında sorunlar var mı?

Habib Gerez: Devlet genelde Yahudileri hep vatandaş olarak gördü. Ben mesela yedek subaylık yaptım. Fakat halkta bazen eğitilmemiş olanlar, fanatik dediğimiz kişiler, onlar dini her şeyin üzerinde görüyorlar. Kendilerine göre haklılar.

Halime Niyaz: Peki burdaki Yahudi halkı Türkçe konuşuyor mu şu anda? Yoksa İspanyolca, Fransızca mı konuşuyorlar?

Habib Gerez: Şimdi İstanbul'un nüfusu benim gençliğimde 1 milyom 200 bin kişiyken, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler de vardı, Yahudiler'in sayısı 90 bin 100 bin kişiydi. Bugün ise İstanbul'un nüfusu 17 milyon. Türkiye'nin nüfusu da dolayısıyla arttı ve Yahudi sayısı da zannediyorum 15- 17 bin civarındadır. Buna neden olan birtakım olaylar oldu.

Halime Niyaz: Sizin için en unutulmaz ve değerli ödülünüz nedir?

Habib Gerez: Bütün kitaplarım, eserlerim kıymetli benim için. En kıymetli ödülüm Avrupa Büyük Ödülü.

Halime Niyaz: Yapmayı planladığınız çalışmalarınız var mı şu an?

Habib Gerez: Benim yaşım 93. Bel fıtığım var, yürümekte zorlanıyorum, fizik tedavi görüyorum. Bu yaşta ameliyat olma durumu da olmuyor insanın, narkozda kalır insan. Böyle gittiği yere kadar gideceğiz. Burayı da 500. Yıl Vakfı'na hibe ettim, ziyaretçilere açık olacak burası.

Halime Niyaz: O zaman bir çalışma yapmıyor musunuz şu an?

Habib Gerez: Yapıyorum, ufak çalışmalar yapıyorum. Depoda 2500 tane tablom var.

Halime Niyaz: Toplam eseriniz kaç tane?

Habib Gerez: 8 binin üstünde resmim var.

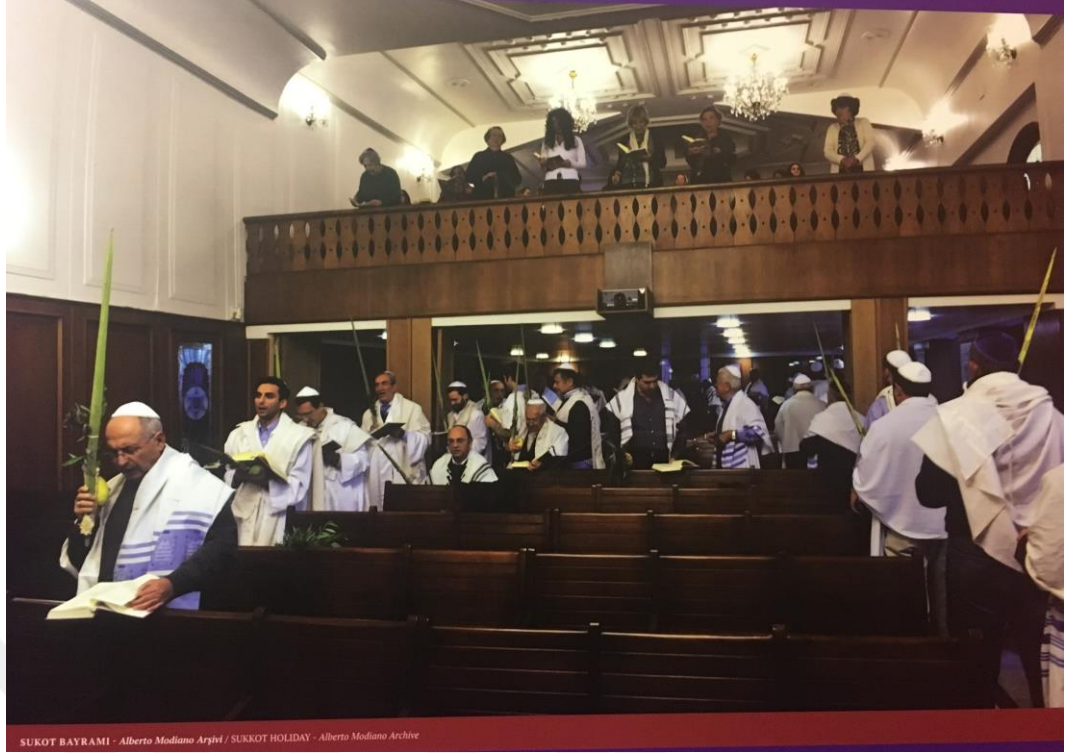
Halime Niyaz: Şiir?

Habib Gerez: 15 kitabım çıktı. Antolojiler de var.

EK 2: Resimler

SUKOT BAYRAMI - Alberto Modiano Arşivi / SUKKOT HOLIDAY - Alberto Modiano Archive

İTALYAN SİNAGOGU ŞAVUOT BAYRAMI - Alberto Modiano Arşivi
SHAVUOT HOLIDAY AT ITALIAN SYNAGOGUE - Albert Modiano Archive

HANUKA BAYRAMI, HANUKİYA - *Alberto Modiano Arşivi* / CHANUKAH HOLIDAY, HANUKIAH - *Alberto Modiano Archive*

SÜNNET TÖRENİ - *Alberto Modiano Arşivi* / CIRCUMCISION CEREMONY (BRIT MILAH) - *Alberto Modiano Archive*